

Karl Marx

Filosofins elände

Svar på Proudhons *Eländets filosofi*

1847

Översättning: *Sven-Eric Liedman* (utom Engels-förordet)

En alternativ översättning finns på webbplatsen marxists.org:

<http://marxists.org/svenska/marx/1847/04-d038.htm>

Innehållsförteckning:

Förord av Friedrich Engels.....	1
Förord av Karl Marx	8
<i>Första kapitlet: En vetenskaplig upptäckt</i>	9
§ 1. Motsatsen bruksvärde-bytesvärde	9
§ 2. Det konstituerade eller syntetiska värdet	15
§ 3. Tillämpningen av lagen om värdets proportionalitet	32
a) Penningen.....	32
b) Arbetsöverskottet	38
<i>Andra kapitlet: Den politiska ekonomins metafysik</i>	44
§ 1. Metoden.....	44
Första anmärkningen	44
Andra anmärkningen	47
Tredje anmärkningen.....	47
Fjärde anmärkningen.....	48
Femte anmärkningen	49
Sjätte anmärkningen.....	50
Sjunde och sista anmärkningen	52
§ 2. Arbetsdelning och maskiner.....	55
§ 3. Konkurrens och monopol	64
§ 4. Jordegendomen eller jordräntan	68
§ 5. Strejkerna och arbetarkoalitionerna.....	74

Förord av Friedrich Engels

Föreliggande skrift kom till vintern 1846-47, vid en tid då Marx hade kommit till klarhet med grunddragen av sitt nya historiska och ekonomiska åskådningssätt. Proudhons just utgivna ”Système des Contradictions économiques ou Philosophie de la Misère” gav honom tillfälle att utveckla dessa grunddrag i motsats till åsikterna hos den man, som fr.o.m. nu skulle inta den mest betydande platsen bland nu levande franska socialister. Sedan den tid, de båda i Paris ofta i hela nätter diskuterat ekonomiska frågor, hade deras vägar mer och mer skilts. Proudhons skrift bevisade, att mellan dem redan fanns en oöverbryggbar klyfta. Att ignorera var den gången omöjligt, och så konstaterade Marx den obotliga brytningen i detta sitt svar.

Marx' hela omdöme om Proudhon finns nedlagt i den efter detta förord följande uppsatsen, som publicerades i ”Der Sozialdemokrat” i Berlin, nummer 16, 17 och 18 år 1865. Det var den enda artikel, Marx skrev i denna tidning. De strax synliga försöken av herr von Schweitzer att svänga över den till feodalt och regeringshåll tvang oss att redan efter några få veckor offentligt uppsäga vårt medarbetarskap.

För Tyskland har föreliggande skrift just i detta ögonblick en betydelse, som Marx själv aldrig har anat. Hur kunde han veta, att han, när han gick löst mot Proudhon, träffade den av honom då ej ens till namnet kände streberguden Rodbertus?

Här är icke platsen att ingå på Marx' och Rodbertus' inbördes förhållande; därtill får jag väl snart tillfälle. Här bara så mycket, att när Rodbertus anklagar Marx för att denne skulle ha ”plundrat” honom och ”i sin 'Kapitalet' mycket snyggt utan att citera honom använt” hans skrift ”Till insikten”, så låter han driva sig till en skymf, som kan förklaras endast av det misskända geniets dåliga lynne och av hans märkvärdiga okunnighet om saker som försiggår utanför Preussen och speciellt om den socialistiska och ekonomiska litteraturen. Marx fick aldrig se vare sig dessa anklagelser eller den nämnda Rodbertus-skriften. Han kände av Rodbertus endast hans tre Sociala brev och absolut inte heller dessa före 1858 eller 59.

Med mera skäl påstår sig Rodbertus i dessa brev ha upptäckt ”Proudhons konstituerade värde” redan *före* Proudhon, varvid han visserligen felaktigt smickrar sig att ha varit den *förste* upptäckaren. I varje fall är han alltså medtagen under kritik i vår skrift, och detta tvingar mig att i korthet ingå på hans ”grundläggande” lilla verk ”Till insikten om våra statsekonomiska tillstånd”, 1842, i mån nämligen detta – utom den likaledes däri (återigen omedvetet) förekommande weitling-kommunismen – också bringar i dagen anticipationer av Proudhon.

I den mån den moderna socialismen, likgiltigt av vilken riktning, utgår från den borgerliga politiska ekonomin, anknyter den nästan undantagslöst till Ricardos värdeteori. De båda satserna, som Ricardo 1817 redan i början av sina Principles proklamerar: 1. att varje varas värde bestämmes endast och allenast av den för dess producerande krävda mängden arbete och 2. att produkten av hela samhällsarbetet fördelas bland de tre klasserna jordägarna (jodränta), kapitalisterna (profit) och arbetarna (arbetslön) – dessa två satser utnyttjades redan från 1821 i England till socialistiska konsekvenser och det delvis med sådan skärpa och bestämdhet, att denna numera nästan försvunna, först av Marx till stor del åter upptäckta litteratur förblev oöverträffad ända tills Kapitalet utkom. Därom en annan gång. När alltså Rodbertus 1842 å sin sida drog socialistiska konsekvenser ur ovanstående satser, så var detta för en tysk den gången säkert ett mycket betydande framsteg men kunde på sin höjd gälla som nyupptäckt för Tyskland. Hur föga nytt ett sådant bruk av Ricardos teori var, bevisar Marx mot Proudhon, som led av liknande inbillning.

”Envar, som endast i någon mån är förtrogen med den politiska ekonomins utveckling i England, vet i varje fall, att nästan alla socialister i detta land, på olika tider har föreslagit den

egalitära (d.v.s. socialistiska) användningen av Ricardos teori. Vi kunde för herr Proudhon anföra: 'Den politiska ekonomin' av Hodgskin, 1822, William Thompson: 'An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness', 1824, T. R. Edmonds: 'Practical Moral and Political Economy', 1828, etc. och ännu fyra sidor etc. Vi låter bara en engelsk kommunist tala: Bray i sin märkliga skrift 'Labour's Wrongs and Labour's Remedy', Leeds 1839." Och enbart de här givna citaten ur Bray undanröjer en god del av den prioritet Rodbertus gjort anspråk på.

Den gången hade Marx ännu aldrig beträtt British Museums läsesal. Han hade – utom biblioteken i Paris och Bryssel, utom mina böcker och excerpter – under en sex veckors resa i England, som vi tillsammans företog sommaren 1845, genomsett endast de böcker han kunnat uppdriva i Manchester. Litteraturen ifråga var alltså på 40-talet ännu ingalunda så otillgänglig som exempelvis i våra dagar. Om den trots detta alltjämt förblev okänd för Rodbertus, så var detta helt enkelt hans preussiska lokalbegränsnings fel. Han är den egentlige grundläggaren av den specifikt preussiska socialismen och blir nu äntligen erkänd som sådan.

Men inte heller i sitt älskade Preussen skulle Rodbertus förbli ostörd. 1859 utkom i Berlin Marx' "Till kritiken av den politiska ekonomin", första häftet. Där framhålles bland ekonomernas invändningar mot Ricardo som andra invändning, s. 40:

"Om en produkts bytesvärde är lika med den arbetstid, den innehåller, då är en arbetsdags bytesvärde lika med dess produkt. Eller arbetslönen måste vara lika med arbetets produkt. Nu är motsatsen fallet." Härtill följande not: "Denna från ekonomiskt håll mot Ricardo framförda invändningen upptogs senare från socialistiskt håll. Man förutsatte formelns teoretiska riktighet och beskyllde praktiken för motsägelse mot teorin samt anhöll, att det borgerliga samhället skulle i praktiken dra den förmenta konsekvensen av sin teoretiska princip. På detta sätt vände åtminstone engelska socialister Ricardos formel för bytesvärdet emot den politiska ekonomin." I samma not hänvisas till Marx' *Misère de la Philosophie*, som den tiden ännu fanns att få i varje bokhandel.

Rodbertus hade alltså tillfälle nog att själv övertyga sig, huruvida hans upptäckter av 1842 var verkligt nya. I stället förkunnar han dem på nytt igen och håller dem för så ojämförliga, att det inte ens faller honom in, att Marx skulle kunnat dra sina konsekvenser ur Ricardo lika självständigt som han, Rodbertos själv. Rent omöjligt! Marx har "plundrat" honom – honom, som samme Marx erbjöd alla tillfällen att övertyga sig om, huru långt före dem båda dessa slutsatser, åtminstone i den obearbetade form de ännu har hos Rodbertus, redan hade uttalats i England!

Det enklaste socialistiska utnyttjandet av Ricardos teori är nu det ovan givna. Det har i många fall fört till insikter i mervärdets ursprung och natur, vilka går vida utöver Ricardo; så bl.a. hos Rodbertus. Bortsett från att han i detta avseende ingenstans ger något, som inte var åtminstone lika bra sagt före honom, så lider hans framställning liksom hans föregångares av att han okritiskt övertar de ekonomiska kategorierna arbete, kapital, värde etc. i ekonomernas efterlämnade skrifter med fenomenets yttre fixerade former utan att pröva dem på deras innehåll. Härigenom avskär han för sig inte bara varje väg till fortsatt utveckling – i motsats till Marx, som först har gjort något av dessa sedan 64 år ofta upprepade satser – utan öppnar också för sig raka vägen till utopin, som det kommer att visa sig.

Den ovan nämnda användningen av Ricardos teori, att arbetarna, som de ensamma verkliga producenterna har rätt till hela samhällsprodukten, *sin* produkt, leder direkt till kommunismen. Den är emellertid, som Marx på ovan anförd ställe också antyder, ekonomiskt formellt falsk, ty den innebär helt enkelt ett användande av moralen på ekonomin. Enligt den borgerliga ekonomins lagar tillhör största delen av produkten *icke* arbetarna, som har producerat den. Om vi nu säger: det är orätt, så får det inte vara, så angår det för det första icke

ekonomin. Vi säger bara, att detta ekonomiska faktum motsäger vår moraliska känsla. Marx har därför aldrig grundat sina kommunistiska krav härpå utan på det kapitalistiska produktionssättets nödvändiga, inför våra ögon dagligen alltmer försiggående sammanstörtande. Han säger bara, att mervärdet består av obetalt arbete, vilket är ett enkelt faktum. Men vad som är ekonomiskt falskt kan därför dock vara världshistoriskt riktigt. Om massans moraliska medvetande förklarar ett ekonomiskt faktum, som på sin tid slaveriet eller dagsverksskyldigheten för oriktigt, så är det ett bevis för att detta faktum har överlevat sig självt, att andra ekonomiska fakta har inträtt, i kraft av vilka detta har blivit outhärdligt och ohållbart. Bakom den formella ekonomiska oriktigheten kan alltså vara dolt ett mycket sant ekonomiskt innehåll. Att närmare ingå på mervärdesteorins betydelse och historien är här icke platsen.

Men därjämte kan man ur Ricardos värdeteori också dra andra slutsatser och man har dragit dem. Varornas värde bestämmas av det arbete, som kräves för att producera dem. Nu finner man emellertid, att i denna onda värld varorna säljs än över, än under sitt värde, och det inte bara på grund av fluktuationer i konkurrensen. Vinstandelen har lika mycket tendensen att jämna ut sig på samma nivå för alla kapitalister som varupriserna har tendensen att förmedelst efterfrågan och utbud reducera sig till arbetsvärdet. Men vinstandelen beräknas på det i ett industriellt företag nedlagda totalkapitalet. Då nu i två olika affärsbranscher årsprodukten kan förkroppsliga lika arbetsmängder, alltså representera lika värden, och även arbetslönen i bägge kan vara lika hög, men det förskotterade kapitalet i ena affärsbranschen kan vara – och är ofta – dubbelt eller tre gånger så stort som i den andra, så kommer här Ricardos värdelag, vilket redan Ricardo själv upptäckte, i motsägelse till lagen om den lika vinstandelen. Om bägge affärsbranschernas produkter säljs till sina värden, så kan vinstandelarna icke vara lika; men är vinstandelarna lika, så kan de båda affärsbranschernas produkter icke genomgående säljas till sina värden. Vi har här alltså en motsägelse, en antinomi mellan två ekonomiska lagar; den praktiska lösningen sker enligt Ricardo (kap. I sektion 4 och 5) i regel till fördel för vinstandelen på värdets bekostnad.

Nu har emellertid Ricardos värdebestämning trots sina ominösa egenskaper en sida, som gör den kär och dyrbar för den gode borgaren. Den väddar med oemotståndlig makt till hans rättskänsla. Rättvisa och jämlikhet i rätt är grundpelarna, på vilka 1700-talets och 1800-talets borgare ville uppföra sin samhällsbyggnad på ruinerna av de feodala orätterna, ojämlikheterna och privilegierna. Och varuvärdets bestämmande medelst arbetet och det enligt detta värde-mått skeende fria utbytet av arbetsprodukterna mellan likaberättigade varuägare, det är, som Marx redan påvisat, de reella grundvalar, på vilka det moderna borgardömet har byggt upp hela sin politiska, juridiska och filosofiska ideologi. När en gång insikten vunnits, att arbetet är varuvärdets mått, måste också den gode borgarens bättre känsla känna sig djupt kränkt av ondskan i en värld, som visserligen till namnet erkänner denna rättens grundsats men i sak varje ögonblick tycks ogenerat skjuta den åt sidan. Och speciellt småborgaren, vars ärliga arbete, om det också bara är hans gesällers och lärlingars – för varje dag alltmer göres värde-löst genom konkurrensen från storproduktionen och maskinerna, speciellt småproducenten måste längta efter ett samhälle, där produkternas utbyte enligt deras arbetsvärde äntligen en gång blir en full och undantagslös sanning; med andra ord: han måste längta efter ett samhälle, där en enda lag för varuproduktionen gäller uteslutande och oavkortad men de betingelser är undanröjda, under vilka den överhuvud kan gälla, nämligen varuproduktionens och vidare den kapitalistiska produktionens övriga lagar.

Hur djupt denna utopi är rotad i den moderne – verkliga eller ideella – småborgarens tänkesätt, bevisar det faktum, att den redan 1831 systematiskt utvecklades av John Gray, på 30-talet i England praktiskt prövades och teoretiskt odlades, 1842 av Rodbertus i Tyskland och 1846 av Proudhon i Frankrike proklamerades som nyaste sanning, ännu 1871 av Rodbertus ånyo proklamerades som paroll i den sociala frågan och samtidigt som hans sociala testamente samt

1884 åter finner anslutning hos den streberhär, som i Rodbertus' namn bereder sig att exploatera den preussiska statsocialismen.

Kritiken av denna utopi är så uttömmande levererad av Marx mot såväl Proudhon som Gray, att jag här kan inskränka mig till några anmärkningar angående den speciella Rodbertus-formen för dess motivering och utmålande.

Som redan sagts: Rodbertus övertar de traditionella ekonomiska begreppsbestämningarna helt i den form, i vilken de lämnats honom av ekonomerna. Han gör inte minsta försök att undersöka dem. Värde är för honom ”en saks giltighet mot de övriga enligt kvantitet, denna giltighet uppfattad som mått”.

Denna lindrigt sagt högst underliga definition ger oss i bästa fall en föreställning om, hur värdet ungefär ser ut, men säger absolut icke vad det är. Men eftersom detta är allt Rodbertus vet berätta oss om värdet, är det begripligt att han söker efter en utanför värdet liggande värdemåttstock. Sedan han på trettio sidor med den av herr Adolph Wagner så oändligt beundrade kraften i sitt abstrakta tänkande kastat bruksvärde och bytesvärde om varandra, kommer han till det resultatet, att det inte finns något verkligt värdemått och att man måste nöja sig med ett surrogatmått. Ett sådant kunde arbetet bli, men endast om produkter av lika arbetskvantiteter alltid byttes mot produkter av lika arbetskvantiteter, vare sig nu detta ”redan i sig är fallet eller att åtgärder vidtas”, som säkerställer detta. Värde och arbete förblir alltså utan något som helst sakligt sammanhang, trots att hela första kapitlet användes till att förklara för oss, att och varför varorna ”kostar arbete” och intet annat än arbete.

Arbetet återigen upptas nu okritiskt i den form, vari det förekommer hos ekonomerna. Och inte ens det. Ty om det också med två ord pekas på arbetets intensitetsskillnader, så anföres arbetet dock helt i allmänhet som ”kostande”, alltså värdemätande, likgiltigt huruvida det utges under de normala samhälliga genomsnittsförhållandena eller ej. Om producenterna använder tio dagar på framställandet av produkter, som kan framställas på en dag, om de använder de bästa verktygen eller de sämsta i arbetet, om de förbrukar sin arbetstid på framställning av samhälligt nödvändiga artiklar och i den av samhället krävda kvantiteten, eller om de förfärdigar artiklar som alls inte begärts eller begärda artiklar över eller under behovet – om allt detta är intet tal: arbete är arbete, produkt av lika arbete måste bytas mot produkt av lika arbete. Rodbertus, som annars alltid, vare sig det passar eller ej, är redo att ställa sig på den nationella ståndpunkten och från den allmänt samhälliga utkikens höjd överblicka de enskilda producenternas förhållanden, undviker här ängsligt detta. Och det bara därför att han redan från första raden i sin bok styr direkt på arbetsmyntets utopi och varje undersökning av arbetet i dess värdebildande egenskap måste kasta i hans farvatten klippblock som han inte skulle kunna komma förbi. Hans instinkt var här betydligt starkare än hans kraft i sitt abstrakta tänkande, som kan upptäckas endast av en händelse förmedelst den mest konkreta tanklöshet hos Rodbertus.

Övergången till utopin är nu gjord i en handvändning. De ”åtgärder”, som garanterar varuutbytet enligt arbetsvärde såsom undantagslös regel, gör ingen svårighet. De övriga utopisterna av denna riktning, från Gray till Proudhon, pinar sig med att spetsfundigt utfundera samhällliga institutioner, vilka har att förverkliga detta syfte. De försöker åtminstone att lösa den ekonomiska frågan på ekonomisk väg, genom aktion av de betydande varuägarna själva. Rodbertus har det mycket lättare. Som god preussare vädjar han till staten: genom ett dekret av statsmakten tillkommer reformen.

Därmed är då värdet lyckligt ”konstituerat” men ingalunda den prioritet till denna konstituering, som Rodbertus har gjort anspråk på. Tvärtom: Gray såväl som Bray – och många andra med dem – har länge och ofta före Rodbertus till leda upprepat denna tanke: den

fromma önskan om åtgärder, förmedelst vilka produkterna under alla omständigheter utbytes alltid och allenast enligt sitt arbetsvärde.

Sedan staten på så vis konstituerat värdet – åtminstone hos en del av produkterna, ty Rodbertus är också blygsam – utger den sina arbetssedlar och ger industrikapitalisterna förskott därav, med vilka dessa avlönar arbetarna, varpå arbetarna med de erhållna arbetssedlarna köper produkterna och på så vis förmedlar pappersmyntets återflöde till dess utgångspunkt. Hur underbart vackert detta avvecklas, det måste vi höra av Rodbertus själv.

”Vad den andra betingelsen beträffar, så uppnår man den nödvändiga åtgärden, att det på sedeln intygade värdet verkligen finns ute i rörelsen, därigenom att endast den, som verkligen avlämnar en produkt, erhåller en sedel, på vilken noga antecknats den arbetskvantitet produkten kostat att framställa. Den som avlämnar en produkt av två dagars arbete erhåller en sedel, varpå det står antecknat 'två dagar'. Genom att denna regel noga iakttas vid emissionen måste nödvändigt också denna andra betingelse uppfyllas. Ty då enligt vår förutsättning varornas verkliga värde alltid sammanfaller med den arbetskvantitet, deras framställande har kostat, och denna arbetskvantitet har sin måttstock i den gängse tidsindelningen, så har envar, som lämnar in en produkt, varpå två dagars arbete åtgått, när han får intygat två dagar, heller inte fått intygat eller anvisat mer eller mindre värde än han i själva verket har avlämnat – och då vidare *endast* den får ett sådant intyg, som verkligen har lämnat ut en produkt i rörelsen, så är det också visst att det på sedeln antecknade värdet till samhällets tillfredsställande existerar. Tänker man sig nu området för arbetets fördelning ytterligare så långt, så måste, om denna regel noga följes, *summan av det förhandenvarande värdet vara alldeles lika med det intygade värdets summa*. Men eftersom det intygade värdets summa också är precis summan av det anvisade värdet, så måste också denna gå jämnt ut med det förhandenvarande värdet, alla anspråk tillfredsställas och likvidationen vara riktigt förmedlad.” (s. 166, 167.)

Om Rodbertus hittills alltid haft oturen att komma för sent med sina nyupptäckter, så har han denna gång åtminstone förtjänsten av *en* sorts originalitet: i denna barnsligt naiva, genomskinliga, jag skulle vilja säga äkta pommerska form har ingen av hans konkurrenter vågat uttala arbetsmyntutopins dårskap. Då för varje papperssedel levereras ett motsvarande värdeföremål och intet värdeföremål på nytt lämnas annat än mot en motsvarande papperssedel, så måste papperssedlarnas summa alltid täckas av värdeföremålets summa; räkningen går jämnt ihop utan minsta rest, det stämmer på sekunden av arbete och ingen i tjänsten än så grånad regeringshuvudkasse-räntkammarkalkylator kan påvisa minsta räknefel. Vad vill man mer?

I det nuvarande kapitalistiska samhället producerar varje industrikapitalist på egen hand vad, hur och hur mycket han vill. Men det samhälleliga behovet förblir honom en obekant storhet, såväl vad kvaliteten, arten av föremålen som behövs, som vad deras kvantitet beträffar. Vad som i dag inte kan levereras fort nog, kan måhända i morgon utbjudas vida utöver behovet. Trots detta blir till sist behovet på ena eller andra sättet, illa eller väl, mättat och produktionen inriktar sig i det stora hela till sist på de föremål som behövs. Hur sker denna motsägelsens utjämning? Genom konkurrensen. Och hur åstadkommer konkurrensen denna lösning? Helt enkelt genom att den sänker värdet av de till art eller mängd för samhällets tillfälliga behov obrukbara varorna under deras arbetsvärde och på denna omväg låter producenterna känna att de har producerat antingen överhuvud obrukbara eller i och för sig brukbara artiklar i obrukbar, överflödig mängd. Härav följde två saker:

För det första, att varuprisernas avvikelser från varuvärdena är den enda nödvändiga betingelsen, under vilken och genom vilken varuvärdet kan komma till. Endast genom konkurrensens och därmed varuprisernas fluktuationer framkommer varuproduktionens värdelag, blir varuvärdets bestämmande genom den samhälleliga nödvändiga arbetstiden en verklighet. Att därvid den form, i vilken värdet visar sig, priset, i regel ser något annorlunda

ut än värdet, som det visar, det ödet delar värdet med de flesta samhällliga förhållanden. Kungen ser också för det mesta helt annorlunda ut än monarkin, som han representerar. Att i ett samhälle av bytande varuproducenter vilja åstadkomma värdebestämningen genom arbetstiden, därigenom att man förbjuder konkurrensen att åstadkomma denna värdebestämning genom tryck på priserna på det enda sätt, varpå det överhuvud kan åstadkommas, innebär alltså bara, att man bevisar, att man har lagt sig till med den gängse utopistiska ringaktningen för de ekonomiska lagarna, åtminstone på detta område.

För det andra: I den konkurrensen av inom ett samhälle bytande varuproducenter gör gällande varuproduktionens värdelag, genomför den just därigenom den under förhandenvarande omständigheter enda möjliga organisationen och ordningen av den samhällliga produktionen. Endast genom att produkterna minskar eller ökar i värde blir de enskilda producenterna på det klara med, vad och hur mycket därav samhället behöver eller icke behöver. Just denna enda regulator vill emellertid den även av Rodbertus representerade utopin avskaffa. Och när vi så frågar, vad vi har för garanti för, att det av varje produkt produceras den nödvändiga kvantiteten och inte mer, att vi inte svälter ifråga om spannmål och kött, medan vi storknar av betsocker och drunknar i potatisbrännvin, att vi inte har nog byxor att skyla vår nakenhet, medan det vimlar omkring oss av byxknappar i miljoner – då visar oss Rodbertus triumferande sin utmärkta räkning, enligt vilken det för varje överflödigt pund socker, för varje osålt fat brännvin, för varje byxknapp, som det inte finns plats att sy på, har utfärdats den riktiga sedeln, en räkning, som riktigt ”går jämnt ut” och enligt vilken ”alla anspråk tillfredsställes och likvidationen är riktigt förmedlad”. Och den, som inte tror det, han kan vända sig till regeringshuvudkasse-räntekammarkalkylator X i Pommern, som har reviderat räkningen och funnit den riktig och som aldrig ertappats med kassabrist, är fullkomligt trovärdig.

Och betrakta nu den naivitet, med vilken Rodbertus förmedelst sin utopi vill avskaffa industri- och handelskriserna. Så snart varuproduktionen har antagit världsmarknadsdimensioner, expedieras utjämningen mellan de för privat räkning producerande enskilda producenterna och den för dem ifråga om behovets kvantitet och kvalitet mer eller mindre obekanta marknaden, som de producerar för, genom en världsmarknadsstorm, en handelskris.* Förbjuder man nu konkurrensen att genom prisernas stigande eller sjunkande meddela de enskilda producenterna, hur världsmarknaden står, så binder man alldeles för ögonen på dem. Att inrätta varuproduktionen så, att producenterna inte mer kan få veta något om läget på marknaden, som de producerar för – det är emellertid en kur för krissjukan, som doktor Eisenbart kunde avundas Rodbertus.

Man förstår nu, varför Rodbertus kort och gott bestämmer varornas värde medelst ”arbetet” och på sin höjd medger olika intensitetsgrader i arbetet. Hade han undersökt, varigenom och hur arbetet skapar värde och därmed också bestämmer och mäter detta värde, så kom han på det samhällliga nödvändiga arbetet, nödvändigt för den enskilda produkten såväl gentemot andra produkter av samma art som också gentemot det samhällliga totalbehovet. Därmed kom han inför frågan: hur anpassningen av den enskilde varuproducentens produktion till det samhällliga totalbehovet sker – och därmed var hela hans utopi omöjliggjord. Den här gången föredrog han i själva verket att ”abstrahera”, nämligen från det som det just var frågan om.

* Åtminstone var detta fallet till för kort tid sedan. Sedan Englands världsmarknadsmonopol mer och mer brytes genom Frankrikes, Tysklands och framför allt Amerikas deltagande i världshandeln, synes en ny utjämningsform göra sig gällande. Den period av allmän prosperitet, som föregår krisen, vill ännu alltjämt inte komma. Om den helt uteblir så måste kronisk stagnation bli den moderna industrins normalstillstånd, med endast ringa fluktuationer.

Nu äntligen kommer vi till den punkt, där Rodbertus verkligen ger oss något nytt, något som skiljer honom från alla hans talrika kolleger i arbetsmynt-byteshushållningen. De kräver alla denna bytesinrättning i syfte att avskaffa kapitalets utsugning av lönearbetet. Varje producent bör få fulla arbetsvärdet av sin produkt. Däri är de alla eniga, från Gray till Proudhon. Visst inte, säger Rodbertus. Lönearbetet och dess utsugning blir kvar.

För det första kan arbetaren inte i något tänkbart samhällstillstånd få hela värdet av sin produkt att förtära; det måste alltid ur den producerade fonden också bestridas en rad ekonomiskt improduktiva eller nödvändiga funktioner, alltså även ifrågavarande personal uppehållas. – Detta är riktigt endast så länge den nuvarande arbetsfördelningen gäller. I ett samhälle med förpliktelse till allmänt produktivt arbete, som dock även är ”tänkbart”, bortfaller detta. Men kvarstå skulle nödvändigheten av en samhällelig reserv- och ackumulationsfond och därför skulle då också visserligen arbetarna, d.v.s. alla, förbli i besittning och åtnjutande av sin totalprodukt men icke varje enskild åtnjuta sin ”fulla arbetsavkastning”. Upprätthållandet av ekonomiskt improduktiva funktioner på arbetsproduktens bekostnad har heller inte förbisetts av de andra arbetsmyntutopisterna. Men de låter i det syftet arbetarna på vanligt demokratiskt sätt beskatta sig själva, medan Rodbertus, vars hela socialreform av 1842 är tillskuren efter den dåvarande preussiska staten, lämnar hela saken till byråkratins gottfinnande, byråkratin som uppifrån bestämmer åt arbetaren hans andel i hans egen produkt och i nåder låter den komma honom till del.

Men för det andra bör också jordränta och profit fortbestå oavkortade. Ty även jordägarna och industrikapitalisterna utövar vissa, samhälleligt nyttiga eller t.o.m. nödvändiga, om ock ekonomiskt improduktiva funktioner och erhåller i jordränta och profit i viss mån lön härför – en som bekant visst inte ens 1842 helt ny uppfattning. Egentligen får de ju alldeles för mycket för det lilla, de levererar – och det dåligt nog – men Rodbertus har nu en gång, åtminstone för de närmaste 500 åren, absolut behov av en privilegierad klass, och så bör mervärdets nuvarande andel, för att uttrycka mig korrekt, förbli bestående, men inte tillåtas stegras. Mervärdets nuvarande andel beräknar Rodbertus till 200 procent, d.v.s. med tolv timmar om dagen bör arbetaren inte få intygat tolv timmar utan bara fyra, och det på de övriga åtta timmarna producerade värdet bör fördelas mellan jordägare och kapitalist. Rodbertus' arbetsintyg är alltså direkt lögnaktiga. Men man måste åter vara en pommersk riddargodsägare för att inbilla sig, att en arbetarklass skulle låta sig nöja med att arbeta tolv timmar för att få intygat fyra arbetstimmar. Översätter man den kapitalistiska produktionens hokusfokus till detta naiva språk, där det visar sig som ohöljt röveri, så gör man det omöjligt. Varje åt arbetaren given sedel vore en direkt uppfordran till uppror och fölle under § 110 i tyska riksstrafflagen. Man måste aldrig ha sett något annat proletariat än det ännu faktiskt i halv livegenskap fångna daglönarproletariatet på ett pommerskt riddargods, där käpp och piska härskar och där byns alla vackra fruntimmer tillhör nådig herrns harem, för att föreställa sig att man skulle kunna servera arbetarna sådana oförskämdheter. Men våra konservativa är nu en gång våra största revolutionärer.

Men om våra arbetare är saktmodiga nog att låta inbilla sig, att de under hela tolv timmars hårt arbete i själva verket bara har arbetat fyra timmar, så bör de därför belönas med en garanti, att deras andel i den egna produkten aldrig i evighet kommer att sjunka under en tredjedel. Detta är i själva verket framtidsmusik på barntrumpet och inte värt att offra ett ord på. I mån alltså Rodbertus' arbetsmynt-bytesutopi ger något nytt, är det nya helt enkelt barnsligt och står djupt under prestationerna av hans talrika kolleger före som efter honom.

För den tid, då Robertus ”Till insikten etc.” utkom, var den ovillkorligen en betydande bok. Hans förtföljande av Ricardos värdeteori i ena riktningen var en mycket lovande början. Om det också var nytt endast för honom och för Tyskland, så står det dock i det hela i nivå med prestationerna av hans bättre engelska föregångare. Men det var just bara en början, varur

endast genom grundligt och kritiskt fortsatt arbete en verklig vinst kunde erhållas för teorin. Men detta förföljande avskar han dock för sig själv därigenom, att han alldeles från begynnelsen här också upptog utvecklandet av Ricardos andra riktning, riktningen mot utopin. Därmed förlorade han första villkoret för all kritik – opartiskheten. Han arbetade fram emot ett förutbestämt mål, han blev tendensekonom. En gång fast i sin utopi hade han spärrat för sig all möjlighet att gå vidare i vetenskapen. Från 1842 till sin död rör han sig i cirkel, upprepar alltjämt samma redan i den första skriften uttalade eller antydda tankar, han känner sig misskänd, finner sig plundrad där det inte fanns något att plundra och värjer sig till sist inte utan avsikt mot insikten, att han i grund och botten dock endast har nyupptäckt vad som redan för länge sedan var upptäckt.

London 23 oktober 1884.

FRIEDRICH ENGELS.

Förord av Karl Marx

Herr Proudhon åtnjuter olyckan att vara misskänd på ett säreget sätt. I Frankrike har han rätt att vara en dålig ekonom, eftersom man håller honom för att vara en duktig tysk filosof. I Tyskland däremot får han vara en dålig filosof därför att han gäller för en av de starkaste franska ekonomerna. I vår egenskap av både tysk *och* ekonom har vi velat protestera mot denna dubbla villfarelse.

Läsaren kommer att förstå, att vi i detta otacksamma arbete flera gånger måste lämna vår kritik av herr Proudhons kritik av den tyska filosofin i bakgrunden och därjämte tillåta oss några anmärkningar rörande den politiska ekonomin över huvud taget.

Bryssel 15 juni 1847.

Karl Marx

Herr Proudhons verk är inte helt enkelt en avhandling i politisk ekonomi, en vanlig bok, det är en bibel: ”mysterier”, ”hemligheter gripna ur guds sköte”, ”uppenbarelser” – ingenting i den vägen saknas. Men eftersom i våra dagar profeterna prövas samvetsgrannare än de världsliga författarna, måste läsaren finna sig i att med oss genomvandra Genesis' torra och dunkla lärdom för att sedan tillsammans med herr Proudhon höja sig upp i *översocialismens* eteriska och fruktbara ängder (jfr Proudhon: *Phil[osophie] de la Misère*, Prolog sid 111, rad 20).

Första kapitlet: En vetenskaplig upptäckt

§ 1. Motsatsen bruksvärde-bytesvärde

”Egenskapen hos alla produkter, industri- eller naturprodukter, att tjäna människans uppehälle kallas *bruksvärde*, deras egenskap att kunna bytas mot en annan produkt kallas *bytesvärde* ... Hur blir bruksvärdet bytesvärde? Skapandet av idén om (bytes-)* värdet har ekonomerna inte tecknat med tillräcklig omsorg; vi måste därför göra halt här. Eftersom det bland de ting jag behöver finns ett stort antal, som endast i begränsad mängd eller rent av inte alls förekommer i naturen, tvingas jag hjälpa upp produktionen av sådant som felas mig och då jag inte själv kan lägga hand vid så många ting, kommer jag att föreslå andra människor, mina medarbetare i olika verksamhetsgrenar, att avträda en del av sina produkter i *utbyte* mot min.” (Proudhon, band I, kap. 2 [sid 33-34].)

Herr Proudhon föresätter sig att framför allt klargöra för oss dubbelnaturen hos värdet, *värdets inre distinktion* [I, 34], bytesvärdets framträdande ur bruksvärdet. Med herr Proudhon måste också vi göra halt vid denna transubstantiationsakt. Låt oss se, hur den enligt vår författare går till.

Ett mycket stort antal produkter finns ej i naturen utan kan skapas blott genom industri. Så snart behoven överskrider naturens frivilliga produktion tvingas människan ta sin tillflykt till den industriella produktionen. Vad är nu denna industri enligt herr Proudhon? Vad är dess ursprung? En enskild människa, som känner behov efter ett stort antal saker, ”kan inte själv lägga hand vid så många ting”. Så och så många behov att tillfredsställa förutsätter så och så många ting att producera – ingen produkt utan produktion; så och så många saker att producera förutsätter emellertid redan mer än en enskild människas hjälpande hand. Dock: från det ögonblick, då mer än en till produktionen bidragande hand förutsättes, antar man redan en hel, på arbetsdelning uppbyggd produktion. Så förutsätter, som herr Proudhon antar, behovet fullständigt arbetsdelningen. Om vi förutsätter arbetsdelningen, så har vi utbytet och följaktligen också bytesvärdet. Lika väl kunde vi ha antagit bytesvärdet som givet från första början.

Men herr Proudhon har föredragit att gå i cirkel. Låt oss alltså följa honom på hans omvägar, som alltjämt på nytt kommer att föra oss tillbaka till hans utgångspunkt.

För att komma ut ur det tillstånd, där var och en producerar som eremit för egen räkning, och fram till utbytet, ”vänder jag mig”, säger herr Proudhon, ”till mina medarbetare i olika verksamhetsgrenar”. Jag har alltså medarbetare, utan att vi därför, jag och alla andra, alltjämt enligt herr Proudhons förutsättning, skulle ha utträtt ur Robinson Crusoes ensliga och föga sociala ställning. Medarbetarna och de olika verksamhetsgrenarna, arbetsdelningen och utbytet som den innefattar, finns där utan vidare.

Vi sammanfattar: jag har behov som grundar sig på arbetsdelning och utbyte. I och med att herr Proudhon förutsätter dessa behov, har han också redan förutsatt utbytet och bytesvärdet,

”vars uppkomst han just föresätter sig att teckna med större omsorg än de övriga ekonomerna”.

Herr Proudhon hade lika väl kunnat vända bak och fram på tingens ordningsföljd utan att äventyra riktigheten i sina slutsatser. För att förklara bytesvärdet behövs utbytet. För att förklara utbytet behövs arbetsdelningen. För att förklara arbetsdelningen behövs behoven, som nödvändiggör arbetsdelningen. För att förklara dessa behov måste man helt enkelt ”förutsätta” dem, vilket ingalunda betyder att förneka dem, tvärt emot första axiomet i herr Proudhons prolog:

”att förutsätta gud betyder att förneka honom.” (”Prologen” sid 1)

* Marx' tillägg

Hur förfar nu herr Proudhon med arbetsdelningen, som han förutsätter vara bekant, för att förklara bytesvärdet, som alltså förblir det obekanta för honom? ”En människa” går att ”föreslå sina medarbetare i olika verksamhetsgrenar” att etablera utbytet och göra en åtskillnad mellan bruksvärde och bytesvärde. Med antagandet av denna föreslagna åtskillnad har medarbetarna inte överlämnat till herr Proudhon någon annan ”omsorg” än den att ha kännedom om detta faktum, bestämma, ”teckna”, ”uppkomsten av värdets idé” i hans avhandling i politisk ekonomi. Men han bör alltså förklara för oss ”uppkomsten” av detta förslag, äntligen säga oss hur denna ensamma människa, denne Robinson plötsligt fått det infallet att göra ”sina medarbetare” ett förslag av *känd* art och hur dessa medarbetare utan någon som helst invändning antagit det.

Herr Proudhon går inte in på dessa genealogiska detaljer. Han ger helt enkelt utbytets faktum ett slags historisk prägel genom att föra fram det i form av ett förslag framställt av en tredje, som har för avsikt att införa utbytet.

Här har vi ett litet prov på herr Proudhons ”*historiska och beskrivande metod*”, herr Proudhon som ådagalägger ett så suveränt förakt för Adam Smiths och Ricardos ”historiska och beskrivande metod”.

Utbytet har sin egen historia. Det genomgår olika stadier.

Det fanns en tid som under medeltiden, då man endast utbytte överflödet, produktionens överskott utöver förbrukningen.

Det fanns vidare en tid, då inte bara överskottet utan alla produkter, hela den industriella tillvaron, hade övergått i handeln, då hela produktionen berodde av utbytet. Hur förklara denna andra fas av utbytet, bytesvärdet i dess andra potens?

Herr Proudhons svar är genast färdigt: man antar, att en människa har ”föreslagit andra människor, sina medarbetare i olika verksamhetsgrenar”, att höja bytesvärdet till dess andra potens.

Och så kom slutligen en tid, då allt vad människorna hittills ansett för oförytterligt föruttrades som föremål för utbyte, för schackrande. Det är den tid, då till och med saker, som hittills förmedlats, men aldrig utbytts, bortskänkts men aldrig sålts, förvärvats men aldrig köpts – dygd, kärlek, övertygelse, kunskaper, samvete, etc. – då med ett ord allt har blivit handelsvara. Det är den allmänna korruptionens tid, det universella schackrandets tid, eller, för att använda det ekonomiska uttryckssättet, den tid då varje föremål, fysiskt eller moraliskt, marknadsföres som handelsvara för att taxeras till sitt rätta värde.

Hur förklara denna nya fas av utbytet – bytesvärdet i dess tredje potens?

Herr Proudhons svar är genast färdigt: anta att en person har ”föreslagit andra personer, sina medarbetare i olika verksamhetsgrenar”, att göra en handelsvara av dygden, kärleken etc., att höja bytesvärdet till dess tredje och sista potens.

Man ser, att herr Proudhons ”historiska och beskrivande metod” duger till allt, ger svar på allt, förklarar allt. Gäller det att historiskt förklara ”skapandet av en ekonomisk idé” förutsätter han en människa, som föreslår de andra människorna, ”sina medarbetare i olika verksamhetsgrenar” att utföra denna skapelseakt, och allt är färdigt.

Från och med nu accepterar vi ”skapandet” av bytesvärdet som en fullbordad akt; det återstår nu ytterligare endast att klara upp bytesvärdets förhållande till bruksvärdet. Låt oss lyssna till herr Proudhon.

”Ekonomerna har mycket väl framhållit värdets dubbla karaktär, men vad de inte har uttryckt med samma klarhet är dess *själv motsägande natur*; här börjar vår kritik ... Det betyder inte mycket att

på tal om bruksvärdet och bytesvärdet hänvisa till denna överraskande kontrast, i vilken ekonomerna efter vanan blott ser något mycket enkelt: det gäller att visa att denna föregivna enkelhet döljer ett djupt mysterium, som det är vår plikt att genomtränga ... I tekniska termer uttryckt står bruksvärde och bytesvärde i omvänt förhållande till varandra.” [I, 36, 38]

Har vi förstått herr Proudhons tankegång rätt, kan den sammanfattas i följande fyra punkter:

1. Bruksvärde och bytesvärde bildar ”en överraskande kontrast”, står i motsats till varandra.
2. Bruksvärde och bytesvärde står i omvänt förhållande till varandra, motsäger varandra.
3. Ekonomerna har varken sett eller insett motsatsen eller motsägelsen.
4. Herr Proudhons kritik börjar med slutet.

Också vi skall börja med slutet, och för att frita ekonomerna från herr Proudhons anklagelser skall vi låta två rätt betydande ekonomer komma till tals.

Sismondi: ”Det är till motsatsen mellan bruksvärdet och bytesvärdet, som handeln reducerat allt etc.” (*Études*, band 2, sid 162, Brysselupplagan.)

Lauderdale: ”I allmänhet avtar nationalrikedom (bruksvärdet) i den mån de enskilda förmögenheterna genom bytesvärdets stegring växer; och i den mån desamma genom detta värdes sjunkande avtar, stiger i regel den förra.” (*Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique*, övers. av Largentie de Lavaisse, Paris 1808 [sid 33].)

Sismondi har grundat sin huvudteori, enligt vilken inkomsten avtar i samma mån som produktionen stegras, på *motsatsen* mellan bruksvärdet och bytesvärdet.

Lauderdale har grundat sitt system på det omvända förhållandet mellan de båda värdeslagen, och hans teori var på *Ricardos* tid så populär, att denne kunde tala om den som en bekant sak.

”Det var genom att sammanblanda begreppen bytesvärde och rikedom (bruksvärde) som man kom fram till påståendet att man kan öka rikedom genom att minska mängden av för livet nödvändiga, nyttiga eller angenäma saker.” (Ricardo: *Principes d'économie politique*, övers. av Constancio, anm. av J. B. Say, Paris 1835, band 2, *Sur la valeur et les richesses* [sid 65].)

Som vi ser har ekonomerna före herr Proudhon ”framhållit” det djupa mysteriet som ligger i motsatsen och motsägelsen; låt oss nu se hur herr Proudhon efter ekonomerna å sin sida förklarar detta mysterium.

En produkts bytesvärde sjunker när tillgången ökar under för övrigt lika efterfrågan; med andra ord: ju större *överskottet* på en produkt är i *förhållande till efterfrågan*, desto lägre är dess bytesvärde eller pris. *Omvänt*: ju mindre tillgången är i förhållande till efterfrågan, desto högre stiger produktens bytesvärde eller pris; med andra ord: ju mer sällsynt den utbudna produkten är i förhållande till efterfrågan desto högre pris betingar den. En produkts bytesvärde beror av överflödet på denna produkt eller av dess sällsynthet, men alltid i förhållande till efterfrågan. Låt oss anta att vi har en mer än sällsynt, ja i sitt slag enastående produkt – den är ändå överflödigt, det finns mer än nog av den, om det inte finns någon efterfrågan på den. Och tvärtom: om en produkt mångfaldigas miljoner gånger kommer den ändå alltid att vara sällsynt, om den inte täcker efterfrågan, d.v.s. om det finns för mycket efterfrågan på den.

Allt detta är, skulle vi vilja säga, nästan banala sanningar, och ändå måste vi här på nytt framföra dem för att göra herr Proudhons mysterier begripliga.

”Så att om man ville dra ut principen i dess yttersta konsekvenser, måste man komma fram till den mest logiska slutsats i världen, nämligen att de saker, vilkas bruk är nödvändigt och vilkas mängd obegränsad, finns att få gratis, och de, som inte är till någon nytta och dessutom är ytterst sällsynta måste stå oändligt högt i pris. Vad som stegrar förvirringen är att dessa båda ytterligheter icke förekommer i praktiken: å ena sidan kan ingen mänsklig produkt någonsin växa ut till oändlig mängd, å andra sidan måste de mest sällsynta saker vara till en viss grad nyttiga, annars skulle de

inte kunna ha något värde. Bruksvärde och bytesvärde är alltså nödvändigt förbundna med varandra ehuru de av sin natur ständigt strävar att utesluta varandra.” (Band I, sid 39)

Vad är det som stegrar herr Proudhons förvirring? Helt enkelt att han har glömt *efterfrågan*, liksom han glömt att en sak finns i övermått eller är sällsynt i den mån den begäres. Sedan han väl skjutit undan efterfrågan sätter han likhetstecken mellan bytesvärdet och *sällsyntheten*, liksom mellan bruksvärdet och *överflödet*. När han säger att saker,

”som *inte är till någon nytta* och dessutom är *ytterst sällsynta* står *oändligt högt i pris*”,

säger han i själva verket bara att bytesvärdet helt enkelt är sällsynt. ”Yttersta sällsynthet och till ingen nytta”, det är helt enkelt sällsynthet. ”Oändligt högt pris” är bytesvärdets maximum, det är det renodlade bytesvärdet. Dessa båda uttryck jämför han. Bytesvärde och sällsynthet blir på detta sätt likabetydande beteckningar. I och med att han kommer till dessa föregivna ”yttersta konsekvenser” har herr Proudhon visserligen drivit till det yttersta, inte tingen, men begreppen som uttrycker dem, och han bedriver därmed mer retorik än logik. Där han tror sig ha funnit nya konsekvenser återfinner han endast sina ursprungliga förutsättningar i hela deras nakenhet. Tack vare samma förfaringssätt lyckas han identifiera bruksvärde och rent överflöd.

Sedan han satt likhetstecken mellan bytesvärde och sällsynthet, bruksvärde och överflöd, är herr Proudhon helt förundrad över att han varken finner bruksvärdet i sällsyntheten och bytesvärdet eller bytesvärdet i överflödet och bruksvärdet; och då han inser, att dessa ytterligheter icke förekommer i praktiken, återstår för honom ingenting annat än att tro på ett mysterium. Han känner ett pris, som är oändligt högt just därför att det inte finns några köpare, och köpare kommer han aldrig att finna så länge han bortser från efterfrågan.

Å andra sidan tycks herr Proudhons överflöd uppstå av sig självt. Han glömmer alldeles att det finns folk, som producerar det, och att det ligger i deras intresse att aldrig förlora efterfrågan ur sikte. Om ej, hur skulle herr Proudhon annars kunna påstå att de saker, som har ett mycket stort nyttighetsvärde, måste vara mycket billiga eller till och med inte kosta något alls? Han borde tvärtom ha kommit till den slutsatsen att man måste inskränka överflödet, produktionen av mycket nyttiga saker, om man vill höja deras pris, deras bytesvärde.

När en gång de franska vinodlarna krävde en lag, som förbjöd anläggandet av nya vinodlingar, när holländarna brände Asiens kryddor och utrotade nejliketräden på Moluckerna, ville de helt enkelt minska överflödet för att höja bytesvärdet. Hela medeltiden förfor efter samma princip, när den genom lagar inskränkte antalet gesäller, som varje enskild mästare fick sysselsätta, och antalet verktyg, som han fick använda. (Jfr Anderson: *Histoire du Commerce*.)

Sedan han nu framställt överflöd som bruksvärde och sällsynthet som bytesvärde – ingenting är lättare än att bevisa att överflöd och sällsynthet står i omvänt förhållande till varandra – identifierar herr Proudhon bruksvärdet med *utbudet* och bytesvärdet med *efterfrågan*. För att låta antitesen framstå ännu krassare smyger han in ett annat uttryck och sätter ”*meningsvärde*” i stället för *bytesvärde*. Så förlägges striden till ett annat område, och vi har å ena sidan *nyttan* (bruksvärde, utbud), å andra sidan *meningen* (bytesvärde, efterfrågan).

Hur försona dessa varandra motsägande faktorer? Vad göra för att sätta dem i samklang? Kan man åtminstone finna en punkt, som är gemensam för dem?

”Säkert”, utropar herr Proudhon.

”Det finns en; den *fria viljan*. Priset, som framgår ur denna kamp mellan utbud och efterfrågan, mellan nytta och mening, kan icke vara uttrycket för den eviga rättfärdigheten.”

Herr Proudhon utvecklar denna antites vidare:

”I min egenskap av *fri köpare* är jag domare över mitt behov, domare över sakens ändamåls-
enlighet, domare över priset, som jag *vill* åsätta den. Å andra sidan är ni som *fri producent* herre
över *framställningsmedlen* och följaktligen i stånd att förminska edra kostnader.” (Band I, sid 41.)

Och då efterfrågan eller bytesvärde är identiskt med mening ser sig herr Proudhon föranlåten
att säga:

”Det är bevisat att det är *människans fria vilja*, som föranleder motsatsen mellan bruksvärdet och
bytesvärdet. Hur upplösa denna motsats, så länge den fria viljan består? Och hur offra den fria
viljan utan att prisge människan?” (Band I, sid 41.)

Här är alltså intet resultat möjligt. Vi har en kamp mellan två så att säga inkommensurabla
makter, mellan nytta och mening, mellan fri köpare och fri producent.

Låt oss betrakta tingen lite närmare.

Utbudet representerar inte uteslutande nyttan, efterfrågan inte uteslutande meningen. Utbjuder
inte den, som gör efterfrågan, själv en produkt av något slag eller det som representerar alla
produkter, pengar, och representerar han inte som utbjudande enligt herr Proudhon nyttan
eller bruksvärdet?

Efterfrågar å andra sidan inte den utbjudande samtidigt en produkt eller det som representerar
alla produkter: pengar? Och blir han inte därmed representant för meningen, menings- eller
bytesvärdet?

Efterfrågan är samtidigt ett utbud, utbudet samtidigt en efterfrågan. Följaktligen vilar herr
Proudhons antites, som utan vidare identifierar utbud och efterfrågan med nytta och mening,
helt enkelt på en tom abstraktion.

Vad herr Proudhon kallar bruksvärde kallar andra ekonomer med lika stor rätt meningsvärde.
Låt oss endast anföra Storch (*Cours d'économie politique*, Paris 1823, sid 48, 49).

Enligt honom heter de saker, vi känner behov av, *behov, värde* de som vi tillmäter ett värde.
De flesta saker har värde endast därför att de tillfredsställer de genom meningen skapade
behoven. Meningen om våra behov kan växla, liksom även sakernas nytta, som endast
uttrycker dessa sakers förhållande till våra behov. Till och med de naturliga behoven växlar
ständigt. Vilken skillnad är det i själva verket ej mellan exempelvis de föremål, som tjänar
olika folk till huvudnäring!

Kampen står icke mellan nytta och mening: den står mellan det handelsvärde, som den
utbjudande kräver, och det handelsvärde, som den efterfrågande erbjuder. Produktens
bytesvärde är alltid resultatanten av dessa varandra motsägande värdesättningar.

I sista instans ställer utbud och efterfrågan produktion och konsumtion emot varandra, men
produktion och konsumtion på utbyte mellan enskilda.

Produkten som man erbjuder är inte nyttan i och för sig. Det är konsumenten, som bestämmer
dess nytta. Och till och med om man tillerkänner den egenskapen att vara nyttig representerar
den inte nyttan såsom sådan. Under produktionens gång har den utbytts mot alla produktions-
kostnader, såsom råämnen, arbetslöner etc., allt saker som har ett handelsvärde. På så sätt
representerar produkten i producentens ögon en summa av handelsvärden. Vad han erbjuder
är inte bara en nyttig sak utan också – och detta främst – ett bytesvärde.

Vad efterfrågan beträffar är den blott effektiv i den mån den förfogar över bytesmedel. Dessa
medel är själva återigen produkter, bytesvärden.

I utbud och efterfrågan finner vi på så sätt å ena sidan en produkt, som har kostat bytesvärde,
och behovet att sälja; å andra sidan medel, som har kostat bytesvärde, och viljan att köpa.

Herr Proudhon ställer *den fria köparen* gentemot *den fria producenten*. Han ger båda rent metafysiska egenskaper. Det är därför han kan säga:

”Det är bevisat, att det är *den fria viljan* som skapar motsatsen mellan bruksvärdet och bytesvärdet.” [I, 41.]

Så länge producenten producerar i ett på arbetsdelning och individuellt utbyte baserat samhälle – och det är herr Proudhons förutsättning – är han tvungen att sälja. Herr Proudhon gör producenten till herre över produktionsmedlen; men han måste medge att ägandet av dessa produktionsmedel icke är beroende av *den fria viljan*. Än mer: dessa produktionsmedel är till största delen produkter, som han får från utlandet, och i den moderna produktionen är han inte ens fri att producera den mängd han vill. Den tillfälliga graden av produktivkrafternas utveckling tvingar honom att producera i den eller den bestämda skalan.

Konsumenten är inte friare än producenten. Hans mening beror av hans medel och hans behov. Båda bestäms av hans sociala läge, som i sin tur är beroende av den allmänna samhällsorganisationen. Visserligen kan man säga, att arbetaren, som köper potatis, och mätressen, som köper spetsar, endast följer var sin respektive mening. Men olikheten i deras meningar förklaras av olikheten i den ställning de intar i världen, vilken själv i sin tur är en produkt av samhällsorganisationen.

Är behovens system som helhet baserat på meningen eller på produktionens hela organisation? Oftast framgår behoven direkt ur produktionen eller ur ett på produktionen grundat allmänt tillstånd. Världshandeln vilar nästan uteslutande på behoven, icke hos den individuella konsumtionen utan hos produktionen. För att välja ett annat exempel – förutsätter icke behovet av notarier en given civilrätt, som endast är ett uttryck för en bestämd utveckling av egendomen, d.v.s. produktionen!

Herr Proudhon är icke nöjd med att ur förhållandet utbud – efterfrågan bortta de element, vi talat om. Han driver abstraktionen till sin spets genom att sammansvetsa alla producenter till *en enda* producent, alla konsumenter till *en enda* konsument, och låta kampen utkämpas mellan dessa båda inbillade personer. Men i den verkliga världen går det helt annorlunda till. Konkurrensen mellan de utbudande och konkurrensen mellan de efterfrågande utgör ett nödvändigt element i kampen mellan köpare och säljare, vars resultat är bytesvärdet.

Sedan han eliminerat produktionskostnader och konkurrens kan herr Proudhon efter behag reducera formeln om utbud och efterfrågan i det orimliga.

”Utbud och efterfrågan”, säger han, ”är ingenting annat än två *ceremoniella* former, som tjänar till att ställa bruksvärde och bytesvärde mot varandra och bringa dem i försoning. Det är de två elektriska polerna, som satta i förbindelse måste resultera i den valfrändskapsföreteelse som kallas utbyte” (band I, sid 49.)

Lika väl kunde man säga att utbytet endast är en ”ceremoniell form” för att sammanföra konsumenten och konsumtionsföremålet. Lika väl kunde man säga att alla ekonomiska relationer endast är ”ceremoniella former” för att förmedla den omedelbara konsumtionen. Utbud och efterfrågan är förhållanden¹ i en given produktion, varken mer eller mindre än det individuella utbytet.

¹ För förståelsen av Marx' terminologi i *Filosofins elände* citerar vi här ur ett brev från Engels till Kautsky av den 22 augusti 1884:

”'Misère'. Det här befintliga manuskriptet är färdigreviderat ... Förutom några lätta missuppfattningar av franska finesser som man kan korrekt lära sig blott på platsen i Frankrike fanns det inte mycket att ändra. I stället för att översätta 'rapport' med 'Beziehungen' har jag merendels skrivit 'Verhältnis' eftersom Marx själv alltid översatte det tyska 'Verhältnisse' med 'rapports' och vice versa. Därtill kommer att 'rapport', t.ex. i 'rapports de

Vari består alltså herr Proudhons hela dialektik? Däri att han i stället för bruks- och bytesvärde, för utbud och efterfrågan sätter abstrakta och motsägande begrepp som sällsynthet och överflöd, nytta och mening, en producent och *en konsument*, bägge *riddare av den fria viljan*.

Och vart var det han ville komma?

Hålla möjligheten öppen att förr eller senare införa ett av de borttagna elementen, *produktionskostnaderna*, som *syntesen* mellan bruksvärde och bytesvärde. Och så utgör alltså i hans ögon produktionskostnaderna det *syntetiska* eller *konstituerade* värdet.

§ 2. Det konstituerade eller syntetiska värdet

”(Bytes-*)värdet är den ekonomiska byggnadens hörnsten.”

Det ”konstituerade” värdet är hörnstenen i de ekonomiska motsägelsernas system.

Vad är nu detta ”konstituerade värde”, som utgör herr Proudhons hela upptäckt i den politiska ekonomin?

Om man nu en gång förutsatt nyttan, är arbetet värdets källa. Arbetets mått är tiden. Produkternas relativa värde bestäms av den arbetstid, som måste användas till att producera dem. Priset är det relativa värdet av en produkt, uttryckt i pengar. Det *konstituerade* värdet av en produkt slutligen är helt enkelt det värde, som konstitueras av den arbetstid, produkten innehåller.

Liksom Adam Smith upptäckt *arbetsdelningen*, påstår sig herr Proudhon ha upptäckt ”det konstituerade värdet”. Det är nu inte ”något oerhört”, men man måste medge att det inte ligger något oerhört i någon upptäckt inom den ekonomiska vetenskapen. Emellertid söker herr Proudhon, som anar hela betydelsen av sin upptäckt, försvaga den förtjänst, som ligger i den, ”för att lugna läsarna beträffande sina anspråk på originalitet och åter försona de andar, vilkas oro inför nya idéer är föga gynnsam”. Men med det mått han använder då han mäter föregångarnas andel i fastställandet av värdet kommer han emellertid därefter, att han högljutt förkunnar att det är honom som största delen, lejonparten, tillkommer.

”Den syntetiska värdeidén uppfattades av Adam Smith på ett obestämt sätt ... Men denna värdeidé var hos Adam Smith helt intuitiv: samhället ändrar dock icke sina vanor på blotta intuitioner, det följer först faktas auktoritet. Antinomin måste framhävas på ett sätt som gjorde ett intryck och var precisare: J. B. Say var dess huvudsaklige tolk.” [I, 66.]

Där har vi det syntetiska värdets upptäcktshistoria fix och färdig: Adam Smith tillkommer den vaga intuitionen, J. B. Say antinomien, herr Proudhon den konstituerande och ”konstituerade” sanningen. Och man må inte ta miste: alla andra ekonomer, från Say till Proudhon, har rört sig på antinomins spår.

”Det är otroligt att så många förståndiga människor har plågat sig i fyrtio år med en så enkel idé. Men nej, jämförelsen mellan värdena sker utan att det mellan dem skulle finnas någon jämförelsepunkt och utan måttenhet – det har *nittonde århundradets ekonomer*, i stället för att förstå jämlikhetens revolutionära teori, beslutat sig för att hävda mot alla och envar. *Vad kommer eftervärlden att säga därom?*” (band I, sid 68).

Den på ett så bryskt sätt anropade eftervärlden kommer till att börja med att råka i tvivelsmål rörande kronologin. Den måste nödvändigt fråga sig: Är då Ricardo och hans skola inte ”nittonde århundradets ekonomer?” Ricardos system, som uppställde principen att ”varornas relativa värde uteslutande beror på det för deras produktion nödvändiga arbetet”, daterar sig

proportionalité’ är kvantitativt, vilket blott kan återges med 'Verhältnis', medan 'Beziehung' har en övervägande kvalitativ innebörd.”

* Marx' tillägg

från 1817. Ricardo är ledaren för en hel skola, som är härskande i England sedan restaurationen.² Ricardos skola sammanfattar brutalt och obarmhärtigt hela den engelska bourgeoisin, som i sin tur är typen för den moderna bourgeoisin över huvud taget. ”Vad eftervärlden kommer att säga därom?” Den kommer icke att säga, att herr Proudhon icke har känt Ricardo, ty han talar vitt och brett om honom, han kommer ständigt tillbaka till honom och säger till sist att hans system är ”smörja”. Om eftervärlden någonsin lägger sig i saken kommer den kanske att säga, att herr Proudhon av fruktan att stöta sina läsares anglofobi har föredragit att göra sig till ansvarig utgivare av Ricardos idéer. I varje fall kommer den att finna det mycket naivt att herr Proudhon som ”revolutionär framtidsteori” framställer vad Ricardo vetenskapligt har påvisat som teori för det nuvarande, det borgerliga samhället, och att han därmed som upplösning av antinomin mellan bruksvärde och bytesvärde antar vad Ricardo och hans skola långt före honom uppställt som den vetenskapliga formeln för en sida av antinomin, *bytesvärdets*. Men låt oss nu en gång för alla lämna eftervärlden åsido och konfrontera herr Proudhon med hans föregångare Ricardo. Se här några ställen hos denne författare som sammanfattar hans värdeteori:

”Det är icke nyttan som är *bytesvärdets* mått, ehuru den är ett nödvändigt element i detsamma.” (Sid 3, band I av *Principes d'économie politique* etc., övers. från engelskan av J. S. Constancio, Paris 1835.)

”Så snart föremålen en gång insetts vara nyttiga i sig, får de sitt bytesvärde ur två källor: ur sin sällsynthet och ur den för deras förvärvande nödvändiga arbetsmängden. Det finns ting, vilkas värde endast beror på deras sällsynthet. Eftersom intet arbete kan öka deras antal, kan deras värde inte sjunka på grund av deras stora överflöd. Hit hör skulpturer, dyrbara tavlor etc. Detta värde beror endast av förmögenheter, smaken och nycken hos dem som känner lust att äga sådana föremål” (a a, band I, sid 4, 5). ”De utgör dock endast en mycket ringa del av de varor, som dagligen utbyts. Eftersom största antalet föremål man önskar äga är industriprodukter, kan man, så snart man vill uppbjuda det för deras framställning nödvändiga arbetet, mångfaldiga dem inte bara i ett land utan i flera länder i nästan obegränsad mängd.” (a. a, band I, sid 5) ”När vi talar om varor, deras bytesvärde och principerna för regleringen av deras pris, har vi alltså i tanke endast de varor, vilkas mängd genom mänskligt arbete kan utökas efter behag, vilkas frambringande befordras av konkurrensen och inte stöter på några hinder” (band I, sid 5).

Ricardo citerar Adam Smith, som enligt honom ”*med stor noggrannhet* har utvecklat bytesvärdets första källa” (Smith, I, kap. 5 [s. 9]) och tillägger:

”Att detta (nämligen arbetstiden) i själva verket är grundvalen för alla sakers bytesvärde med undantag för dem som icke efter behag kan utökas genom mänskligt arbete, är en högst viktig sats i den politiska ekonomin: ty ur ingen källa har det flutit så många misstag, härrört så många meningsskiljaktigheter i denna vetenskap som ur den ytliga och föga precisa utläggningen av begreppet *värde*” (band I, sid 8). ”Om det är den i ett föremål nedlagda arbetsmängden, som bestämmer dess bytesvärde, följer därav att varje ökning av arbetsmängden nödvändigt måste öka värdet hos det föremål, på vilket det används, och att likaledes varje minskning i arbetet måste minska dess pris” (band I, sid 9).

Ricardo gör därpå Adam Smith följande förebråelse:

1. ”att för värdet uppställa en annan måttstock än arbetet, än spannmålens värde, än den arbetsmängd, som kan köpa en sak” (band I, sid 9, 10).
2. ”att utan förbehåll erkänna principen och dock begränsa dess användning till samhällets ursprungliga okultiverade tillstånd, som går före anhopandet av kapitaler och det privata ägandet av jord” (band I, sid 21).

² Restaurationen: den period som följde på napoleonkrigen som avslutades 1815 och återinsättandet av bourbonydynastin i Frankrike.

Ricardo söker påvisa att jordegendomen, d.v.s. (jord-)* räntan, icke kan förändra livsmedlens relativa värde och att kapitalernas ackumulation endast utövar ett övergående och växlande inflytande på förhållandet mellan de relativa värdena, som bestäms genom den för deras framställande nödvändiga arbetsmängden. För att bevisa denna sats utvecklar han sin berömda jordränteteori, analyserar kapitalet och kommer i sista instans fram till att i detta finna endast ackumulerat arbete. Sedan utvecklar han en hel teori om förhållandet mellan arbetslön och profit och bevisar att lön och profit i omvänt förhållande till varandra stiger och faller utan att påverka produktens värde. Han förbiser därvid icke det inflytande, som anhopningen av kapitaler och deras olika natur (fast och flytande kapital) samt lönenivån kan utöva på produkternas relativa värde. Detta är till och med det problem som huvudsakligen sysselsätter Ricardo.

”Ingen arbetsbesparing”, säger han, ”kan någonsin undgå att sänka en varas relativa värde,** vare sig denna besparing nu gäller det arbete som fordras för att tillverka föremålet självt eller att det gäller bildandet av det vid denna tillverkning använda kapitalet” (band I, sid 28). ”Så länge därför en arbetsdag ger den ene i avkastning samma mängd fisk och den andre lika mycket villebråd, kommer ifrågasvarande bytesprisens naturliga höjd att alltid förbli densamma, vilken förändring som annars må äga rum med arbetslönerna och profiten och oberört av alla påverkningar av kapitalanhopningen” (band I, sid 32). ”Vi har betraktat arbetet som grundvalen för sakernas värde och den för deras produktion nödvändiga arbetsmängden som den måttstock som bestämmer mängden av de varor, som måste ges i utbyte mot andra: men vi ämnar icke förneka att i de föreliggande varupriserna förekommer tillfälliga och övergående avvikelser från detta ursprungliga naturliga pris” (a a, band I, sid 105). ”Det är produktionskostnaderna som i sista instans bestämmer sakernas pris och icke, som man ofta påstått, förhållandet mellan utbud och efterfrågan” (band II, sid 253).

Lord Lauderdale hade utvecklat bytesvärdets förändringar enligt lagen om utbud och efterfrågan eller sällsynthet och överflöd i förhållande till efterfrågan. Enligt honom kan en saks värde stiga, om dess mängd avtar men efterfrågan på den växer; det kan sjunka alltefter som dess mängd ökar men efterfrågan på den avtar. Så kan ett föremåls värde förändra sig på grund av åtta olika orsaker, nämligen de fyra orsaker som rör detta föremål självt och de fyra orsaker som rör pengarna eller varje annan vara som tjänar såsom dess värdemått. Ricardo vederlägger detta så:

”Produkter, som är en enskilds eller en sammanslutnings *monopol*, ändrar sitt värde efter den av lord Lauderdale uppställda lagen: de sjunker i proportion till utbudets tillväxt och stiger med den av köparna ådagalagda åstundan att förvärva dem; deras pris står icke i något nödvändigt förhållande till deras naturliga värde. Men vad beträffar de saker, som är utsatta för säljarnas konkurrens och vilkas mängd kan ökas till en viss grad, så beror deras pris till sist icke av efterfrågans och tillförselns ställning utan av ökningen eller minskningen av produktionskostnaderna.” (Band II, sid 259.)

Vi överlåter åt läsaren att jämföra Ricardos precisa, klara, enkla språk med herr Proudhons retoriska ansträngningar att komma fram till bytesvärdets fastställande medelst arbetstiden.

Ricardo visar oss den verkliga rörelsen hos den borgerliga produktionen, som konstituerar värdet. Herr Proudhon abstraherar från denna verkliga rörelse och ”plågar sig” med att hitta på nya processer för att inrätta världen efter en förment ny formel, som endast är det teoretiska uttrycket för den av Ricardo så vackert framlagda verkliga rörelsen. Ricardo tar det bestående samhället till utgångspunkt för att visa oss hur det konstituerar värdet: herr Proudhon tar det konstituerade värdet till utgångspunkt för att med hjälp av detta värde konstituera en ny social värld. För honom, herr Proudhon, måste det konstituerade värdet röra

* övers tillägg inom < >

** Ricardo bestämmer som bekant en varas värde medelst den ”arbetsmängd som fordras för att producera den”. Den i varje på varuproduktion baserat produktionsätt – alltså också i det kapitalistiska – rådande utbytesformen medför emellertid att detta värde icke uttryckes direkt i arbetsmängder utan i mängder av en annan vara. Värdet av en vara uttryckt i ett kvantum av en annan vara (pengar eller ej) heter hos Ricardo dess relativa värde. (Anm. av Engels till den tyska upplagan 1885.)

sig i en cirkel och konstrueras på nytt för en sedan på basis av denna värde- och produktstock fullkomligt konstituerad värld. Bestämmandet av värdet genom arbetstiden är för Ricardo lagen för bytesvärdet: för herr Proudhon är det syntesen av bruksvärde och bytesvärde. Ricardos värdeteori är den vetenskapliga tolkningen av det nuvarande ekonomiska livet, herr Proudhons värdeteori är den utopistiska tolkningen av Ricardos teori. Ricardo bevisar sin formels sanning genom att härleda den ur alla ekonomiska sammanhang och på detta sätt förklara alla företeelser t.o.m. de som i första ögonblicket tycks motsäga den, såsom räntan, kapitalets ackumulation och lönernas förhållande till profiterna; det är just detta som gör hans lära till ett vetenskapligt system: herr Proudhon som genom helt godtyckliga hypoteser på nytt funnit denna Ricardos formel är i enlighet härmed tvungen att söka enstaka ekonomiska fakta som han misshandlar och förfalskar för att kunna framställa dem som exempel, som redan förefintliga tillämpningar, som broddar till förverkligandet av hans nyskapande idé. (Se nedan § 3, *Tillämpning av det konstituerade värdet.*)

Låt oss nu övergå till de slutsatser som herr Proudhon drar ur sitt (genom arbetstiden) konstituerade värde.

- En viss mängd arbete är likvärdigt med den produkt som skapas genom denna arbetsmängd.
- Varje arbetsdag gäller lika med en annan arbetsdag; d.v.s. med lika mängd gäller en persons arbete lika mycket som en annans: det finns ingen kvalitativ skillnad. Med samma arbetsmängd utbytes den enes produkt mot den andres produkt. Alla människor är lönearbetare och lika betalda för lika tid. Fullständig likhet behärskar utbytet.

Är dessa slutsatser de naturliga och nödvändiga konsekvenserna av det ”konstituerade” d.v.s. endast genom arbetstiden bestämda värdet?

Om värdet av en vara bestäms genom den till dess framställande nödvändiga arbetsmängden, så följer därav naturligt att arbetets värde, d.v.s. arbetslönen, likaledes bestäms av arbetsmängden, som kräves för dess framställande. Lönen, d.v.s. det relativa värdet eller arbetets pris bestäms på så sätt av den arbetstid som är nödvändig för att producera allt som arbetaren behöver för sitt uppehälle.

”Minska framställningskostnaderna för hattarna och deras pris kommer till sist att gå ned till deras nya naturliga pris om också efterfrågan fördubblas, tre- eller fyrfaldigas. Minska kostnaderna för människornas uppehälle genom att minska det naturliga priset på den näring och de kläder som är nödvändiga för livsuppehållet och ni ska få se att lönerna sjunker, t.o.m. om efterfrågan på arbetare skulle stiga betydligt.” (Ricardo, band II, sid 253.)

Utan tvivel, Ricardos språk är så cyniskt som det kan vara. Att ställa fabrikationskostnaderna för hattar och kostnaderna för människans uppehälle på samma linje är att förvandla människorna till hattar. Men man må inte klaga alltför mycket över cynismen. Cynismen ligger i saken och inte i orden som betecknar saken. Franska författare som Droz, Blanqui, Rossi och andra ger sig den oskyldiga tillfredsställelsen att bevisa sin upphöjdhet över de engelska ekonomerna genom att söka iaktta ett ”humanitärt” språks etikett; om de förebrår Ricardo och hans skola dess cyniska språk är det bara för att det förtretar dem att se de ekonomiska relationerna avslöjade i hela sin grymhet, att se bourgeoisins mysterier förrådda.

Vi sammanfattar: arbetet, självt en vara, låter som sådan mäta sig genom den arbetstid som är nödvändig för framställningen av varan arbete. Och vad är nödvändigt för framställningen av varan arbete? Precis den arbetstid som är nödvändig för att framställa de föremål som är ofrånkomliga för arbetets oavbrutna underhåll, d.v.s. för att sätta arbetaren i stånd att leva och fortplanta släktet. Arbetets naturliga pris är inget annat än löneminimum.* Om lörens

* Satsen att arbetskraftens ”naturliga”, d.v.s. normala pris sammanfaller med löneminimum, d.v.s. med värde-ekvivalenten för de för arbetarens liv och fortplantning absolut nödvändiga livsförnödenheterna – den satsen

marknadpris höjer sig över dess naturliga pris, beror detta på att den av herr Proudhon som princip uppställda värdelagen finner sin motvikt i växlingen i förhållandet av utbud och efterfrågan. Men löneminimum förblir icke desto mindre det centrum mot vilket lörens marknadpris graviterar.

Således är det genom arbetstiden mätta värdet med nödvändighet formeln för arbetarnas moderna slaveri i stället för att som herr Proudhon påstår vara den ”revolutionära teorin” för proletariats frigörelse.

Låt oss nu se efter i hur många fall användningen av arbetstiden som måttstock för värdet är oförenlig med den bestående antagonismen mellan klasserna och arbetsproduktens ojämna fördelning mellan den omedelbare producenten <arbetaren> och ägaren av produkten.

Låt oss ta en produkt vilken som helst; exempelvis linne. Denna produkt innehåller som sådan ett bestämt kvantum arbete. Detta arbetskvantum kommer alltid att vara detsamma hur än det ömsesidiga läget kommer att gestalta sig mellan dem som har medverkat till att tillverka denna produkt.

Låt oss ta en annan produkt: kläde, som krävt samma arbetskvantum som linnet.

Om ett utbyte av dessa båda produkter äger rum, rör det sig om ett utbyte av lika arbetsmängder. Byter man dessa lika mängder av arbete, så byter man ingalunda producenternas inbördes läge och inte heller ändrar man något i arbetarnas och fabrikanternas läge sinsemellan. Att påstå att detta utbyte av i arbetstid mätta produkter har till följd en lika betalning åt alla producenter, är att förutsätta, att bytet har föregåtts av ett lika deltagande i produkten. När man har bytt klädet mot linnet kommer klädets producenter att ha den andel i linnet som motsvarar deras forna andel i klädet.

Herr Proudhons illusion kommer av att han tar för en konsekvens vad som på sin höjd kan gälla som en obevisad förutsättning.

Låt oss gå vidare.

Förutsätter arbetstiden som måttstock för värdet åtminstone att <arbets->dagarna är *likvärdiga*, d.v.s. att den enes arbetsdag är lika mycket värd som den andres? Nej.

Om vi antar att en guldsmedsarbeters arbetsdag är likvärdig med tre dagar för en vävare, så har varje växling i värdeförhållandet mellan smycken och väv, såvida det inte är en tillfällig följd av fluktuationer i utbud och efterfrågan, till orsak en minskning eller ökning av den arbetstid som använts till ena eller andra slaget av produkter. Antag, att tre olika arbetares arbetsdagar förhåller sig som 1, 2, 3, så kommer varje växling i deras produkters relativa värde också att vara en förändring efter samma förhållande 1, 2, 3. På detta sätt kan man mäta värdet medelst arbetstiden trots olikheten i de olika arbetsdagarnas värde; vi måste emellertid för att kunna använda ett sådant mått ha en jämförande måttstock för de olika arbetsdagarna; den måttstocken ger konkurrensen.

Är din arbetstimme lika mycket värd som min? Den frågan avgöres av konkurrensen.

uppställdes först av mig i ”Utkast till en kritik av nationalekonomin” (*Deutsch-Französische Jahrbücher*, Paris 1844) och i *De arbetande klassernas läge i England*. Som man här ser hade Marx redan då accepterat denna sats. Från oss båda har Lasalle övertagit den. Men om ock i verkligheten arbetslönen har den ständiga tendensen att närma sig sitt minimum, så är satsen härovan likväl falsk. Det faktum att arbetskraften i regel och i genomsnitt betalas under sitt värde, kan icke ändra dess värde. I *Kapitalet* har Marx såväl korrigerat ovanstående sats (avsnittet ”Köp och försäljning av arbetskraft”) som ock (kap. XXIII, Den kapitalistiska ackumulationens allmänna lag) utvecklat de omständigheter, vilka tillåter den kapitalistiska produktionen att mer och mer nedtrycka arbetskraftens pris under dess värde. (F. E. not i tyska uppl. 1885.)

Konkurrensen bestämmer enligt en amerikansk ekonom, hur många dagar enkelt arbete som innehålls i en dag sammansatt arbete. Förutsätter inte denna reduktion av arbetsdagar sammansatt arbete i arbetsdagar enkelt arbete, att man antar det enkla arbetet som sådant såsom värde mått? Om arbetets kvantum som sådant, utan hänsyn till kvaliteten, tas som värde mätare, så förutsätter detta att det enkla arbetet har blivit industrins grundval. Det förutsätter, att arbetena har gjorts lika genom människans underordnande under maskinen eller genom den mest ytterligt gående arbetsdelning, att människorna utplånas i förhållande till arbetet, att urets pendel har blivit den noggranna mätaren av förhållandet mellan två arbetares prestationer, liksom den är det för två lokomotivs fart. Så får det inte längre heta att en människas <arbets->timme blir lika med en annan människas, utan snarare att en människa under en timme är värd lika mycket som en annan människa under en timme. Tiden är allt, människan är inte längre något; på sin höjd förkroppsligandet av tiden. Det är inte längre frågan om kvaliteten. Kvantiteten avgör allt: timme mot timme, dag mot dag; men detta arbetets nivellering är visst inte något verk av herr Proudhons eviga rättfärdighet; det är helt enkelt resultatet av den moderna industrin.

I den med maskiner arbetande fabriken skiljer sig den ene arbetarens arbete nästan inte alls från den andres: arbetarna kan inte längre skilja sig från varandra annat än genom den kvantitet tid, som de använder för arbetet. Icke desto mindre blir denna kvantitativa åtskillnad ur en viss synpunkt kvalitativ, försåvitt den för arbetet använda tiden å ena sidan beror av rent materiella betingelser som fysisk konstitution, ålder, kön, å andra sidan av moraliska, rent negativa omständigheter som tålmod, okänslighet och flit. Om det slutligen finns en kvalitativ skillnad mellan arbetarnas arbete är det på sin höjd en kvalitet av sämsta kvalitet, som långt ifrån utgör ett åtskiljande särdrag. Så ligger det i sista instans till i den moderna industrin. Och det är på denna redan i maskinarbetet förverkligade likhet herr Proudhon sätter in sin hävstång av den ”jämlikhet”, som han åtagit sig att förverkliga i ”framtiden”.

Alla ”egalitära” slutsatser, som herr Proudhon drar av Ricardos teori, vilar på en grundläggande villfarelse. Han förväxlar nämligen det av den använda arbetsmängden bestämda varuvärdet med varuvärdet, bestämt genom ”arbetets värde”. Om dessa två sätt att mäta varornas värde innebure detsamma kunde man utan åtskillnad säga: en varas – vilken som helst – värde mätes med den i densamma nedlagda arbetsmängden, eller: den mätes med den mängd arbete, som den är i stånd att köpa, eller slutligen: den mätes med den mängd arbete, som kan förvärva den. Men det är nu långt ifrån så. Arbetets värde kan lika litet tjäna som måttstock för värdet som någon annan varas värde. Några exempel räcker för att bättre förklara vad vi vill ha sagt.

Om en skäppa säd kostade två arbetsdagar i stället för endast en, skulle den ha det dubbla värdet mot sitt ursprungliga; men den skulle inte sätta den dubbla arbetsmängden i rörelse, ty den skulle inte innehålla mer näring än förut. Så skulle spannmålets värde, mätt med den till dess framställande använda arbetsmängden, fördubblas; men mätt antingen med den arbetsmängd, som den kan köpa, eller med den arbetsmängd, som kan köpa den, är den långtifrån fördubblad. Å andra sidan: om samma arbete frambringar dubbelt så mycket kläder som förut, så sjönke dessas relativa värde till hälften; men icke desto mindre vore denna dubbla mängd kläder icke därigenom reducerad så långt, att den endast kunde förfoga över halva mängden arbete, eller så långt att icke samma arbete vore i stånd att förfoga över dubbla mängden kläder; ty hälften av kläderna skulle efteråt som förut göra arbetaren samma tjänst.

Det motsäger alltså de ekonomiska fakta att mäta livsmedlens relativa värde med arbetets värde. Det innebure en logisk cirkel att bestämma det relativa värdet med hjälp av ett relativt värde, som i sin tur återigen först måste bestämmas.

Det råder inget tvivel om att herr Proudhon blandar samman dessa båda måttstockar: den för en varas tillverkning nödvändiga arbetstiden och arbetets värde.

”Varje människas arbete”, säger han, ”kan köpa det värde, som det självt innesluter.” [I, 81.]

Så gäller för honom ett visst i en produkt fixerat arbetskvantum lika mycket som arbetarens avlöning, d.v.s. som arbetets värde. Detta är också det skäl, som tillåter honom att sätta likhetstecken mellan produktionskostnader och löner.

”Vad är lönen? Den är framställningspriset på spannmål etc., varje tings fullständiga pris.” Och längre fram: ”Lönen är proportionaliteten av de element, som utgör rikedomen.”

Adam Smith tar till måttstock på värdet än den för tillverkningen av en vara nödvändiga arbetstiden, än arbetets värde. Ricardo har avslöjat detta misstag, i det han klart påvisar olikheten mellan dessa båda sätt att mäta. Herr Proudhon går ännu längre i fråga om misstag än Adam Smith, då han identifierar två saker som denne endast samordnade.

För att finna det riktiga förhållandet, enligt vilket arbetarna bör ha del i produkterna, eller med andra ord för att bestämma arbetets relativa värde, söker herr Proudhon en måttstock för varornas relativa värde. När han vill bestämma denna måttstock för varornas relativa värde, kan han inte hitta på något bättre än att som ekvivalent för en viss mängd arbete framställa summan av de genom detta arbete skapade produkterna, något som låter förmoda att hela samhället inte består av något annat än arbetare, vilka som lön erhåller sin egen produkt. I andra rummet hävdar han som ett faktum likvärdigheten hos de olika arbetarnas arbetsdagar. Med ett ord: han söker måttstocken för varornas relativa värde för att nå fram till lika lön för arbetarna, och tar samtidigt lönerns likhet som ett redan färdigt faktum för att ge sig ut och söka efter varornas relativa värde. Vilken beundransvärd dialektik!

”Say och de ekonomer, som följt honom, har observerat att då arbetet självt är underkastat värdesättning, kort sagt är en vara som alla andra, är det ett cirkelslut att ta det till princip och avgörande orsak till värdet. Dessa ekonomer har därmed, med förlov sagt, ådagalagt en oerhörd ouppmärksamhet. Man säger om arbetet att det har ett *värde* (valoir) icke så mycket som egentlig vara som fastmer med hänsyn till de värden, som man antar potentiellt innehållas i det. Arbetets värde är ett bildligt uttryck, ett föregripande av orsaken före verkan. Det är en fiktion av samma halt som kapitalets produktivitet. Arbetet producerar, kapitalet har värde (vaut) ... Genom ett slags förkortat uttryck säger man arbetets värde ... Arbetet är som friheten ... något till sin natur ännu vagt och obestämt, som dock alltefter sitt objekt antar fast form, d.v.s. som genom produkten blir realitet.” [I, 61.]

”Men varför uppehålla sig härvid? Så snart ekonomen (läs herr Proudhon) förändrar tingens namn, vera rerum vocabula <sakernas rätta namn>, erkänner han implicit sin vanmakt och sträcker vapen.” (Proudhon, I, sid 188.)

Vi har sett hur herr Proudhon av arbetsvärdet gör den ”avgörande orsaken” till produkternas värde på så sätt att för honom *lönen*, som ”arbetsvärdet” i allmänhet kallas, utgör ”varje saks fullständiga pris”. Det är därför som Says invändning förvirrar honom. Han ser i varan arbete, som är en fruktansvärd realitet, endast en grammatisk omskrivning. På så sätt blir hela det nuvarande, på arbetets varukaraktär grundade samhället från och med nu en grammatikalisk frihet, grundad på ett bildligt uttryck. Om samhället vill ”bortta alla olägenheter” [I, 97] som det lider under, nå, må det då ta bort de anstötliga uttrycken, må det ändra språket; och det behöver för den sakens skull bara vända sig till akademien och av den kräva en ny upplaga av dess ordbok. Efter allt vi sett förstår vi utan svårighet, varför herr Proudhon i ett verk om politisk ekonomi måste inlägga långa avhandlingar om etymologi och andra delar av grammatiken. Så diskuterar han vidare lärt den föråldrade avledningen av ordet servus <slav> ur servare <tjäna>. Dessa filologiska dissertationer har en djup mening, en esoterisk mening. De utgör en väsentlig del av herr Proudhons bevisföring.

Arbetet är, i den mån det köpes och säljes, en vara som varje annan vara och har därför ett bytesvärde. Men arbetets värde eller arbetet som vara producerar lika litet som spannmålsens värde eller spannmålen som vara tjäna som näring.

Arbetet ”gäller” mer eller mindre allteftersom livsmedelspriserna är högre eller lägre, allteftersom utbud och efterfrågan på arbetskraft finns i den eller den graden.

Arbetet är inte något ”vagt”; det är alltid ett bestämt arbete, inte arbete i allmänhet, som man köper och säljer. Det är inte bara arbetet, vars beskaffenhet bestäms av objektet, även objektet bestäms av arbetets specifika beskaffenhet.

I den mån arbete köps och säljs, är det självt vara. Varför köper man det? ”Med hänsyn till de värden, som man antar potentiellt innehållas i det.” Men när man säger att en sak är en vara, är det inte längre fråga om det syfte den köps för, den nytta man vill dra av den, det bruk man vill göra av den. Den är vara som handelsföremål. Alla herr Proudhons spetsfundigheter inskränker sig till följande: man köper inte arbetet som objekt för omedelbar konsumtion. Nej, man köper det som produktionsmedel, som man köper en maskin. Så länge arbetet är vara, har det värde men producerar icke. Herr Proudhon hade lika väl kunnat säga att det absolut inte finns några varor, eftersom varje vara köps endast för något bestämt syfte och aldrig som vara i och för sig.

När herr Proudhon mäter varornas värde med arbetet får han en bestämd känsla av att det är omöjligt att låta bli att underkasta arbetet i den mån det har värde, varan arbete, också denna samma måttstock. Han anar att han därmed stämplar löneminimum till det naturliga och normala priset för det omedelbara arbetet, att han alltså accepterar samhällets nuvarande tillstånd. Och så gör han för att dra sig ur denna fatala konsekvens helt om och påstår att arbetet inte är någon vara, att det inte kan ha något värde. Han glömmer att han själv har tagit arbetets värde som måttstock, han glömmer att hela hans system är baserat på varan arbete, på arbetet som man schackrar bort, köper och säljer, som utbytes mot produkter etc.; på arbetet slutligen, som är arbetarens omedelbara inkomstkälla. Han glömmer allt.

För att rädda sitt system beslutar han sig för att offra dess grundval.

”Et propter vitam vivendi perdere causas!” *

Vi kommer nu fram till en ny förklaring till det ”konstituerade värdet”.

”Värdet är *proportionalitetsförhållandet* (rapport de proportionalité) mellan de produkter, som bildar rikedom.” [I, 62.]

Låt oss först anmärka, att det enkla ordet ”relativt eller bytesvärde” omfattar idén om ett förhållande, i vilket produkterna utbytes inbördes. När man nu ger detta förhållande namnet ”proportionalitetsförhållande”, så har man inte ändrat något i det relativa värdet utom namnet. Varken nedpressningen eller stegringen i en produkts värde berövar den egenskapen att befinna sig i något ”proportionalitetsförhållande” till de andra produkterna, som bildar rikedom.

Varför alltså detta nya uttryck, som inte ger oss någon ny idé?

”Proportionalitetsförhållandet” kommer oss att tänka på många andra ekonomiska förhållanden, som på proportionaliteten i produktionen, rätta proportionen mellan utbud och efterfrågan etc.; och herr Proudhon har tänkt på allt detta, när han formulerade denna didaktiska parafra på bytesvärdet.

* ”och för livets skull uppge dess grundvalar” (Juvenalis, Satirer 8:84)

Eftersom produkternas relativa värde bestäms av den arbetsmängd, som nedlagts på framställningen av varje produkt, betyder proportionalitetsförhållandet använt på detta speciella fall motsvarande mängd produkter som kan framställas under en given tid och till följd härav kan utbytas mot varandra.

Låt oss nu se vilket bruk herr Proudhon gör av detta proportionalitetsförhållande.

Envar vet att om utbud och efterfrågan utjämnas, bestäms det relativa värdet av en produkt precis av den i produkten fixerade arbetsmängden, d.v.s. att detta relativa värde precis uttrycker ett proportionalitetsförhållande i den mening vi nyss förklarat det.

Herr Proudhon vänder upp och ned på sakernas ordning. Man må, säger han, börja mäta en produkts relativa värde med den i produkten fixerade arbetsmängden, och utbud och efterfrågan kommer att ofelbart utjämnas. Produktionen kommer att motsvara konsumtionen, produkten kommer alltid att kunna utbytas, dess löpande marknadspris kommer precis att uttrycka dess riktiga värde. I stället för att säga om hela världen: när vädret är vackert, ser man många människor gå och promenera, låter herr Proudhon sina människor gå ut och promenera för att kunna garantera dem vackert väder.

Vad herr Proudhon framställer som slutsats ur det genom arbetstiden a priori bestämda bytesvärdet, skulle endast kunna rättfärdigas medelst en lag av ungefär följande ordalydelse:

Produkterna utbytes för framtiden i noga förhållande till den arbetstid de har kostat. Vilket än förhållandet mellan utbud och efterfrågan må vara skall utbytet av varorna alltid försiggå så, som om de hade producerats i förhållande till efterfrågan. Om herr Proudhon åtar sig att formulera och genomföra en sådan lag skall vi efterskänka bevisen. Om han tvärtom sätter värde på att rättfärdiga sin teori, icke som lagstiftare utan som ekonom, kommer han att bli tvungen bevisa, att den för framställningen av en vara nödvändiga *tiden* precis anger dess *nyttighetsgrad* och dessutom fastställer dess proportionalitetsförhållande till efterfrågan – följaktligen till summan av den samhälleliga rikedom. I det fallet kommer, om en produkt säljs till ett pris lika med framställningskostnaden, utbud och efterfrågan alltid att utjämnas; ty produktionskostnaderna gäller som uttryck för utbudens verkliga förhållande till efterfrågan.

Herr Proudhon försöker i själva verket bevisa att den arbetstid som erfordras för framställningen av en produkt uttrycker dess riktiga förhållande till behoven, så att de föremål, vilkas produktion kostar minst tid, är sådana av den mest omedelbara nyttan och så vidare steg för steg. Redan blotta produktionen av ett lyxföremål bevisar enligt denna lära att samhället har tid till överlopps, som tillåter det att tillfredsställa ett lyxbehov.

Själva beviset för sitt påstående finner herr Proudhon i den iakttagelsen, att de nyttigaste föremålen kräver minst produktionstid, att samhället alltid börjar med de lättaste industrierna och att det så småningom

”kastar sig på produktionen av föremål som kostar mer arbetstid och motsvarar högre behov”. [I, 57.]

Herr Proudhon lånar från herr Dunoyer exemplet med den extraktiva industrin – insamling, bete, jakt, fiske osv. – som är den enklaste, minst dyrbara industrin och medelst vilken människan har börjat ”första dagen av sin andra skapelse”. [I, 78.] Första dagen av hennes första skapelse är skildrad i Genesis,* som visar oss Gud som världens förste industri-företagare.

Händelseförloppet är ett helt annat än herr Proudhon tänker. I samma ögonblick civilisationen börjar, börjar produktionen byggas upp på motsättningen mellan yrkena, stånden, klasserna,

* 1:a Moseboken i Gamla Testamentet.

slutligen på motsättningen mellan anhopat och omedelbart arbete. Utan motsats intet framsteg. Det är en lag, civilisationen till våra dagar har följt. Tills nu har produktivkrafterna utvecklats sig tack vare detta klassmotsatsernas välde. Att i våra dagar påstå att människorna har kunnat ägna sig åt framställningen av produkter av högre ordning, mer komplicerade industrier, därför att alla arbetares alla behov vore tillfredsställda skulle vara att bortse från klassmotsättningen och ställa hela den historiska utvecklingen på huvudet. Det vore detsamma som om man skulle säga, att därför att man under de romerska kejsarna höll murenor i konstgjorda dammar kunde man försörja hela den romerska befolkningen i överflöd, under det att det romerska folket tvärtom måste försaka det nödvändigaste för att kunna köpa bröd, samtidigt som de romerska aristokraterna icke saknade slavar, som de kunde kasta till föda åt murenorna.

Livsmedelspriserna har nästan ständigt stigit, medan priserna på manufaktur och lyxartiklar nästan ständigt sjunkit. Se på själva jordbruket; de oundgängligaste föremål, som spannmål, kött etc., stiger i pris, medan bomull, socker, kaffe etc. sjunker i överraskande grad. Och till och med bland de egentliga matvarorna är lyxartiklarna, som kronärtskockor, sparris etc., numera relativt billigare än de nödvändigaste livsmedlen. I vår epok är det överflödiga lättare att framställa än det nödvändiga. Slutligen är i olika historiska epoker det ömsesidiga förhållandet mellan priserna inte så mycket olikartat som fastmer motsatt. Under hela medeltiden var jordbruksprodukterna relativt sett billigare än manufakturprodukterna; i nya tiden är förhållandet det motsatta. Har därför jordbruksprodukternas nytta avtagit sedan medeltiden?

Produkternas användning bestäms av konsumenternas sociala förhållanden, och dessa förhållanden beror i sin tur på klassmotsättningarna.

Bomullen, potatisen och brännvinet hör till de föremål som mest allmänt är i bruk. Potatisen har frambragt skroflerna, bomullen har till stor del trängt ut linne och ull, fastän linne och ull i många fall är mycket nyttigare, om också endast i hygieniskt avseende; slutligen har brännvinet segrat över öl och vin, fastän brännvinet som näringsmedel allmänt erkänns som ett gift. Under ett helt århundrade kämpade regeringarna förgäves mot det europeiska opiet; ekonomin gav utslaget, den dikterade sina befallningar för konsumtionen.

Men varför är bomull, potatis och brännvin huvudprodukterna för det borgerliga samhället? Därför att för deras framställning krävs det minsta arbetet och de till följd härav står lägst i pris. Varför avgör prisminimum konsumtionsmaximum? Kanske möjligen på grund av den absoluta nyttan hos dessa ting, deras inneboende nytta, deras nyttighet i den meningen, att de på nyttigaste sätt svarar emot arbetarens behov som människa och icke människans som arbetare? Nej, utan därför att i ett på eländet grundat samhälle de *eländigaste* produkterna har det fatala privilegiet att brukas av den stora massan av människor.

Att vilja påstå att de minst dyra sakerna måste vara av större nytta därför att de är mer i bruk, att det så spridda brännvinsbruket till följd av de ringa produktionskostnaderna skulle vara det mest överväldigande beviset för brännvinets nytta, är att intala proletären att potatisen är nyttigare för honom än köttet; det är att acceptera sakernas nuvarande tillstånd. Det är slutligen att med herr Proudhon förhärliga ett samhälle utan att förstå det.

I ett framtidssamhälle där klassmotsättningen är försvunnen, där det inte mer finns några klasser, skulle bruket inte mer bero av produktionstidens *minimum*, utan produktionstiden för olika föremål skulle bestämmas av deras samhällseliga nytta.

För att återkomma till herr Proudhons påstående kan, så snart nu en gång den för ett föremåls produktion nödvändiga arbetstiden icke är uttryck för dess nyttighetsgrad, detta föremåls i förväg genom arbetstiden bestämda bytesvärde aldrig bestämma det riktiga förhållandet

mellan utbud och efterfrågan, d.v.s. proportionalitetsförhållandet i den mening herr Proudhon för närvarande förbinder med detta ord.

Det är inte en produkts försäljning till kostnadspris, som konstituerar ”proportionalitetsförhållandet” mellan utbud och efterfrågan, d.v.s. den ifrågavarande produktens relativa kvot gentemot produktionens summa; det är snarare *variationerna i utbud och efterfrågan*, som för producenten anger den mängd, vari en viss vara måste produceras för att i utbyte få åtminstone produktionskostnaderna ersätta. Och eftersom dessa variationer inträder jämt och ständigt råder det också en ständig växling i fråga om placering och tillbakadragande av kapital i industrins olika grenar.

”Det är endast på grund av sådana variationer som kapitalen i just det erforderliga *förhållandet* och icke därutöver anslås för produktion av de olika varor, som det rådet efterfrågan på. Genom prisernas stigande och fallande höjer sig profiten å ena sidan över, sjunker priserna å andra sidan under sin allmänna nivå, och därigenom dras kapitalen till eller bortstötes från den speciella affärsgrän, som har erfarit den ena eller den andra variationen.

Om vi fäster blicken på de stora städernas marknader ser vi med vilken regelbundenhet de förses med alla slags varor, inhemska som utländska, i erforderliga mängder – detta hur olika än efterfrågan gestaltar sig genom påverkan av tycke eller smak eller av befolkningsförändringar samt utan att stockning till följd av alltför rik tillförsel eller överdriven fördyring till följd av alltför bristfällig sådan ofta förekommer: och man måste tillstå att den princip, som tillför kapitalet till de olika industrigrenarna *precis i det erforderliga förhållandet* verkar mäktigare än man vanligen antar.” (Ricardo, band I, sid 105 [106], 108).

När herr Proudhon medger att produkternas värde bestämmas av arbetstiden måste han likaledes erkänna den oscillerande rörelse som allena gör arbetstiden till värdets mått. Det finns intet färdigt, konstituerat ”proportionalitetsförhållande”, det finns bara en konstituerande rörelse.

Vi har sett i vilken mening det är riktigt att tala om ”proportionaliteten” som en konsekvens av det genom arbetstiden bestämda värdet. Vi skall nu se hur denna mätning medelst tiden, som herr Proudhon kallar ”proportionalitetens lag”, förvandlar sig i en *disproportionalitetens lag*.

Varje ny uppfinning, som tillåter att på en timme producera vad som hittills tagit två timmar att producera, minskar värdet hos alla likartade produkter, som finns ute i marknaden. Konkurrensen tvingar producenterna att sälja produkten av två timmar lika billigt som produkten av en. Konkurrensen genomför den lag, enligt vilken en produkts relativa värde bestäms av den för dess framställning nödvändiga arbetstiden. Det faktum att arbetstiden tjänar som bytesvärdets mått blir på detta sätt lag för en ständig *försämring i arbetets värde*. Än mer: värdeförsämringen sträcker sig inte till de i marknaden utförda varorna utan också till produktionsredskapen och hela verkstaden. Detta faktum antyder redan Ricardo med orden:

”Genom produktivitetens ständiga tillväxt minskas ständigt värdet av olika tidigare producerade saker ...” (Band II, sid 59).

Sismondi går ännu längre. Han ser i detta genom arbetstiden ”*konstituerade värde*” källan till alla nu föreliggande motsägelser i den moderna handeln och industrin.

”Bytesvärdet”, säger han, ”bestämmas i sista instans alltid av den mängd av arbete som är nödvändig för att anskaffa den uppskattade varan: inte av den arbetsmängd, den i detta nu har kostat, utan av den som den i framtiden skulle komma att kosta tack vare kanske förbättrade hjälpmedel; och fastän denna mängd är svår att uppskatta bestäms den dock alltid nog av konkurrensen ... Det är på denna grundval som såväl säljarens krav som köparens anbud beräknas. Den förre kanske kommer att påstå att föremålet har kostat honom tio arbetsdagar; men om den andre övertygar sig om att det hädanefter kan framställas på åtta arbetsdagar och konkurrensen lämnar bägge

kontrahenterna beviset därpå, blir värdet nedsatt till endast åtta dagar och affären uppgjord efter det priset. Båda kontrahenterna är i varje fall övertygade att föremålet är nyttigt, att det begäres, att utan efterfrågan på det ingen försäljning vore möjlig; men prisets fixerande beror på intet sätt av nyttan.” (*Études etc.*, band II, sid 267, ed. Bryssel).

Det är av vikt att behålla i sikte den omständigheten att vad som bestämmer värdet icke är den tid, på vilken en sak har producerats, utan det *minimum* av tid, på vilket den kan produceras, och detta minimum framgår av konkurrensen. Låt oss för ett ögonblick anta att det inte mer finns någon konkurrens och följaktligen intet medel att konstatera det för en varas produktion erforderliga arbetsminimum – vad vore följden härav? Det skulle vara nog att använda sex timmars arbete på produktionen av ett föremål för att enligt herr Proudhon vid utbytet vari berättigad att begära sex gånger så mycket som den, som på produktionen av samma föremål använt endast en timma.

I stället för ”proportionalitetsförhållandet” har vi ett disproportionalitetsförhållande, om vi överhuvud vill inlåta oss på förhållanden, dåliga eller goda.

Den ständiga försämringen av arbetets värde är bara en sida, bara en konsekvens av varornas värdering efter arbetstiden. Omåttliga prisstegringar, överproduktion och många andra företeelser av industriell anarki finner sin förklaring i detta sätt att värdera.

Men skapar den som värde mått tjänande arbetstiden åtminstone den relativa variation i produkterna, som så hänför herr Proudhon?

Tvärtom bemäktigar sig som dess konsekvens monopolet i hela sin monotoni produktvärlden, liksom alla vet och ser att monopolet bemäktigar sig produktionsmedlens värld. Endast några grenar av industrin, som bomullsindustrin, är i stånd att göra mycket snabba framsteg. Den naturliga konsekvensen av dessa framsteg är exempelvis ett rasande fall av priserna på produkterna i bomullsmanufakturen; men i samma mån som bomullspriset faller måste priset på linne stiga i samma förhållande. Vad blir följden? Linnen uttränges av bomullen. På detta sätt har linnen utträngts ur nästan hela Nordamerika. Och i stället för produkternas proportionella variation har vi bomullens herravälde.

Vad återstår alltså av detta ”proportionalitetsförhållande”? Intet annat än önskan hos en ”hederlig” källborgare, som gärna skulle vilja att varorna framställdes i sådana proportioner, att man kunde slå bort dem till ett ”hederligt” pris. I alla tider har goda medborgare och filantropiska ekonomer funnit nöje i att uttala denna oskyldiga önskan.

Låt oss lämna den gamle *Bois-Guillebert* ordet:

”Varornas pris”, säger han, ”måste alltid vara *proportionerat*, eftersom endast ett sådant ömsesidigt samförstånd möjliggör för dem en existens, där de på nytt *i varje ögonblick alstrar varandra* (här har vi herr Proudhons ständiga möjlighet till utbyte) ... och ömsesidigt i sig upptar, den ena den andras upphov. Eftersom rikedom inte är någonting annat än denna ständiga bytestrafik mellan människa och människa och affär och affär etc., så vore det en förskräcklig förbindelse att söka orsaken till eländet någon annanstans än i den genom en förskjutning i prisproportionerna framkallade störningen i en sådan handel.” (*Dissertation sur la nature des richesses*, éd. Daire [sid 405, 408.]

Låt oss också höra en modern ekonom:

”En stor lag som måste användas på produktionen är *proportionalitetens* (the law of proportion), som ensam kan upprätthålla värdets kontinuitet ... Ekvivalenten måste vara garanterad ... Alla nationer har i olika epoker medelst talrika kommersiella reglementen och inskränkningar sökt förverkliga denna proportionalitetens lag till en viss punkt; men den i den mänskliga naturen inneboende egoismen har drivit dem att kasta överända varje sådant regleringssystem. En propor-

tionerad produktion (*proportionate production*) är förverkligandet av den sanna socialekonomiska vetenskapen.” (W. Atkinson: *Principles of political economy*, London 1840, sid 170-195).

Fuit Troja! <Troja finns inte mer!> Denna riktiga proportion mellan utbud och efterfrågan, som återigen börjar bli föremål för så många önsningar, har sedan länge upphört att finnas till. Den har överskridit gubbåldern. Den var möjlig endast i de tider, då produktionsmedlen var begränsade, då utbytet skedde inom utomordentligt trånga gränser. Med storindustrins uppkomst måste denna riktiga proportion försvinna och med naturnödvändighet måste produktionen i ständig följd genomgå växlingen av prosperitet och depression, kris, stockning, ny prosperitet osv.

De som i likhet med Sismondi vill återvända till produktionens riktiga proportionalitet och samtidigt upprätthålla samhällets nuvarande grundvalar är reaktionära, eftersom de för att vara konsekventa också måste sträva att återinföra alla andra betingelser för föregående tiders industri.

Vad var det som höll produktionen i riktiga eller nästan riktiga proportioner? Det var efterfrågan som behärskade utbudet, som föregick detta. Produktionen följde steg för steg konsumtionen. Genom de redskap varöver den förfogar och tvungen att producera i allt större mängd, kan storindustrin inte avvakta efterfrågan. Produktionen går före konsumtionen, utbudet framtvingar efterfrågan.

I det nuvarande samhället, i den på det individuella utbytet baserade industrin, är produktionsanarkin, källan till så mycket elände, samtidigt orsaken till allt framsteg. Följaktligen ett av två:

Antingen vill man tidigare århundradens riktiga proportioner med vår tids produktionsmedel, och då är man på en gång reaktionär och utopist.

Eller vill man framsteg utan anarki, och då får man, för att bibehålla produktionskrafterna, avstå från det individuella utbytet.

Det individuella utbytet går endast ihop med tidigare århundradens småindustri och den för denna ”riktiga proportionen” eller också med storindustrin och allt vad därmed följer av elände och anarki.

Slutresultatet blir alltså: värdets bestämmande genom arbetstiden, d.v.s. den formel herr Proudhon framställer för oss som den som medför framtidens pånyttfödelse är endast det vetenskapliga uttrycket för de ekonomiska förhållandena i det nuvarande samhället, vilket Ricardo långt före herr Proudhon klart och tydligt bevisat.

Men tillhör åtminstone den ”*egalitära*” användningen av denna formel herr Proudhon? Är han den förste, som har inbillat sig kunna reformera samhället genom att förvandla alla människor till omedelbara, lika arbetsmängder utbytande arbetare? Tillkommer det honom att förebrå kommunisterna – dessa på all kunskap i den politiska ekonomin blottade människor, dessa ”hårdnackat dumma människor”, dessa ”paradisiska drömmare” – att de inte före honom har funnit denna ”lösning på proletariats problem”?

Var och en som är endast något litet förtrogen med den politiska ekonomins utveckling i England vet att nästan alla socialister i detta land under skilda epoker har föreslagit den egalitära användningen av Ricardos teori. Vi kunde citera för herr Proudhon Hopkins *Économie politique* (1822), William Thompson: *An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness* (1824), T. R. Edmonds: *Practical, moral and political economy* (1828), etc. och ytterligare fyra sidor etc. Vi nöjer oss med att ge ordet åt en engelsk kommunist, herr Bray. Vi skall anföra de avgörande ställena i hans märkliga verk *Labours wrongs and labours remedy* (1839), och tämligen länge uppehålla oss därvid, för det

första därför att herr Bray ännu är föga bekant i Frankrike och vidare därför att vi i hans bok tror oss ha funnit nyckeln till herr Proudhons tidigare, nu utgivna och framtida skrifter.

”Det enda medlet att nå sanningen är att bli klar över de första grundbegreppen. Låt oss till att börja med gå tillbaka till den källa, ur vilken regeringarna härleder sig. Genom att så gå till ursprunget skall vi finna att varje form av regering, varje social och politisk orättvisa härrör ur det för tillfället rådande sociala systemet – egendomsinstitutionen sådan den för närvarande består (the institution of property as it at present exists), och att man för den skull för att en gång för alla göra slut på orättfärdigheten och eländet i vår tid måste i grunden omstörta det nuvarande samhällstillståndet ... I det vi angriper ekonomerna på deras eget område och med deras egna vapen förhindrar vi på så sätt *visionärernas* och *doktrinärernas* absurda prat, som de alltid är benägna att sätta igång med. Om de inte vill förneka eller ogilla de erkända sanningar och principer, som de grundar sina egna argument på, kommer ekonomerna inte att vara i stånd att bestrida de slutsatser, till vilka vi kommer medelst denna metod.” (Bray, sid 17, 41). ”Det är *endast arbetet som skapar värde* (It is labour alone, which bestows value) ... Varje människa har en otvivelaktig rätt till allt som hennes ärliga arbete kan skaffa henne. När hon så tillägnar sig frukterna av sitt arbete, begär hon ingen orättfärdighet mot andra människor, ty hon gör inte intrång på andras rätt att handla på samma sätt ... Alla begrepp om högre och lägre ställning, om herre och dräng, kommer därav att man har lämnat ur sikte de mest elementära grundsatserna och att till följd härav *olikheten* i egendom har smugit sig in (and to the consequent rise of inequality of possessions). Så länge denna olikhet upprätthålles kommer det att vara omöjligt att utrota dessa begrepp liksom att upphäva de institutioner som vilar på dem. Tills nu har man ännu alltjämt hyst den fåfänga förhoppningen att kunna avhjälpa ett mot naturen stridande tillstånd som det nu existerande genom att förstöra den bestående olikheten och låta *orsaken* till olikheten bestå; men vi skall snart påvisa, att regeringen icke är någon orsak utan en verkan, att den inte skapar utan skapas – att den med ett ord är resultatet av olikheten i egendom (the offspring of inequality of possessions) och att olikheten i egendom är oskiljaktigt förbunden med det nuvarande samhällssystemet.” (Bray, sid 33, 36, 37.)

”Jämlikhetens system har inte bara de största fördelarna utan även den största rättvisan ... Varje människa är ett led och ett outhärligt led i kedjan av de verkningar, som utgår från en idé, för att kanhända gå ut på produktionen av ett stycke kläde. Så får man av det faktum, att våra anlag för de olika yrkena inte är lika, inte sluta sig till att den enes arbete måste betalas bättre än den andres. Uppfinnare kommer alltid att vid sidan av sin rättmätiga betalning i pengar erhålla tributen av vår beundran, som endast geniet kan avvinna oss ...

I enlighet med arbetets och utbytets egen natur fordrar den högsta rättvisa att alla bytande icke blott får ömsesidiga utan även lika fördelar (all exchangers should be not only mutually, but they should likewise be equally benefitted). Det finns endast två saker, som människorna kan utbyta sinsemellan, nämligen arbetet och arbetets produkt. Om utbytet försigginge efter ett rättvist system skulle alla föremåls värde bestämmas genom deras totala produktionskostnader, och lika värde skulle alltid utbytas mot lika värde. (If a just system of exchanges were acted upon, the value of all articles would be determined by the entire cost of production, and equal values should always exchange for equal values). Om exempelvis en hattmakare behöver en dag för att göra en hatt, och en skomakare samma tid för ett par skor (förutsatt att det av dem brukade råmaterialet har samma värde) och de bytte dessa föremål sinsemellan, skulle den fördel de droge därav samtidigt vara ömsesidig och lika. Den fördel den ene av dem finge kunde inte vara någon nackdel för den andre, då envar hade levererat samma mängd arbete och det material de använt var lika. Men om hattmakaren hade fått två par skor mot en hatt, alltjämt under samma förutsättning som nyss, är det klart att bytet vore orättvist. Hattmakaren berövade då skomakaren en arbetsdag, och om han ginge så tillväga vid alla sina bytesaffärer skulle han för ett halvt års arbete få produkten av ett helt års av en annan person. Hittills har vi alltjämt följt detta i högsta grad orättvisa bytessystem: *arbetarna* har *givit* kapitalisten ett helt års arbete i utbyte mot värdet av ett halvt års (the workmen have given the capitalist the labour of a whole year in exchange for the value of only half a year) – och härur, och inte ur någon förment olikhet i individernas fysiska och intellektuella krafter är olikheten i rikedom och makt framsprungen. Olikheten i utbytet, prisernas

olikhet vid köp och försäljning kan bestå endast under den betingelsen att kapitalisterna i all evighet förblir kapitalister och arbetarna arbetare – de ena en klass av tyranner, de andre en klass av slavar ... Detta exempel bevisar alltså klart, att kapitalisterna och egendomsägarna för en veckas arbete ger arbetaren endast en del av den rikedom de har fått av honom under den gångna veckan, d.v.s. att de ger honom intet för något (*nothing for something*) ... Överenskommelsen mellan arbetare och kapitalister är endast en komedi; faktiskt är den i tusentals fall endast en oförsämd, om ock *laglig stöld* (*the whole transaction between the producer and the capitalist is a mere farce: it is in fact in thousands of instances no other than a barefaced though legal robbery*). (Bray, sid 45, 48, 49, 50).

”Företagarens profit kommer aldrig att upphöra att vara en förlust för arbetaren, förrän bytet mellan de två parterna blir lika; och bytet kan inte vara lika så länge samhället är delat i kapitalister och producenter och de senare måste leva av sitt arbete, medan de förra göder sig på profiten av detta arbete ...”

”Det är klart”, fortsätter Bray, ”att ni mycket väl kan bilda den ena eller andra formen av regering ... att ni mycket väl kan predika i moralens och brödrakarlekens namn ... Ömsesidigheten kan inte förenas med olikheten i utbytet. Olikheten i utbytet, orsaken till olikheten i egendomen, är den hemliga fiende, som slukar oss alla”. (No reciprocity can exist, where there are unequal exchanges. Inequality of exchanges, as being the cause of inequality of possessions is the secret enemy that devours us). (Bray, sid 51, 52).

”Betraktandet av samhällets syfte och mål berättigar mig till den slutsatsen att inte endast alla människor måste arbeta, så att de kommer i tillfälle att kunna göra utbyte, utan även att lika värde måste bytas mot lika värde. Än mer, eftersom den enes fördel inte får vara den andres förlust, måste värdet bestämmas genom produktionskostnaderna. Likväl har vi sett, att under nuvarande sociala regim kapitalisterna och de rikas profit alltid är arbetarens förlust – att detta resultat oundvikligen måste inträda och att den fattige under varje regeringsform är utlämnad på nåd och onåd till den rike så länge olikheten i utbytet fortbestår – och att jämlikheten i utbytet kan garanteras endast genom ett socialt system som erkänner arbetets universalitet ... Jämlikheten i utbytet skulle efterhand leda över rikedom från de nuvarande kapitalisternas händer till de arbetande klassernas.” (Bray, sid 53-55.)

”Så länge detta system av olikhet i utbytet består kommer producenterna alltid att vara så fattiga, så okunniga, så utarbetade som de är för närvarande, *till och med om man skulle avskaffa alla gälder, alla skatter* ... Endast en total förändring i systemet, införandet av arbetets och utbytets jämlikhet, kan avhjälpa detta sakernas tillstånd och garantera människorna den sanna jämlikheten i rättigheter ... Producenterna behöver bara göra en ansträngning – och det är från dem själva som varje ansträngning för deras eget väl måste utgå – och deras kedjor kommer att sprängas för evigt ... Den politiska jämlikheten är en villfarelse som mål, och den är till och med som medel en villfarelse. (*As an end, the political equality is there a failure, as a means, also, it is there a failure*).

Då jämlikhet råder i utbytet kan den enes fördel inte innebära den andres förlust: ty varje utbyte är endast en enkel överflyttning av arbete och rikedom, och kräver intet som helst offer. Sålunda kommer under ett på jämlikhet i utbytet grundat system, producenten att redan med sina besparingar kunna skapa sig rikedom; men hans rikedom kommer blott att vara den samlade produkten av hans eget arbete. Han kommer att kunna utbyta sin rikedom eller ge den åt en annan, men det kommer att vara omöjligt för honom att för någon längre tid kunna förbli rik sedan han upphört att arbeta. Genom jämlikheten i utbytet förlorar rikedom sin nuvarande förmåga att så att säga förnya och reproducera sig av sig själv: den kommer icke att ur sig själv kunna ersätta den genom konsumtionen uppkomna förlusten; ty nyskapas den inte genom arbete, är rikedom, en gång konsumerad, förlorad för alltid. Vad vi för närvarande kallar *profit* och *räntor* kommer inte att kunna bestå under det jämlika utbytets system. Producenten och distributören kommer att avlönas lika och summan av deras arbete kommer att tjäna till att bestämma värdet av varje förfärdigat och för konsumenten tillgängligt föremål ...

Principen om jämlikhet i utbytet måste alltså naturnödvändigt ha till följd det allmänna arbetet.” (Bray, sid 67, 88, 89, 94, 109[-110].)

Efter att ha vederlagt ekonomernas invändningar mot *kommunismen*, fortsätter herr Bray på följande sätt:

”Om en förändring av karaktärerna är oundgängligen nödvändig för att i dess fulländade form möjliggöra ett på gemensamhet vilande samhällssystem; om å andra sidan det nuvarande systemet inte utvecklar den möjlighet eller de omständigheter, som måste till för att framkalla denna förändring i karaktärerna och förbereda människorna för ett bättre tillstånd – som vi alla önskar – är det klart att tingen med nödvändighet måste förbli sådana de är, om man inte upptäcker och genomför ett förberedande socialt utvecklingsstadium – en process som tillhör såväl det nuvarande systemet som också framtidssystemet (Kollektivsystemet^{*}) – en sorts övergångsform där samhället kan inträda med alla sina utsvävningar och galenskaper för att sedan lämna det, rikt på de erfarenheter och färdigheter, som utgör livsbetingelserna för gemensamhetens system.” (Bray, sid 134).

”Hela denna process skulle inte kräva något annat än Kooperationen i dess enklaste form ... Produktionskostnaderna skulle under alla omständigheter avgöra produktens värde och lika värde skulle alltid utbytas mot lika värde. Om av två personer den ene hade arbetat en hel, den andre en halv vecka, skulle den förre få dubbelt så mycket i ersättning som den senare, men detta plus i betalningen skulle inte ges åt den ene på den andres bekostnad: förlusten, som den senare ådragit sig skulle på intet sätt falla på den förre. Envar skulle utbyta sin individuella lön mot ting av samma värde som lönen, och i intet fall skulle den vinst som någon person eller industri inhöstade kunna utgöra en förlust för någon annan person eller industribransch. Varje individs arbete skulle vara den enda måttstocken på hans vinst eller förlust ...

”... Medelst allmänna och lokala byråer (*boards of trade*) skulle man bestämma mängden av de olika föremål som behövs för konsumtionen, och varje enskilt föremåls relativa värde i jämförelse med de andras (antalet i de olika arbetsbranscherna nödvändiga arbetarna), med ett ord allt som rör samhällets produktion och distribution. Dessa beräkningar skulle kunna göras lika snabbt och lätt för en nation som för närvarande för ett privatbolag ... Individerna skulle gruppera sig i familjer, familjerna i kommuner, som under den nuvarande regimen ... Man behöver inte ens direkt avskaffa delningen av befolkningen i stad och land, hur skadlig den än är. I denna association skulle varje individ som förut åtnjuta den frihet han för närvarande äger att samla så mycket han anser riktigt och använda det han samlat som han finner för gott ... Vårt samhälle skulle så att säga vara ett stort aktiebolag, sammansatt av ett oändligt antal små aktiebolag, som alla arbetar och producerar och utbyter sina produkter på grundval av den mest fullständiga jämlikhet ... Vårt nya aktiebolags-system, som endast är en koncession åt det nuvarande samhället för att komma fram till kommunismen, och som är så inrättat att den individuella äganderätten till produkterna fortbestår vid sidan av kollektivegendomen i fråga om produktivkrafterna, låter varje individs öde bero av hans egen verksamhet och ger honom en lika andel i alla fördelar, som vunnits från naturen och genom teknikens framsteg. Till följd härav kan de användas på samhället sådant det är och förbereda det på vidare förändringar.” (Bray, sid 158, 160, 162, [163,] 168, 170, 194.)

Vi har endast några ord att säga mot herr Bray, som trots oss och mot vår vilja befinner sig i det läge att ha slagit herr Proudhon ur brädet, med den skillnaden att herr Bray, långt ifrån att vilja säga mänsklighetens sista ord, endast föreslår de åtgärder han anser lämpliga för en övergångsepok mellan det nuvarande samhället och kollektivssystemet.

En arbetstimme av Peter bytes mot en arbetstimme av Paul, det är herr Brays fundamentala axiom.

Låt oss anta att Peter har utfört tolv timmars arbete och Paul bara sex timmars: så kan Peter och Paul endast byta ut sex timmar mot sex. Peter får därför sex arbetstimmar över; vad ska han göra med dem?

* Marx' tillägg

Antingen ingenting, d.v.s. han kommer att ha arbetat för intet i sex timmar; eller kommer han att vila sig i sex andra timmar för att uppnå jämvikt; eller – och det är hans sista utväg – kommer han att ge Paul dessa sex timmar, som han inte vet vad han ska göra av, på köpet.

Vad har Peter då till sist förtjänat mer än Paul? Arbetstimmar? Nej. Han har endast förtjänat timmar att lata sig – han blir tvungen att under sex timmar spela lättning. Och för att denna nya rätt att göra ingenting icke blott skall tolereras utan till och med uppskattas av samhället, måste detta finna sin högsta lycka i lättjan och arbetet trycka det som en boja, som det till varje pris måste befria sig ifrån. Och om åtminstone – för att återkomma till vårt exempel – dessa lättjetimmar, som Peter här förtjänat åt Paul, vore en verklig profit! Inte alls. Paul, som börjar med att arbeta blott sex timmar, kommer genom ett regelbundet och reglerat arbete till samma resultat, som också Peter uppnår, ehuru han börjar med ett övermått av arbete. Var och en kommer att vilja vara Paul; det kommer att uppstå en konkurrens om Pauls plats, en jättekongkurrens.

Vad har utbytet av lika arbetsmängder gett oss? Överproduktion, värdeminskning, överarbete, åtföljd av stockning, till sist samma ekonomiska förhållanden som vi ser utmärka det nuvarande samhället – en lättjekongkurrens.

Men nej, vi bedrar oss. Det finns ännu en utväg att rädda det nya samhället, Peters och Pauls samhälle. Peter kommer ensam att konsumera produkten av de sex arbetstimmar, som han fick över. Men från det ögonblick, då han inte längre behöver göra utbyte, därför att han har producerat, behöver han inte mer producera för att göra utbyte, och hela antagandet av ett på byte och arbetsdelning grundat samhälle faller därigenom bort. På detta sätt skulle man rädda utbytets jämlikhet genom att utbytet självt upphörde: Paul och Peter skulle komma på Robinsons ståndpunkt.

Om man alltså antar att alla samhällsmedlemmar är självständiga arbetare är ett lika utbyte av arbetstimmar möjligt endast under förutsättningen att man från första början kommer överens om det antal timmar, som är nödvändigt för den materiella produktionen. Men en sådan överenskommelse utesluter det individuella utbytet.

Även om vi tar produktionsakten och inte fördelningen av de förfärdigade produkterna till utgångspunkt kommer vi ändå till samma slutsats. I storindustrin står det inte Peter fritt att själv fastställa sin arbetstid, ty Peters arbete är ingenting utan medverkan av alla Peter och Paul, som är förenade i en verkstad. Detta förklarar också mycket väl det hårdnackade motstånd, som de engelska fabrikanterna reste mot *tiotimmarsbillen*.³ De visste endast alltför väl att en minskning i arbetet med två timmar, när den en gång beviljats kvinnor och barn, på samma sätt måste ha till följd en minskning i arbetstiden för vuxna [män]. Det ligger i storindustrins natur att arbetstiden måste vara lika för alla. Vad som i dag är resultatet av kapitalet och arbetarnas inbördes konkurrens kommer i morgon – om man upphäver förhållandet arbete-kapital – att vara resultatet av en överenskommelse, som vilar på förhållandet mellan summan av produktivkrafterna och summan av de förhandenvarande behoven.

Men en sådan överenskommelse innebär domen över det individuella utbytet, och på så sätt har vi åter kommit fram till samma resultat som nyss.

I princip finns det inget utbyte av produkter utan ett utbyte av arbeten, som samverkar till produktionen. Det är det sätt, varpå produktivkrafterna utbyts, som bestämmer det sätt, varpå produkterna utbyts. I allmänhet motsvarar produkternas utbytessätt produktionssättet. Om man ändrar det senare, förändras också det förra. Så ser vi också i samhällshistorien att sättet för produkternas utbyte regleras efter sättet för deras framställning. På detta sätt motsvarar

³ Tiotimmarsbillen antogs av det brittiska parlamentet den 8 juni 1847. Den berörde bara minderåriga och kvinnor, men många industriägare följde aldrig lagen.

också det individuella utbytet ett bestämt produktionssätt, som självt åter motsvarar klassmotsättningen; alltså intet individuellt utbyte utan klassmotsättning.

Men småborgarsamvetet vill inte veta av detta tydliga faktum. Så länge man är bourgeois kan man inte undgå att i denna motsättning se ett tillstånd av harmoni och evig rättfärdighet, som inte tillåter någon att göra sig gällande på den andres bekostnad. För borgaren kan det individuella utbytet bestå utan klassmotsättning: för honom är detta två saker, som inte har det ringaste med varandra att göra. Det individuella utbytet, sådant borgaren föreställer sig det, liknar inte alls det individuella utbytet sådant det i verkligheten äger rum.

Herr Bray upphöjer kalkborgarens *illusion* till ett *ideal*, som han skulle vilja förverkliga. Därigenom att han rensar det individuella utbytet, därigenom att han befriar det från alla motsägelsefulla element, han finner däri, tror han sig finna ett ”*egalitärt*” förhållande, som man vore tvungen att införa i samhället.

Herr Bray anar inte, att detta egalitära förhållande, detta *förbättringsideal*, som han vill införa i världen, självt inte är någonting annat än reflexen av den nuvarande världen, och att det till följd härav är totalt omöjligt att rekonstituera samhället på en grundval, som bara är den förskönande skuggan av detta samhälle. I den mån skuggan tar gestalt märker man att denna gestalt långt ifrån att vara dess drömda förklaring är just samhällets nuvarande gestalt.*

§ 3. Tillämpningen av lagen om värdets proportionalitet

a) Penningen

”Guld och silver är de första varor, vars värde uppnått sin konstituering” [I, 69].)

På så sätt blir guld och silver de första tillämpningarna av det – av herr Proudhon – ”konstituerade värdet”. Och eftersom herr Proudhon konstituerar produktens värde genom att han bestämmer detsamma genom den i produkten förskroppsligade arbetsmängden, behövde han blott bevisa, att de med värdet av guld och silver försiggående *förändringarna* alltid finner sin förklaring i förändringarna i den till deras produktion nödvändiga arbetstiden. Herr Proudhon tänker inte härpå. Han talar inte om guld och silver som vara utan han talar om dem som pengar.

Hela hans logik, såvitt man hos honom kan tala om logik, består i att förläna egenskapen hos guld och silver att tjäna som *pengar* åt alla varor, som har egenskapen att finna sitt värdemått i arbetstiden. Intet tvivel, detta taskspelarknep röjer mer naivitet än ond vilja.

En nyttig produkt, som en gång värdesatts genom den för dess framställning nödvändiga arbetstiden, är alltid duglig att bytas (*acceptable en échange*). Beviset är, utropar herr Proudhon, guld och silver, vilka befinner sig i det av mig önskade läget av ”utbytbarhet”. På så vis är guld och silver det till sitt konstitutionstillstånd framkomna värdet, förkroppsligandet av herr Proudhons idé. Det är omöjligt att vara lyckligare i valet av sina

* Som varje annan teori har också herr Brays funnit anhängare, som låtit lura sig av skenet. Man har i London, i Sheffield, i Leeds, i många andra av Englands städer grundat *equitable-labour-exchange-basarer*⁴, vilka efter att ha förtärt avsevärda kapital samtliga ha gjort skandalös bankrutt. Man har för alltid förlorat lusten för sådant: varning åt herr Proudhon! [Not av Marx] (Det är bekant att herr Proudhon icke har lagt denna varning på hjärtat. År 1849 försökte han sig själv på en ny utbytesbank i Paris. Den havererade emellertid redan innan den kommit riktigt igång; ett rättsligt åtal från herr Proudhons sida måste användas för att skyla katastrofen.) (*Engels' anm. i tyska uppl. 1885.*)

⁴ Den första bytesbanken grundades 1830 i London av Robert Owen. 1832 upprättades också under Robert Owens direkta medverkan såkallade National Equitable Labour-Exchange-Bazaars (Nationella, rättvisa arbetsbytesbanker) i flera städer i England av arbetarkooperativer. Som cirkulationsmedel fungerade i dessa bytesbanker arbetsbevis (s.k. arbetspengar) över den arbetstid som krävts för att framställa de varor som levererats och för vilka man kunde motta motsvarande varumängd.

exempel. Guld och silvret äger utom egenskapen att vara en vara, som värdesättes likt varje annan genom arbetstiden, dessutom den att vara ett allmänt bytesmedel, pengar. Därigenom att man nu framställer guld och silver som en exemplifiering av det medelst arbetstiden ”konstituerade värdet”, är ingenting lättare att bevisa än att varje vara, vars värde konstitueras av arbetstiden, alltid kommer att vara utbytbar, kommer att vara pengar.

En högst vanlig enkel fråga tränger sig på herr Proudhons själ. Varför åtnjuter guld och silver privilegiet att vara typen för det ”konstituerade värdet”?

”Den speciella funktion som bruket har givit de ädla metallerna, att tjäna som förmedlare av utbytet, är rent konventionell, varje annan vara kunde, kanske mindre bekvämt men lika tillförlitligt, spela denna roll: ekonomerna erkänner det och man citerar mer än ett exempel därpå. Vad är då orsaken till detta företräde att tjäna som pengar, som i allmänhet givits metallerna, och hur förklaras denna specialitet i funktioner hos penningen, som icke har något analogt i den politiska ekonomin? ... Nå, är det kanske alltså möjligt att återställa det sammanhang (*série*), varur penningen synes ha slitits ut, och på så vis återföra den till dess verkliga princip?” [I, 68, 69].

Redan genom att uppställa frågan i dessa uttryck förutsätter herr Proudhon *penningen*. Den första frågan som han bort ställa sig hade varit varför man i utbytet sådant det för närvarande utbildat sig så att säga, måste individualisera bytesvärdet genom att skapa ett särskilt bytesmedel. Penningen är inte en sak utan ett samhälleligt förhållande. Varför är penningens förhållande ett produktionsförhållande som varje annat ekonomiskt förhållande, som arbetsfördelningen etc? Om herr Proudhon hade gjort sig räkning beträffande detta förhållande, så skulle han i penningen ha sett icke ett undantag, icke ett led som slitits ur ett obekant sammanhang eller ett sammanhang som man först måste utforska.

Han skulle tvärtom ha funnit att detta förhållande endast är ett led i hela kedjan av de ekonomiska förhållandena, och som sådant på det intimaste förbundet med dessa och att detta förhållande i alldeles samma grad som det individuella utbytet, motsvarar ett bestämt produktionsförhållande. Men vad gör han? Han börjar med att slita ut penningen ur det nuvarande produktionsättets sammanhang för att senare göra den till första led i ett imaginärt sammanhang, ett som man först måste uppsöka.

Har man en gång insett nödvändigheten av ett särskilt bytesmedel, d.v.s. penningens nödvändighet, så är det inte längre frågan om att förklara varför denna speciella funktion framför alla andra varor tillfallit guld och silvret. Detta är en sekundär fråga, som inte finner sin förklaring i produktionsförhållandenas sammanhang utan i de speciella ämnesegenskaperna hos guld och silver. Om därför ekonomerna i detta fall ”trätt ur sin vetenskaps område, om de drivit fysik, mekanik, historia etc.” [I, 69], som herr Proudhon förebrår dem så har de bara gjort vad de måste göra. Frågan hör inte längre hemma på den politiska ekonomins område.

”Vad ingen av ekonomerna”, säger herr Proudhon, ”har sett eller begripit är det *ekonomiska skäl* som var avgörande för det företräde de ädla metallerna kan glädja sig åt.” [I, 69]

Det ekonomiska skäl som ingen, och det på goda grunder, sett eller förstått, det har herr Proudhon sett, förstått och överlämnat åt eftervärlden.

”Vad nämligen ingen har märkt, är det faktum, att guld och silver är de första varorna, vars värde nådde fram till konstituering. I den patriarkaliska perioden handlar man ännu med och utbyter guld och silver i stänger, men redan med en tydlig tendens till dominans och en utpräglad företrädesställning. Så *småningom* bemäktigade sig suveränerna dem och påtryckte dem sitt sigill, och ur denna suveräna invigning framgår penningen, d.v.s. varan par excellence, som trots alla marknadens rubbningar bibehåller ett bestämt proportionellt värde och överallt tas som fullvärdigt betalningsmedel ... Den speciella ställning, som guld och silver intar, är, jag upprepar det, en följd av det faktum, att de tack vare sina metalliska egenskaper, svårigheten att anskaffa dem och särskilt den statliga auktoritetens ingripande i rätt tid som varor vunnit fasthet och autenticitet.” [I, 69-70]

Att påstå att av alla varor guld och silver är de första, vars värde nått fram till sin konstituering, är efter vad förut sagts detsamma som att påstå, att guld och silver är de första som blivit pengar. Detta är herr Proudhons stora uppenbarelse, detta är sanningen som ingen före honom hade upptäckt.

Om herr Proudhon med dessa ord har velat säga, att guld och silver är varor, vilkas för framställningen nödvändiga arbetstid var tidigare bekant än alla andras, så vore detta återigen ett av dessa antaganden, med vilka han så beredvilligt begåvar sina läsare. Om vi ville hålla oss till denna patriarkaliska lärdom, så skulle vi säga herr Proudhon, att man allra först kände arbetstiden som krävdes för framställningen av de allra nödvändigaste föremålen som järn osv. Vi skänker honom Adam Smiths klassiska båge.⁵

Men hur kan herr Proudhon efter allt detta ännu tala om ett värdes konstituering, när dock ett värde aldrig konstitueras ensamt för sig? Värdet av en produkt konstitueras inte av arbetstiden, som är nödvändig för dess framställande ensamt för sig, utan i förhållandet till mängden av alla andra produkter, som kan produceras på samma tid. Konstituerandet av värdet hos guld och silver förutsätter alltså redan den färdiga konstitueringen <av värdet> hos en mängd andra produkter.

Det är alltså inte varan, som i guld och silver har blivit ”konstituerat värde”, utan herr Proudhons ”konstituerade värde” som i guld och silver har blivit pengar.

Låt oss nu vidare undersöka *de ekonomiska skäl*, som enligt herr Proudhon har skaffat guld och silver företrädet att tidigare än alla andra produkter upphöjas till pengar, till följd av konstitueringen av deras värde.

Dessa ekonomiska skäl är: ”den tydliga tendensen till dominans”, den redan i den ”patriarkaliska perioden” ”utpräglade företrädesställningen” och andra omskrivningar, omskrivningar som ökar svårigheterna därigenom att de mångfaldigar de omständigheter som herr Proudhon framför för att förklara fakta. Herr Proudhon har emellertid ännu inte uttömt alla förmenta ekonomiska skäl. Låt oss ta fram ett av suverän överväldigande kraft:

”Ur denna suveräna invigning framgår penningen: Suveränerna bemäktigar sig guld och silvret och påtrycker dem sitt sigill.” [I, 69]

På så sätt är för herr Proudhon suveränernas godtycke högsta skälet i den politiska ekonomin!

Man måste verkligen sakna varje historisk kunskap för att inte veta, att det är suveränerna, som i alla tider måst underkasta sig de ekonomiska förhållandena, men att det aldrig varit de som dikterat lagen för dessa förhållanden. Såväl den politiska som den borgerliga lagstiftningen protokollför endast de ekonomiska förhållandenas krav.

Har suveränen bemäktigat sig guld och silvret för att genom att prägla sitt sigill därpå göra dem till allmänt bytesmedel, eller har inte snarare dessa allmänna bytesmedel bemäktigat sig suveränen genom att tvinga honom att påstämpla dem sitt sigill och ge dem en politisk invigning?

⁵ ”Adam Smith's klassiska båge”: Marx hänstftar på följande ställe i Adam Smith's arbete *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*:

”I en hord av jägare eller herdar tillverkar den ene båge och pilar lättare och skickligare än den andre. Han byter då bort dem till sina kamrater mot boskap eller villebråd och finner slutligen att han på så sätt kan erhålla mer boskap eller villebråd än om han själv ginge på jakt. Så kommer det sig att han för egen del gör förfärdigandet av bågar och pilar till sin huvudsyssla och blir på så sätt närmast vapensmed”. (Bd I, Bok I, Kap II.)

Den prägel man har givit och ger guldets uttrycker icke dess värde utan dess vikt: fastheten och autenticiteten, varom herr Proudhon talar, rör endast myntets finhet; denna finhetstitre* visar hur mycket metall som finns i ett stycke myntad penning.

”Det enda inneboende värdet i en mark silver”, säger Voltaire med sitt bekanta sunda förnuft, ”är ett halvt pund silver till en vikt av 8 uns. Vikt och finhet ger ensamma detta immanenta värde” (Voltaire: *Système de Law*).⁶

Men frågan: hur mycket är ett uns guld eller silver värt? finns därför icke desto mindre kvar. När en kaschmirschal från *Grand Colbert* bär fabriksstämpeln *hellylle* anger detta fabriksmärke ännu inte schalens värde. Det återstår att ta reda på hur mycket yllet är värt.

”Filip I, kung av Frankrike”, säger herr Proudhon, ”sätter till Karl den stores livre tournois en tredjedels legering och inbillar sig att han, eftersom han ensam har monopolet på penningtillverkningen, också kan göra vad varje köpman gör som har monopol på en produkt. Vad var i själva verket denna myntförfalskning, som man till den grad har förebrått Filip och hans efterföljare? Ett från affärsrutinens ståndpunkt mycket berättigat men ur den ekonomiska vetenskapens synpunkt mycket falskt resonemang – nämligen att man, eftersom utbud och efterfrågan reglerar värdet, kan få uppskattningen av tingen och därmed också deras värde att stiga såväl genom att med konstlade medel göra dem sällsynta som genom att monopolisera tillverkningen, och att detta inte bara gäller spannmål, vin, olja och tobak utan likaväl guld och silver. Men knappt hade Filips bedrägeri blivit bekant förrän hans pengar reducerades till sitt riktiga värde och han samtidigt förlorade vad han trott sig kunna lura sina undersåtar på. Samma öde drabbade följaktligen alla andra liknande försök.” [I, 70, 71]

Att börja med har det ofta visat sig att när en furste begynner att förfalska mynten blir det han som förlorar. Vad han en gång tjänar vid den första emissionen förlorar han så ofta som de förfalskade mynten kommer tillbaka till honom i form av skatter etc. Men Filip och hans efterföljare förstod att mer eller mindre skydda sig mot denna förlust, ty knappt hade de satt i omlopp det förfalskade myntet förrän de skyndade sig att arrangera en allmän omsmältning av pengarna på den gamla myntfoten.

Om sedan kung Filip i verkligheten resonerat som herr Proudhon hade han icke resonerat så väl ur ”kommersiell synpunkt”. Varken Filip I eller herr Proudhon ådagalägger köpmannaanda när de inbillar sig att man kan ändra guldets värde som varje annan varas värde endast av det skälet att dess värde bestäms av förhållandet mellan utbud och efterfrågan.

Om Filip I hade anordnat det så, att en malter* vete för framtiden skulle kallas två malter vete skulle han ha varit en bedragare. Han skulle ha bedragit alla kapitalister, alla människor som hade att motta hundra malter vete; han skulle ha varit orsaken till att alla dessa människor i stället för hundra malter vete endast fått femtio. Anta att kungen hade varit skyldig hundra malter vete. Han hade då blott behövt betala femtio. Men i handeln hade hundra malter vete aldrig varit mer värda än förut femtio. Man ändrar inte saken genom att ändra namnet. Mängden vete, den utbudna såväl som den begärda, hade genom denna enkla namnförändring varken minskat eller ökat. Eftersom trots denna namnförändring förhållandet mellan utbud och efterfrågan förbleve detsamma, underginge spannmålspriset ingen som helst verklig förändring. När man talar om utbud och efterfrågan på ting, talar man inte om utbud och efterfrågan på tingens namn. Filip I tillverkade inte guld och silver, som herr Proudhon säger, han tillverkade endast namn på mynt. Utge edra franska kaschmirschalar för indiska, och ni kan möjligen lura ett par tre köpare. Men så snart bedrägeriet en gång blivit bekant kommer era påstådda indiska kaschmirschalar att sjunka till samma pris som de franska. Därmed att

* Franska ”titre” betyder å ena sidan titel, benämning, men å andra sidan också hos guld och silver deras *finhet*.

⁶ Voltaire: *Histoire du Parlement de Paris* (1769).

* Preussiskt mått = 659,5 liter.

han gav guld och silver en falsk etikett kunde Filip I föra folk bakom ljuset endast så länge som bedrägeriet inte var känt. Som vilken annan krämare som helst bedrog han sina kunder med en falsk varubeteckning; det kunde gå till en tid. Förr eller senare måste han erfara, hur obönhörliga handelns lagar är. Var det detta herr Proudhon ville bevisa? Nej. Enligt honom får penningen sitt värde av suveränen och inte av utbytet. Och vad har han i själva verket bevisat? Att utbytet är mer suveränt än suveränen. Suveränen må förordna att en mark för framtiden är två mark, och utbytet kommer alltid att påstå, att dessa två mark blott är värda vad en mark var värd förut.

Men därvid har vi inte kommit ett steg längre i fråga om det av arbetsmängden bestämda värdet. Det återstår alltså att avgöra huruvida dessa två mark, som nu åter blivit samma mark som förut, bestäms genom produktionskostnaderna eller genom lagen om utbud och efterfrågan.

Herr Proudhon fortsätter:

”Det återstår vidare att komma ihåg, att om det stått i kungens makt att i stället för att förfalska myntet fördubbla dess mängd, skulle bytesvärdet av guld och silver ha fallit med hälften, alltså på grundval av proportionaliteten och jämvikten.” [I, 71]

Om denna åsikt – som herr Proudhon delar med andra ekonomer – är riktig talar den till förmån för deras doktrin om utbud och efterfrågan och ingalunda till förmån för herr Proudhons proportionalitet. Ty vilken än den arbetstid varit, som förkroppsligades i det dubbla måttet guld och silver, skulle alltid dess värde sjunkit med hälften, om efterfrågan förblivit densamma och utbudet fördubblats. Eller ginge tillfälligtvis ”*proportionalitetens lag*” den gången ut på den så föraktade lagen om utbud och efterfrågan? Herr Proudhons riktiga proportionalitet är i själva verket så elastisk, den tillåter så många variationer, kombinationer och omställningar att den väl någon gång kan sammanfalla med förhållandet mellan utbud och efterfrågan.

Att med hänvisning till den roll guld och silver spelar påstå att ”varje vara om icke faktiskt så dock juridiskt kan utbytas” [I, 71] är att missförstå denna roll. Guld och silver kan juridiskt utbytas endast därför att de faktiskt kan det, och de kan det faktiskt därför att produktionens nuvarande organisation behöver ett allmänt bytesmedel. Rätten är endast det officiella erkännandet av faktum.

Vi har sett att exemplet med penningen som framställning av det konstituerade värdet valdes av herr Proudhon endast därför att han här skulle kunna smugla in hela sin lära om utbytbarheten, d.v.s. för att kunna påvisa att varje efter sina produktionskostnader värderad vara måste bli pengar. Allt detta vore gott och väl om det nu inte fanns den lilla tråkigheten att just guld och silver i sin egenskap av mynt är de enda varor som ej bestäms av sina produktionskostnader; och detta är till den grad riktigt att de i omloppet kan ersättas med papper. Så länge en viss proportion iaktas mellan omloppets behov och den mängd av pengar, som utges, det må nu vara pappers-, guld-, platina- eller kopparpengar, blir det inte frågan om att uppehålla ett förhållande mellan pengarnas inneboende värde (produktionskostnader) och deras nominalvärde. Det råder intet tvivel om att pengarna i den internationella handeln liksom varje annan vara bestämmas av arbetstiden. Men även guld och silver är i det internationella umgänget bytesmedel som produkter, inte som mynt, d.v.s. de förlorar denna karaktär av ”fasthet och autenticitet”, av ”suverän invigning” som för herr Proudhon är deras specifika karaktär. Ricardo har så väl insett denna sanning att han, fastän han bygger upp hela sitt system på det genom arbetstiden bestämda värdet och förklarar, att ”*guld och silver* har som varje annan vara värde endast i förhållande till den arbetsmängd, som är nödvändig för att producera dem och föra ut dem i marknaden”, tillägger han inte desto mindre att

penningens värde bestäms icke genom den i dess materia fixerade arbetstiden utan endast genom lagen om utbud och efterfrågan.

”Ehuru papperet inte har något inre värde kan dess bytesvärde likväl, om man begränsar dess mängd, bli lika med värdet av metallpengar till samma belopp eller till sitt myntvärde uppskattade stänger. Till följd av samma princip, d.v.s. därigenom att man inskränker penningmängden, kan mindervärdiga mynt cirkulera till det värde de skulle ha om deras vikt och halt vore det i lag föreskrivna, men icke efter det inre värdet i den rena metall de innehåller. Därför finner vi i den engelska penninghistorien att vårt präglade mynt aldrig minskade i värde i proportion till den grad som det förfalskades. Orsaken är att det aldrig utökades i förhållande till sin värdeminskning.”
(Ricardo a a, II, sid 206-207)

J. B. Say anmärker till denna sats av Ricardo:

”Detta *exempel* skulle, synes det mig, räcka att övertyga författaren om att varje värdes grundval icke är den för en varas framställning nödvändiga arbetsmängden utan det behov av den, som man känner, i förhållande till dess sällsynthet⁷.”

Så blir pengarna, som för Ricardo inte längre är ett av arbetstiden bestämt värde och som J. B. Say tar som exempel för att övertyga Ricardo om att de andra värdena lika litet kan bestämmas genom arbetstiden, så blir dessa pengar, som J. B. Say tar som exempel på ett uteslutande genom utbud och efterfrågan bestämt värde, för herr Proudhon exemplet framför alla andra på tillämpningen av det genom arbetstiden konstituerade värdet! För att komma till slutet: om pengarna inte är något genom arbetstiden ”konstituerat värde” kan de ännu mycket mindre ha något att göra med herr Proudhons riktiga ”proportionalitet”. Guld och silver går alltid att byta ut därför att de har den särskilda funktionen att tjäna som universellt bytesmedel och visst inte därför att de finns i en mot summan av produkterna proportionerlig mängd; eller för att uttrycka det ännu bättre, de är alltid proportionella därför att de ensamma bland alla varor tjänar penningen, som universellt bytesmedel, i vilket förhållande deras mängd än står till produkternas summa.

”De i omlopp varande penningarna kan aldrig finnas nog rikligt tillhands för att överflöda; ty om ni nedsätter deras värde kommer ni att i samma proportion öka deras mängd, och med ökningen av deras värde kommer ni att minska deras mängd.” (Ricardo [II, 205])

”Vilket trassel är inte den politiska ekonomin!” utropar herr Proudhon. [I, 72]

”Fördömda guld!” utropar helt komiskt, genom herr Proudhons mun, en kommunist. Lika gärna kunde man säga: Fördömda vete! Fördömda vinstockar! Fördömda fårkött! Ty ”liksom guld och silver måste *varje handelsvärde* nå fram till sin noggranna bestämning”. [I, 73]

Idén att förläna fårkött och vinstockar penningens egenskap är inte ny. I Frankrike uppkom den i Ludvig XIV:s århundrade. I denna epok, då penningen började göra sin makt gällande, beklagade man sig över alla andra varors värdeminskning och kallade längtansfullt på det ögonblick då varje ”kommersiellt värde” kunde nå sin skrupulöst noggranna bestämning, bli pengar. Redan hos Boisguillebert, en av Frankrikes äldsta ekonomer, finner vi följande:

”Då kommer pengarna tack vare detta omätliga tillflöde av konkurrenter – de i sitt riktiga värde återinsatta varorna själva – ånyo att förvisas inom sina naturliga gränser.” (*Économistes financiers du dixhuitième siècle* sid 422, éd. Daire.)

Som synes: bourgeoisins första illusioner är också dessa sista.

⁷ Det rör sig om en anmärkning av Say till den franska utgåvan av Ricardos redan citerade verk.

b) Arbetsöverskottet

”I avhandlingarna i politisk ekonomi finner man följande absurda hypotes: om priset på alla ting fördubblades ... Som om priset på alla ting inte vore tingens proportion och man kunde fördubbla en proportion, ett förhållande, en lag!” (Proudhon, band I, sid 81.)

Ekonomerna har hemfallit åt denna villfarelse därför att de inte förstod den riktiga användningen av ”lagen om proportionaliteten” och det ”konstituerade värdet”.

Tyvärr finner man i herr Proudhons egna verk, band I, sid 110, denna absurda hypotes, att ”om lönen allmänt stige, så skulle priset på alla ting stiga”. Till överflöd finner man, då man i avhandlingarna i politisk ekonomi anträffar denna fras, på samma ställen också dess förklaring.

”När man säger att priset på alla varor stiger eller faller, utesluter man alltid den ena eller andra av varorna: den uteslutna varan är vanligtvis penningen eller arbetet.” (*Encyclopedia Metropolitana or Universal Dictionary of Knowledge*, vol. IV, artikeln *Political Economy* av Senior, London 1836. Jämför också om detta uttryck J. St. Mill: *Essays on some unsettled questions of political economy*, London 1844, och Tooke: *An history of prices etc.*, London 1838.)

Låt oss nu övergå till den *andra tillämpningen* av det ”konstituerade värdet” och andra proportionaliteter, vilkas enda fel är att vara föga proportionerade; och låt oss se efter om herr Proudhon är lyckligare där än vid *förvandlingen* av fårkött till *pengar*.

”Ett av ekonomerna i allmänhet erkänt axiom är att varje arbete måste ge ett överskott. Denna sats gäller för mig som absolut och allmänt sann: den är tillägget till lagen om proportionaliteten, som man kan betrakta som sammanfattningen av all ekonomisk vetenskap. Men jag ber ekonomerna om ursäkt, principen att varje arbete måste ge ett överskott, har ingen mening i deras teori och kan inte *bevisas*.” (Proudhon [sid 73].)

För att bevisa att varje arbete måste ge ett överskott personifierar herr Proudhon samhället, han gör därav en *samhällsperson*, ett samhälle, som ingalunda är personernas samhälle, eftersom det har sina särskilda lagar, vilka inte har något gemensamt med de personer det är sammansatt av, och som likadeles har sitt ”eget förstånd”, som inte är de vanliga människornas förstånd, utan ett förstånd som inte har vanligt människoförstånd. Herr Proudhon förebrår ekonomerna att de inte har förstått detta kollektiva väsens personlighet. Det är oss ett nöje att mot honom citera följande sats av en amerikansk ekonom, som förebrår de andra ekonomerna raka motsatsen:

”Den moraliska *individ* (*the moral entity*) det grammatikaliska väsendet (*the grammatical being*) kallat samhället, tilldelar man egenskaper, som existerar endast i deras inbillning som gör en sak av ett ord ... Detta har givit anledning till många svårigheter och beklagansvärda villfarelser i den politiska ekonomin.” (Th. Cooper: *Lectures on the Elements of Political Economy*, Columbia 1826).

”Denna princip om arbetsöverskottet”, fortsätter herr Proudhon, ”passar in på individerna endast därför att den utgår från samhället, som på så vis låter dem få del av det goda i sina egna lagar”. [I, 75]

Vill herr Proudhon därmed helt enkelt säga, att individens produktion i samhället överträffar den isolerade individens? Vill han tala om detta överskott i de associerade individernas produktion över de icke-associerades? Om så är kan vi citera för honom hundra ekonomer som har uttalat denna enkla sanning utan hela den mysticism, vari herr Proudhon höljer sig. Så säger exempelvis herr Sadler:

”Det gemensamma arbetet ger resultat som det individuella arbetet aldrig förmår frambringa. I den mån mänskligheten förökar sig i antal kommer därför produkterna av det förenade arbetet att betydligt överträffa den summa, som man får vid en enkel addition av tillökningen i människornas antal ... I de mekaniska industrierna liksom i det vetenskapliga arbetet kan varje enskild i detta nu

på en dag åstadkomma mer än en isolerad individ i hela sitt liv. Matematikernas axiom att det hela är lika med summan av delarna är falskt då det gäller vårt ämne. I fråga om arbetet, denna stora grundpelare för den mänskliga tillvaron (*the great pillar of human existence*) kan man säga att produkten av de gemensamma ansträngningarna vida överträffar allt vad enskilda, isolerade ansträngningar någonsin förmår producera.” (Th. Sadler: *The Law of Population*, London 1830.)

Vi återvänder till herr Proudhon. Arbetsöverskottet finner, säger han, sin förklaring i personen-samhället. Denna persons arbete följer lagar som motsäger de lagar, vilka bestämmer människans verksamhet som individ; detta vill han bevisa med ”fakta”.

”Upptäckten av ett ekonomiskt förfarande kan aldrig ge uppfinnaren en fördel lik den som den ger samhället ... Man har iakttagit, att järnvägsföretagen är en rikedomskälla för dessa företag själva i långt mindre grad än för staten ... Genomsnittspriset för godstrafik per hjulaxel utgör 18 centimes per ton och kilometer fram och tillbaka i lager. Man har räknat ut att med detta pris ett vanligt järnvägsföretag inte skulle göra 10% ren vinst, ett resultat som nästan liknar vinsten i ett företag med foror. Men låt oss anta att hastigheten hos en transport per järnväg förhåller sig till ett forföretags som 4 : 1, så kommer, eftersom i samhället tiden själv är ett värde, vid lika pris järnvägen att gentemot fraktforan få en vinst på 400% per hundra. Emellertid förverkligar sig denna enorma, för samhället mycket reella vinst på långt när inte i lika vinst för transportföretagaren, som medan han skaffar samhället en fördel på 400% per 100, själv inte var in 10%. Låt oss i själva verket för att göra saken ännu konkretare anta, att järnvägen fastställer sin tariff till 25 centimeter, medan frakttariffen förblir 18, så kommer den genast att förlora alla sina godstransporter. Avsändare och mottagare, alla människor kommer, om så blir nödvändigt, att återgå till de gamla kärrorna. Man kommer att låta lokomotivet stå: en samhällelig fördel, 400%, kommer att uppofras för en privat förlust på 35%. Orsaken härtill är lätt att inse: fördelen, som järnvägens snabbhet för med sig, är rent social och varje enskild deltar däri endast helt obetydligt (låt oss inte glömma att det i detta ögonblick endast är frågan om godstransport), medan förlusten träffar konsumenten direkt och personligt. En social fördel på 400, representerar för individen, om samhället endast består av en miljon människor, 4/10000, medan en förlust på 33% för konsumenten förutsatte ett socialt deficit på 33 miljoner.” (Proudhon [I, 75-76].)

Må så vara, att herr Proudhon uttrycker en fyrfaldig snabbhet med 400% på den ursprungliga snabbheten; men när han förbinder snabbhetsprocent med profitprocent och vill upprätta ett förhållande mellan två saker, som visserligen var för sig kan mätas i procent, men det oaktat är ojämförliga med varandra, innebär det att uppställa ett förhållande mellan procenten och lämna tingen själva åt sidan.

Procent är alltid procent. 10% och 400% är jämförliga. De förhåller sig till varandra som 10 till 400; därför är, slutar herr Proudhon, en profit på 10 = 40 gånger mindre värd än en fyrfaldig snabbhet. För att rädda skenet säger han att för samhället är tiden värdet (*time is money*). Detta misstag kommer av att han dunkelt erinrar sig att det finns ett förhållande mellan värde och arbetstid, och han får mycket brått att sätta likhetstecken mellan arbetstiden och transporttiden, d.v.s. han identifierar de par eldare, lokförare och kamrater, vilkas arbetstid inte är något annat än transportens tid, med hela samhället. Så blir med ens snabbheten kapital, och på så sätt kan han med full rätt säga: ”En fördel på 400% uppofras för en förlust på 35%.” Sedan han uppställt denna underbara sats som matematiker, förklarar han den för oss som ekonom.

”En social fördel, på 400, representerar för individen, om samhället bara består av en miljon människor, 4/10000.” Riktigt; men det gäller inte 400 utan 400%, varken mer eller mindre. Vilket kapital det vara må, dividenderna kommer alltid att beräknas i förhållandet 400%. Vad gör herr Proudhon? Han tar procenten för kapitalet, och som om han vore rädd, att hans konfusion inte är ”konkret”, inte tydlig nog, så fortsätter han:

”En förlust på 33% för konsumenten förutsatte ett socialt deficit på 33 miljoner.” 33% förlust för konsumenten förblir 33% förlust för en miljon konsumenter. Hur kan då herr Proudhon

förnuftigtvis säga, att med en förlust på 33% belöper sig det samhälleliga deficit till 33 miljoner, då han varken känner det sociala kapitalet eller ens en enda intressents kapital? Det var alltså inte nog med att herr Proudhon har sammanblandat *kapital* och *procent*; han överträffar sig själv då han identifierar det i ett företag insatta *kapitalet* med *antalet* intressenter.

”Låt oss i realiteten för att göra saken ännu konkretare” förutsätta ett bestämt kapital. En social profit på 400%, uppdelad på en miljon deltagare, av vilka var och en deltar med en franc, ger 4 francs profit per man och icke 0,0004, som herr Proudhon påstår. Likaså representerar en förlust på 33% för envar av deltagarna ett samhälleligt deficit på 330.000 francs och inte på 33 miljoner (100 till 33 = 1.000.000 till 330.000).

Behärskad av sin person-samhälls-teori glömmer herr Proudhon att företa delningen med 100. Han får på så sätt 330.000 francs i förlust, men 4 francs profit per man gör samhället 4.000.000 francs profit. Återstår för samhället en ren profit på 3.670.000 francs. Denna exakta räkning bevisar raka motsatsen till vad herr Proudhon ville bevisa: nämligen att samhällets profit och förlust ingalunda förhåller sig omvänt till individernas profit och förlust.

Sedan vi så korrigerat dessa enkla räknefel, ska vi nu se på de konsekvenser, till vilka man – bortsett från räknefelet – måste komma, om man som herr Proudhon för järnvägarna ville lägga till grund förhållandet mellan snabbhet och kapital. Låt oss anta, att en fyra gånger så snabb transport kostar fyra gånger mer, så skulle denna transport inte ge mindre profit än transporten per for, som går fyra gånger så långsamt och kostar fjärdedelen av frakten. Om alltså transporten per for tar 18 centimes, så kunde järnvägen ta 72 centimes. Det vore med ”matematisk noggrannhet” konsekvensen av herr Proudhons förutsättning, alltjämt bortsett från hans räknefel. Men då säger han oss plötsligt, att om järnvägen i stället för 72 centimes bara skulle ta 25, så skulle den genast förlora alla sina godstransporter. Absolut, man måste återvända till den gamla kärran. Om vi emellertid skulle ge herr Proudhon ett råd så vore det, att i sitt ”*Programme de l'association progressive*” inte glömma bort att dividera med 100. Tyvärr är det emellertid inte att vänta, att vårt råd blir hört, ty herr Proudhon är så hänförd av sin ”progressiva” beräkning, som motsvarar hans ”progressiva association”, att han med stor svulstighet utropar:

”Jag har redan i andra kapitlet, vid lösningen av värdets antinomi, visat att fördelen av varje nyttig uppfinning är ojämförligt mindre för uppfinnaren, vad han än tar sig till, än för samhället; jag har fört beviset i detta avseende ända till *matematisk noggrannhet!*”

Låt oss återvända till fiktionen personen-samhället, som inte hade något annat syfte än att bevisa det enkla faktum, att en ny uppfinning, som med samma arbetsmängd tillåter tillverkningen av en större mängd varor, kommer produktens marknadspris att sjunka. Samhället får därmed en vinst, inte så att det får mer bytesvärde utan så att det får mer varor för samma värde. Vad uppfinnaren beträffar, så gör konkurrensen, att hans profit sjunker ned till profittens allmänna nivå. Har herr Proudhon, som han ville, bevisat den satsen? Nej. Men det hindrar honom inte att förebrå ekonomerna, att de inte har kommit med det beviset. För att bevisa honom motsatsen citerar vi bara Ricardo och Lauderdale; Ricardo som är ledare för den skola som bestämmer värdet genom arbetstiden, Lauderdale, en av de mest avgjorda anhängarna av värdets bestämmande genom utbud och efterfrågan. Båda har uppställt samma sats.

”Genom att vi ständigt höjer lättheten att producera, minskar vi mer värdet av några förut producerade saker, fastän vi genom detta medel inte bara ökar nationalrikedomen, utan också möjligheten att producera för framtiden ... Så snart vi medelst maskiner eller våra naturvetenskapliga kunskaper tvingar naturkrafterna att utföra det arbete, som människan dittills utförde, så sjunker till följd härav detta arbetes bytesvärde. Om det behövdes tio personer för att dra en spannmålskvorn

och man upptäckte att dessa tio människors arbete kunde insparas genom vinden eller vattnet, så skulle mjölet, kvarnarbetets produkt, från detta ögonblick sjunka i värde i proportion till summan av det sparade arbetet; och samhället skulle finna sig berikat med fulla värdet av de saker, som dessa tio mäns arbete förmår skapa, eftersom den för arbetarnas uppehälle bestämda fonden därmed inte har undergått minsta inskränkning.” (Ricardo [II, 59].)

Lauderdale säger i sin tur:

”Kapitalens profit härrör alltid ur den omständigheten, att de tar på sig en del av det arbete, som människan måste uträtta med sina händer, d.v.s. att de utför en portion arbete utöver människans personliga ansträngningar, som hon själv inte förmådde utföra. Den obetydliga profit som i allmänhet maskinägaren får, i jämförelse med priset på det arbete som maskinerna ersätter, kommer kanske att framkalla tvivel om riktigheten av denna åsikt. En ångpump befordrar exempelvis på en dag mer vatten ur en kolgruva än 300 människor kan bära ut på ryggen, t.o.m. om de bildade en kedja med ämbar; och det råder intet tvivel att den ersätter deras arbete till mycket ringare kostnad. Detta är fallet med alla maskiner. Det hittillsvarande människoarbetet, i vars ställe de trätt, måste de förrätta till billigare pris ... Antag, att en uppfinnare av en maskin, som förrättar fyra mans arbete, fått ett patent, så är det klart – när det uteslutande privilegiet förhindrar all konkurrens utom den som arbetarnas arbete medför –, att dessa arbetares lön under hela tiden privilegiet fortfar kommer att vara måttstocken för det pris uppfinnaren kommer att bestämma för sina produkter, d.v.s. för att garantera sig uppdrag kommer han att kräva något mindre än lönen för arbetet som hans maskin ersätter. Men så snart privilegiet har förfallit, ställs andra maskiner av samma slag upp och rivaliserar med hans. Då kommer han att fastställa sitt pris efter den allmänna principen, i det han gör det beroende av mängden av maskiner. Profiten på det insatta kapitalet ... regleras slutligen – ehuru det är resultatet av ersatt arbete – icke efter värdet av detta arbete utan som i alla övriga fall efter måttet av konkurrensen mellan kapitalägarna; och dess höjd bestäms alltid av förhållandet mellan mängden för detta syfte disponibla kapital, och efterfrågan på desamma.” [sid 119, 123, 124, 125, 134.]

I sista instans kommer det på så sätt, så länge profiten är större än i andra industrigrenar, att finnas kapital, vilka kastar sig på nya industrigrenar, tills profitsatsen har sjunkit till den allmänna nivån.

Vi har sett, hur exemplet med järnvägen ingalunda var ägnat att kasta något ljus över fiktionen personen-samhället. Icke desto mindre fortsätter herr Proudhon djärvt sin utläggning.

”När denna punkt en gång har klarlagts, är ingenting lättare än förklaringen, varför arbetet måste skaffa varje producent ett överskott.” [I, 77]

Vad som nu följer tillhör den klassiska antiken. Det är en poetisk berättelse som har till syfte att låta läsaren ta igen sig efter den ansträngning, noggrannheten i de föregående matematiska demonstrationerna torde förorsakat honom. Herr Proudhon ger sitt person-samhälle namnet *Prometeus* och förhärligar på följande sätt dess bragder:

”I begynnelsen vaknar Prometeus, framgången ur naturens sköte, till en sysslolöshet full av tjusning etc. etc. Prometeus går till verket och alltifrån första dagen, den andra skapelsens första dag, är Prometeus' produkt, d.v.s. hans rikedom, hans välbefinnande lika med 10. På andra dagen fördelar Prometeus sitt arbete, och hans produkt blir lika med 100. På tredje dagen och följande uppfinnar Prometeus maskiner, upptäcker nya egenskaper hos kropparna, nya krafter i naturen ... För varje steg hans industriella verksamhet tar, stiger hans produktionsiffra och förkunnar honom en tillväxt i lycka. Och då att konsumera när allt kommer omkring för honom är att producera, är det klart att varje dag av konsumtion, i och med att han blott förbrukar föregående dags produkt lämnar ett produktionsöverskott för nästa dag.” [I, 77-78]

Denne herr Proudhons Prometeus är en lustig varelse, lika svag i logiken som i den politiska ekonomin. Så länge han endast lät oss hur arbetsdelningen, bruket av maskinerna, exploateringen av naturkrafterna och de tekniska vetenskaperna ökar människornas

produktionskapacitet och ger ett överskott utöver vad det isolerade arbetet frambringar, har denne nye Prometheus endast olyckan att komma för sent. Men så snart Prometheus börjar tala om produktion och konsumtion blir han verkligt grotesk. Konsumera betyder för honom producera; han konsumerar dagen efter vad han producerat dagen före; på det sättet är han alltid en dag i förväg. Denna dag i förväg är hans ”arbetsöverskott”. Men i och med att han dagen efter förtär vad han dagen före har producerat måste han väl första dagen, som inte har någon föregångare, ha arbetat för två dagar för att kunna vara en dag före i ordningen. Hur har Prometheus första dagen, då det varken fanns arbetsdelning eller maskiner eller andra kunskaper om naturen än den om elden, kunnat få detta överskott? Som vi ser är frågan därmed att den sköts tillbaka till den ”andra skapelsens första dag” inte fört ett steg framåt. Detta sätt att förklara saker och ting traskar åstad samtidigt både på grekiska och hebreiska, det är mystiskt och samtidigt allegoriskt, det tillåter obetingat herr Proudhon att förkunna:

”Jag har teoretiskt och med fakta påvisat principen att varje arbete måste lämna ett överskott”. [I, 79]

Fakta – det är den ryktbara progressiva räkningen. Och teorin, det är myten om Prometheus.

”Men”, fortsätter herr Proudhon, ”denna princip, som står lika fast som en sats i aritmetiken, är långt ifrån klar för alla. Medan genom det gemensamma arbetets framsteg varje individuell arbetsdag uppnår en allt större produkt, och medan därför som en nödvändig följd arbetaren med samma lön måste bli rikare dag för dag, finns det i samhället stånd som berikar sig och andra som lever i elände.” [I, 79-80]

År 1770 utgjorde befolkningen i Förenade Kungariket Storbritannien 15 miljoner, den produktiva befolkningen 3 miljoner. De tekniska produktionskrafternas prestationsförmåga motsvarade en befolkning på ungefär 12 miljoner; till följd härav fanns det allt som allt 15 miljoner produktionskrafter. På så sätt förhöll sig den produktiva prestationsförmågan till befolkningen som 1 : 1 och den tekniska prestationsförmågan till det mänskliga arbetets prestationsförmåga som 4 : 1.

1840 uppgick befolkningen till icke över 30 miljoner, medan den tekniska prestationsförmågan steg till 650 miljoner, d.v.s. förhöll sig till totalbefolkningen som 21 : 1 och till det mänskliga arbetets prestationsförmåga som 108 : 1.

I det engelska samhället har på så sätt arbetsdagen på 70 år vunnit ett överskott på 2700% i produktivitet, d.v.s. år 1840 producerade den 27 gånger mer än 1770. Enligt herr Proudhon måste man ställa frågan på följande sätt: varför var den engelska arbetaren av 1840 inte 27 gånger rikare än den från 1770? För att ställa en sådan fråga måste man naturligtvis anta att engelsmännen kunnat producera denna rikedom utan de historiska förutsättningar, under vilka den frambragtes – såsom anhopning av privatkapital, modern arbetsdelning, maskindrift, anarkisk konkurrens, lönesystem, med ett ord idel ting som beror på klassmotsättningen. Allt detta var nämligen just existensvillkoren för utvecklingen av produktivkrafterna och arbetsöverskottet. Det var alltså för att komma fram till denna utveckling av produktivkrafterna och detta arbetsöverskott nödvändigt att det fanns klasser, som profiterade, och andra, som levde i elände.

Vad är alltså ytterst denne av herr Proudhon uppväckte Prometheus? Samhället, de samhälleliga förhållandena, baserade på klassmotsättningen. Dessa förhållanden är inte förhållandena mellan individ och individ utan mellan arbetare och kapitalist, mellan arrendator och godsägare etc. Stryk dessa förhållanden och ni har upphävt hela samhället – och er Prometheus är då blott en fantom utan armar och ben, d.v.s. utan maskindrift, utan arbetsdelning; han saknar med ett ord allt det som ni ursprungligen givit honom för att få honom att vinna detta arbetsöverskott.

Om det vore nog att som herr Proudhon i teorin uppfatta formeln för arbetsöverskottet i meningen av jämlikhet, utan hänsyn till produktionens faktiskt förhandenvarande betingelser, måste det i praktiken vara nog att bland arbetarna företa en lika fördelning av alla i dag förvärvade rikedomar utan att ändra något i de nuvarande produktionsförhållandena. Denna fördelning skulle säkerligen inte garantera dem som vore med om den något större välstånd.

Herr Proudhon är emellertid inte så pessimistisk som man skulle kunna tro. Eftersom för honom proportionaliteten är allt, måste han vare sig han vill eller inte i den färdige Prometheus – d.v.s. i det nuvarande samhället – se en början till förverkligandet av sin älsklingsidé.

”Men överallt är också rikedomens framsteg, d.v.s. *värdenas proportionalitet*, den härskande lagen; och när ekonomerna gentemot socialistiska partiets klagomål framhåller nationalrikedomens fortskridande tillväxt och förbättringen till och med i de olyckligaste klassernas läge, förkunnar de därmed utan att ana det en sanning som är domen över deras teorier.” [I, 80]

Vad är i själva verket den gemensamma förmögenheten, nationalrikedom? Bourgeoisens rikedom men icke varje enskild medborgares. Nåväl, ekonomerna har inte gjort något annat än påvisat, hur under de för närvarande bestående produktionsförhållandena bourgeoisens rikedom har utvecklats sig och ytterligare måste växa. Vad de arbetande klasserna beträffar, är det ännu en mycket omstridd fråga, huruvida deras läge har förbättrats till följd av ökningen av den förmenta offentliga rikedom. När ekonomerna som stöd för sin optimism citerar exemplet med de engelska bomullsarbetarna, så tar de hänsyn till deras situation endast under det industriella välståndets sällsynta villkor. Dessa tillfällen av välstånd intar i förhållande till kris- och stagnationsepokerna den ”riktiga proportionaliteten” av 3 till 10. Men kanske har ekonomerna, när de talade om förbättringen, menat de miljontals arbetare som måste gå under i Ostindien för att de 1¹/₂ miljonerna i samma industri i England sysselsatta arbetarna skulle skaffas tre års välstånd på tio.

Vad det temporärt förekommande deltagandet i nationalrikedomens tillväxt beträffar, så är det något annat. Det är ett faktum som får sin förklaring i ekonomernas teori. Det är ingalunda dess ”dom”, som herr Proudhon säger, utan dess bekräftelse. Om något skulle dömas så vore det säkert herr Proudhons system, vilket, som vi visat, trots rikedomens tillväxt skulle reducera arbetarens lön till ett minimum. Endast genom att reducera honom till löneminimum, skulle han kunna utnyttja värdenas riktiga proportionalitet, det medelst arbetstiden ”konstituerade värdet”. Det är därför att lönen till följd av konkurrensen fluktuerar över eller under priset på de till arbetarens uppehälle nödvändiga livsmedlen, som denne i viss grad kan delta i utvecklingen av den samhälleliga rikedom, eller också lika väl gå under av elände. Det är ekonomernas hela teori, och de gör sig inga illusioner om saken.

Efter sina långa utsvävningar ifråga om järnvägarna, om Prometheus, och om det nya samhälle som ska rekonstrueras på det ”konstituerade värdet”, samlar sig herr Proudhon; känslan tar överhand över honom och han utropar i faderlig ton:

”*Jag besvär* ekonomerna att i djupet av sitt hjärta, fjärran från de fördomar som förvillar dem och utan hänsyn till de ämbeten de intar eller eftersträvar, till de intressen de tjänar, till de röster de eftersträvar, till de utmärkelser i vilka deras fåfänga finner behag, fråga sig och svara på, huruvida hittills principen, att varje arbetare måste lämna ett överskott, har framträtt med denna kedja av premisser och konsekvenser som vi avslöjat.” [I, 80]

Andra kapitlet: Den politiska ekonomins metafysik

§ 1. Metoden

Vi befinner oss nu mitt i Tyskland! Vi nödgas syssla med metafysik, när vi sysslar med politisk ekonomi. Och även häri följer vi endast herr Proudhons ”motsägelser”. Nyss tvang han oss ännu att tala engelska, att själva bli en smula engelsmän. Nu förändrar sig scenen. Herr Proudhon för oss till vårt älskade fädernesland och tvingar oss åter en gång att mot vår vilja uppträda i vår egenskap av tysk.

Om engelsmannen förvandlar människorna till hattar, så förvandlar tysken hattarna till idéer. Engelsmannen är Ricardo, den rike bankiren och framstående ekonomen. Tysken är Hegel, enkel professor i filosofi vid universitet i Berlin.

Ludvig XV, den siste absolute konungen och representanten för det franska kungadömet förfall, hade en livmedikus, som var Frankrikes främste ekonom. Denne läkare, denne ekonom, representerade den snart och säkert triumferande franska bourgeoisin. Doktor Quesnay har gjort den politiska ekonomin till en vetenskap; han har sammanfattat den i sin berömda *Tableau économique*. Vid sidan av de tusen och en kommentarer, som utkommit till denna tablå, äger vi en av Quesnay själv. Det är ”analysen av den ekonomiska tablån”, vartill fogats ”sju viktiga anmärkningar”.⁸

Herr Proudhon är en andra doktor Quesnay. Han är en Quesnay i den politiska ekonomins metafysik.

Enligt Hegel sammanfattas nu metafysiken, hela filosofin, i metoden. Vi måste därför söka klargöra herr Proudhons metod, som är minst lika dunkel som *Tableau économique*. Vi låter därför sju mer eller mindre viktiga anmärkningar följa.

Om doktor Proudhon inte är nöjd med våra anmärkningar får han väl spela abbé Baudeau⁹ och själv ge ”förklaringen till den ekonomisk-metafysiska metoden”.

Första anmärkningen

”Vi ger ingen *historia i tidsordning* utan i *idéernas följd*. De ekonomiska *faserna* eller *kategorierna* uppträder i sina *manifestationer* än samtidigt, än i omvänd följd ... De ekonomiska teorierna har i ej mindre grad sin *logiska ordning* och sin *indelning i förnuftet*; vi smickrar oss med att ha upptäckt denna ordning.” (Proudhon I, sid [145-146].)

Tydligen har herr Proudhon velat skrämman fransmännen genom att bombardera dem med kvasihegelska fraser. Vi har alltså att göra med två personer: först med herr Proudhon och sedan med Hegel. Vad är det som utmärker herr Proudhon framför de andra ekonomerna? Och vad spelar Hegel för roll i herr Proudhons politiska ekonomi?

Ekonomerna framställer de borgerliga produktionsförhållandena, arbetsdelningen, krediten, pengarna etc. som fixa, oföränderliga, eviga kategorier. Herr Proudhon som anträffar dessa kategorier färdiga, vill förklara för oss utformnings- och alstringsakten för dessa kategorier, principer, lagar, idéer, tankar.

Ekonomerna förklarar för oss hur man under dessa givna förhållanden producerar, men vad de inte förklarar för oss är, hur dessa förhållanden själva produceras, d.v.s. den historiska rörelse som låter dem födas. Herr Proudhon, som tar dessa förhållanden som principer, som kategorier, som abstrakta tankar, behöver bara sätta dessa tankar i en bestämd *ordning*, som

⁸ Det gäller Francois Quesnays båda ekonomiska huvudverk: *Tableau économique* (1758) och *Analyse du tableau économique* (1766) till vilken fogats sju ”observations importantes”.

⁹ Marx anspelar på den *Explication du tableau économique* av Nicolas Baudeau som publicerats 1770.

redan finns alfabetiskt i slutet på varje avhandling i politisk ekonomi. Ekonomernas material är människornas upprörda och rörliga liv; herr Proudhons material är ekonomernas dogmer. Men så snart man inte följer produktionsförhållandenas historiska utveckling, vars teoretiska uttryck kategorierna blott är, så snar man i dessa kategorier ser endast av sig själva uppkomna idéer, av de verkliga förhållandena oberoende tankar, tvingas man med eller mot sin vilja att förlägga ursprunget till dessa tankar i det rena förnuftets rörelse. Hur alstrar det rena, opersonliga, eviga förnuftet dessa tankar? Hur bär det sig åt för att göra det?

Om vi hade herr Proudhons djärvhet i förhållande till hegelianismen skulle vi säga: De utdifferentieras av och i sig själva. Vad vill det säga? Eftersom det opersonliga förnuftet utom sig självt varken har en mark, som det kan ställa sig på, eller ett objekt, som det kan ställa sig mot, eller ett subjekt med vilket det kan förbinda sig, tvingas det att slå en kullerbytta och ponera, opponera och komponera sig självt – position, opposition, komposition. Eller för att tala grekiska tes, antites och syntes. För dem som inte känner Hegels språk låter vi invigningsformeln följa: affirmation, negation, negationens negation. Det är, med herr Proudhons tillåtelse, visserligen inte hebreiska, men det är detta rena, från individen skilda förnufts språk. I stället för den vanliga individen och hans vanliga sätt att tala och tänka har vi helt enkelt detta vanliga sätt i sig, utan individen.

Är det att förundra sig över att varje sak i en akt av yttersta abstraktion – ty det är frågan om abstraktion, inte om analys – ter sig som en logisk kategori? Är det att förvåna sig över att om man så småningom låter allt falla, som utgör det individuella hos ett hus, om man alltså bortser från byggnadsmaterialet, varav det består, från formen, som karakteriserar det, man slutligen endast har en kropp framför sig; att om man bortser från konturerna av denna kropp, man till sist inte har kvar mer än kvantiteten i sig, kvantitetens logiska kategori? Om vi på detta sätt konsekvent abstraherar från varje subjekt, från alla dess levande eller icke-levande förmenta accidenter, människor eller ting, psykiska eller fysiska, har vi rätt att säga att man, då man presterat den sista abstraktionen, som substans har kvar endast de logiska kategorierna. Så har metafysikerna, som inbillar sig analysera medelst sådana abstraktioner, och som ju mer de avlägsnar sig från föremålen påstår sig desto mer närma sig dem för att genomtränga dem – dessa metafysiker har å sin sida rätt att säga att denna världs föremål endast är broderier på en stramaljväv, bildad av de logiska kategorierna. Där har vi skillnaden mellan filosofen och den kristne. Den kristne känner endast en inkarnation av *Logos*, trots logiken; filosofen kommer aldrig till slutet med inkarnationerna. Vem förvånar sig över att allt som lever på jorden och i vattnet, att allt som existerar genom abstraktion kan återföras på en logisk kategori, att man på detta sätt kan dränka hela den verkliga världen i abstraktionernas värld?

Allt som existerar, allt som lever på jorden och i vattnet lever endast medelst något slag av rörelse. Så alstrar historiens rörelse de sociala förhållandena, den industriella rörelsen ger oss de industriella produkterna etc.

På samma sätt som man genom abstraktion förvandlat varje ting till en logisk kategori behöver man endast abstrahera från varje skiljande egenskap hos de olika rörelserna för att komma fram till rörelsen i abstrakt tillstånd, till rent formell rörelse, till rörelsens rent logiska formel. Har man först i de logiska kategorierna funnit alla tings väsen, inbillar man sig i den logiska formeln för rörelsen finna *den absoluta metoden*, som inte endast förklarar alla ting utan även omfattar tingens rörelse.

Det är om denna absoluta metod, som Hegel säger:

”Metoden är den absoluta, den enda, den högsta oändliga kraft, som intet ting kan motstå; den är förnuftets tendens att återfinna, återigenkänna sig självt i varje ting.” (*Logik* band III [320-321].)¹⁰

När varje ting är reducerat till en logisk kategori och varje rörelse, varje produktionsakt till metoden, följer därav naturligtvis att varje sammanhang av produkter och produktion, av ting och rörelser reduceras till tillämpad metafysik. Vad Hegel har gjort för religionen, rätten etc., söker herr Proudhon göra för den politiska ekonomin.

Vad är alltså denna absoluta metod? Rörelsens abstraktion. Vad är rörelsens abstraktion? Rörelsen i abstrakt tillstånd. Vad är rörelsen i abstrakt tillstånd? Den rent logiska formeln för rörelsen eller det rena förnuftets rörelse. Vari består det rena förnuftets rörelse? Att sätta sig självt, sätta sig emot sig självt och till slut sätta sig ense med sig självt, formulera sig som tes, antites, syntes eller slutligen sätta sig, negera sig och negera sin negation.

Hur bär sig nu förnuftet åt för att framställa sig som bestämd kategori, att sätta sig? Det är förnuftets egen sak och dess apologeters.

Men då tesen nu en gång satt sig som tes, splittrar den sig i det en ställer sig mot sig själv i två motsägande tankar, den positiva och den negativa, i ja och nej. Kampen mellan dessa bägge motsatta, i antitesen innehållna element, utgör den dialektiska rörelsen. Ja blir nej, nej blir ja, ja blir samtidigt ja och nej, nej blir samtidigt nej och ja; på detta sätt håller motsatserna varandra i jämvikt, neutraliserar varandra, upphäver varandra. Sammansmältningen av dessa båda motsägande tankar bildar en ny tanke, deras syntes. Denna nya tanke splittrar sig åter igen i två motsägande tankar, som å sin sida återigen bildar en ny syntes. Ur detta alstringsarbete uppväxer en grupp av tankar. Denna tankegrupp följer samma dialektiska rörelse som en enkel kategori och har till antites en motsatt grupp. Ur dessa två tankegrupper uppstår en ny tankegrupp, bådas syntes.

Liksom ur de enkla kategoriernas dialektiska rörelse gruppen uppstår, uppstår ur gruppernas dialektiska rörelse följderna (serie) och ur följdernas dialektiska rörelse hela systemet. Om man tillämpar denna metod på den politiska ekonomins kategorier har man den politiska ekonomins logik och metafysik, eller med andra ord: man har översatt de för alla bekanta ekonomiska kategorierna till ett föga bekant språk, där de ser ut som om de just splitter nya sprungit ut ur ett rent förnuftshuvud; så tycks dessa kategorier alstra varandra, länkas samman och föga sig till varandra, medelst blotta verksamheten av den dialektiska rörelsen. Läsaren behöver emellertid inte bli förskräckt för denna metafysik med hela sin rustning av kategorier, grupper, serier och system. Trots allt det bittra arbete, varmed herr Proudhon söker kättra upp för höjden av detta *motsägelseernas system*, kommer han dock aldrig över de två första trappstegen: den enkla tesen och antitesen; och även dem har han blott två gånger stigit uppför, varvid han den ena gången till på köpet föll baklänges.

Vi har hittills endast förklarat Hegels dialektik; vi skall senare se hur herr Proudhon lyckas dra ned den till de ömkligaste proportioner. Så är för Hegel allt som skett och sker identiskt med vad som försiggår i hans eget tänkande. På detta sätt är historiens filosofi blott filosofins historia, hans egen filosofis. Det finns ingen ”historia i tidsordning” mer utan endast ”idéernas följd efter varandra i förnuftet”. Han tror sig kunna konstruera världen medelst tankens

¹⁰ Citatet sammanfattar följande avsnitt ur Hegels *Wissenschaft der Logik*:

”Metoden måste därför erkännas som det utan inskränkning allmänna inre och yttre sättet (Weise) och som den överhuvud oändliga kraft som inget objekt, i den mån det bjuder sig som något yttre, förnuftet avlägset och oavhängigt, skulle kunna erbjuda motstånd, vara av gentemot detsamma avskild natur eller undgå att genomträngas ...

Den är därför förnuftets högsta *kraft* eller snarare dess *enda* och absoluta kraft, icke blott utan också dess högsta och *enda* drift att genom sig själv finna och känna sig själv i allt.”

rörelse, medan han endast systematiskt rekonstruerar de tankar, som finns i envars huvud och klassificerar dem efter den absoluta metoden.

Andra anmärkningen

De ekonomiska kategorierna är blott de teoretiska uttrycken för, abstraktionerna av de samhälleliga produktionsförhållandena. Herr Proudhon ställer som äkta filosof sakerna på huvudet och ser i de verkliga förhållandena endast förkroppsligandet av de principer, de kategorier, vilka – såsom återigen herr Proudhon, filosofen, säger oss – slumrade i skötet hos ”mänsklighetens operonliga förnuft”.

Herr Proudhon, ekonomen, har mycket väl förstått att människorna tillverkar kläde, linne, siden under bestämda produktionsförhållanden. Men vad han inte förstått är att dessa bestämda, sociala förhållanden lika väl är produkter av människorna som kläde, linne etc. De sociala förhållandena är intimt förknippade med produktivkrafterna. I och med förvärvandet av nya produktivkrafter förändrar människorna sitt produktionssätt och med förändringen av produktionssättet, av sättet att vinna sitt livsuppehälle, förändrar de alla sina samhälleliga förhållanden. Handkvarnen ger ett samhälle med feodalherrar, ångkvarnen ett med industrikapitalister.

Men samma människor som utformar de sociala förhållandena i överensstämmelse med sitt materiella produktionssätt utformar också principerna, idéerna, kategorierna i enlighet med sina samhälleliga förhållanden.

Dessa idéer, dessa kategorier är alltså lika litet eviga som de förhållanden de uttrycker. De är *historiska och övergående produkter*.

Vi lever mitt i en ständig rörelse i fråga om tillväxt av produktivkrafterna, förstöring av sociala förhållanden, utformning av idéer; det är endast rörelsens abstraktion som är orörlig – *mors immortalis*.¹¹

Tredje anmärkningen

Varje samhälles produktionsförhållanden bildar ett helt. Herr Proudhon betraktar de ekonomiska förhållandena som lika många sociala faser, som alstrar varandra, av vilka den ena ger sig ur den andra liksom antitesen ur tesen, och vilka i sin logiska serie förverkligar mänsklighetens operonliga förnuft.

Det enda tråkiga med denna metod är att herr Proudhon, så snart han vill undersöka en enskild av dessa faser, inte kan förklara den utan att komma tillbaka till de andra ekonomiska förhållandena, ehuru han ännu inte medelst sin dialektiska rörelse låtit dessa förhållanden uppstå. När så herr Proudhon med hjälp av det rena förnuftet övergår till att skapa de andra faserna betar han sig som om han framför sig hade nyfödda barn – han glömmar att de är lika gamla som det första.

Sålunda kunde han för att komma fram till värdets konstituering – som för honom är grundvalen för all ekonomisk utveckling – inte undvara arbetsdelningen, konkurrensen etc. I *serien*, i herr Proudhons *förnuft*, i den *logiska följen* finns emellertid dessa förhållanden ännu inte alls till.

Så snart man bygger upp en ideologisk systembyggnad med den politiska ekonomins kategorier vrickar man det samhälleliga systemets leder. Man förvandlar samhällets olika lemman till lika många samhällen för sig, av vilka det ena uppträder efter det andra. Hur kan i

¹¹ ”Mors immortalis” <Den odödliga döden>; ur Lucretius lärodikt *De rerum natura* <Om naturens väsen>: ”mortalem vitam mors cui immortalis ademit” <den odödliga döden har berövat honom det dödliga livet>.

själva verket rörelsens logiska formel, tidsföljden ensam förklara samhällskroppen, där alla förhållanden existerar samtidigt och stödjer varandra?

Fjärde anmärkningen

Låt oss nu se vilka förändringar herr Proudhon underkastar Hegels dialektik då han tillämpar den på den politiska ekonomin.

För herr Proudhon har varje ekonomisk kategori två sidor, en god och en ond. Han betraktar kategorierna som källborgaren betraktar historiens stora män; *Napoleon* är en stor man, han har utfört mycket gott, han har också åstadkommit mycket ont.

Den *goda sidan* och den *onda sidan*, *fördelen* och *nackdelen* utgör tillsammans för herr Proudhon *motsägelsen* i varje ekonomisk kategori.

Problem att lösa: bevara den goda sidan och undanröja den onda.

Slaveriet är en ekonomisk kategori som varje annan. Det har alltså likaledes sina två sidor. Låt oss inte uppehålla oss vid den dåliga sidan utan låt oss tala om slaveriets vackra sida först. Väl att märka, det är här bara frågan om det direkta slaveriet, om de svartas slaveri i Surinam, i Brasilien, i Nordamerikas sydstater. Det direkta slaveriet är en hörnsten för den borgerliga industrin likaväl som maskinerna, krediten, etc. Utan slaveri, ingen bomull, utan bomull ingen modern industri. Endast slaveriet har givit kolonierna deras värde, kolonierna har skapat världshandeln, och världshandeln är betingelsen för storindustrin. Så är slaveriet en ekonomisk kategori av högsta vikt.

Utän slaveriet skulle Nordamerika, det mest avancerade landet, förvandlas till ett patriarkaliskt land. Stryk Nordamerika från världskartan, och man har anarkin, handelns och den moderna civilisationens fullständiga förfall. Låt slaveriet försvinna och ni stryker Amerika från världskartan.*

Så har slaveriet, därför att det är en ekonomisk kategori, alltid funnits bland folkens inrättningar. De moderna folken har helt enkelt förstått att maskera slaveriet, medan de i Nya Världen införde det omaskerat.

Hur ska herr Proudhon bära sig åt för att rädda slaveriet? Han ställer *problemet*: att behålla denna kategoris goda sida och avskaffa den dåliga.

Hegel har inga problem att ställa. Han känner endast dialektiken. Herr Proudhon har av Hegels dialektik endast talet. Hans egen dialektiska metod består i det dogmatiska särskiljandet av gott och dåligt.

Låt oss ta herr Proudhon själv som kategori: Låt oss undersöka hans goda och hans dåliga sida, hans fördelar och hans nackdelar.

Om han framför Hegel har fördelen att ställa problem, som han föresätter sig att lösa till mänsklighetens bästa, så har han nackdelen av fullständig sterilitet, så snart det gäller att på den dialektiska alstringens väg skapa en ny kategori. Det som utgör den dialektiska rörelsen är just att de båda motsatta sidorna består jämte varandra, att de strider inbördes och uppgår i en

* Detta var alldeles riktigt för år 1847. Då inskränkte sig Förenta staternas världshandel huvudsakligen till importen av invandrare och industriprodukter och till exporten av bomull och tobak, alltså produkter av det sydliga slavarbetet. De nordliga staterna producerade huvudsakligen spannmål och kött för slavstaterna. Först sedan Norden producerat spannmål och kött för export och därjämte blivit ett industriland och sedan det amerikanska bomullsmonopolet fått en stark konkurrent i Indien, Egypten, Brasilien, etc., var slaveriets avskaffande möjligt. Och till och med då hade det Söders ruin till följd, emedan Södern inte lyckades ersätta det öppna neger-slaveriet med det maskerade slaveriet av indiska och kinesiska kulier. (*Engels' anm. till tyska uppl. 1885.*)

ny kategori. Om man bara ställer problemet att avskaffa den dåliga sidan, skär man itu den dialektiska rörelsen. Det är inte längre kategorin, som till följd av sin motsägelsefulla natur sätter och motsätter sig själv, det är herr Proudhon, som vrider, arbetar ut och pinar sig mellan de båda sidorna.

Sålunda instängd i en återvändsgränd, som det är svårt att med tillåtna medel komma ut ur, gör herr Proudhon plötsligt ett verkligt språng, som med en enda ansats förflyttar honom till en annan kategori. Och nu avslöjas inför hans häpna ögon *förnuftets serieföljd*.

Han tar första bästa kategori och ger den godtyckligt egenskapen att avhjälpa nackdelarna hos den kategori, han vill rena. Så avskaffar skatterna, om vi får tro herr Proudhon, monopolets nackdelar; handelsbalansen skatternas nackdelar; jordegendomen kreditens nackdelar.

I det han så successivt tar fram de ekonomiska kategorierna en för en och av den ena gör *motgiftet* mot den andra, lyckas herr Proudhon med denna blandning av motsägelser och motmedel för motsägelser åstadkomma två band motsägelser, som han mycket riktigt betitlar: *De ekonomiska motsägelseernas system*.

Femte anmärkningen

”I det absoluta förnuftet är alla dessa idéer ... lika enkla och generella ... I själva verket når vi fram till vetenskapen endast genom att av våra idéer konstruera *ett slags skelett*. Men sanningen i sig är oavhängig av dessa dialektiska figurer och fri från vår andes kombinationer.” (Proudhon, band II, sid 97.)

Så förvandlas plötsligt den politiska ekonomins metafysik genom en kovändning, vars hemlighet vi nu känner, till en illusion! Aldrig har herr Proudhon talat sannare. Helt visst: från det ögonblick då den dialektiska rörelsens process reduceras till den enkla proceduren att ställa gott och dåligt mot vartannat, resa problem som går ut på att avskaffa det dåliga, och komma fram med en kategori som motgift mot en annan, har kategorierna inte längre någon självverksamhet; idén ”*fungerar* inte längre”, det finns intet liv mer i den. Den varken sätter eller sönderdelar sig vidare i kategorier. Kategoriernas serieföljd har förvandlats till blott och bart ett slags *skelett*. Dialektiken är inte längre det absoluta förnuftets rörelse. Det finns inte längre någon dialektik, det återstår på sin höjd endast ren moral.

När herr Proudhon talade om *serieföljden i förståndet*, om *kategoriernas logiska följd*, förklarade han positivt att han inte ville ge *historien i tidsföljd*, d.v.s. enligt herr Proudhon den historiska följd i vilken kategorierna har *uppenbarats* sig. Allt tilldrog sig den gången för honom i *förnuftets rena eter*. Allt skulle medelst dialektiken härledas ur denna rena eter. Nu när det gäller att översätta denna dialektik i praktiken, lämnar förnuftet honom i sticket. Herr Proudhons dialektik sviker Hegels dialektik och herr Proudhon ser sig nödsakad att meddela oss att den ordning, vari han ger de ekonomiska kategorierna, inte längre är den ordning, i vilken de utvecklar sig ur varandra. De ekonomiska evolutionerna är inte längre det rena förnuftets evolutioner.

Vad ger oss då herr Proudhon? Den verkliga historien, d.v.s. efter herr Proudhons förstånd den följd, vari kategorierna *uppenbarats* sig i tidsföljden? Nej. Historien sådan den försiggår i idén själv? Ännu mindre. Alltså varken kategoriernas profana historia eller deras heliga historia! Vad ger han oss då för historia? Historien om sina egna motsägelser. Låt oss se hur de marscherar, släpande herr Proudhon efter sig.

Innan vi går till denna undersökning, som ger oss anledning till den sjätte viktiga anmärkningen, har vi en mindre viktig anmärkning att göra. Låt oss för ett ögonblick med herr Proudhon anta att den verkliga historien i tidsföljd är den historiska serien, där idéerna, kategorierna, principerna *uppenbarats* sig.

Varje princip har haft sitt århundrade, vari den framträtt: auktoritetsprincipen har t.ex. haft det elfte århundradet, liksom individualismen det adertonde. Följdriktigt var det århundradet som tillhörde principen, inte principen århundradet. Med andra ord: principen gör historien, inte historien principen. Frågar man sig slutligen för att rädda både principer och historia varför denna princip uppenbarat sig just på 1000-talet eller på 1700-talet och inte vid annan tid, ser man sig tvungen att i detalj undersöka hurdana 1000-talets och 1700-talets människor var, hurdana deras behov, deras produktivkrafter, deras produktionssätt, råämnena för deras produktion, slutligen vilka de inbördes förhållandena mellan människorna var, som framgick ur alla dessa existensbetingelser. Att utforska alla dessa frågor, innebär det inte att utforska människornas verkliga, profana historia i varje århundrade, att framställa dessa människor sådana de var: på en gång författare till och skådespelare i sitt eget drama? Men från det ögonblick man framställer människorna som författare och skådespelare i sin egen historia har man på en omväg kommit tillbaka till den verkliga utgångspunkten, därför att man släppt de eviga principer man utgick från.

Herr Proudhon har emellertid inte ens vågat sig tillräckligt långt fram på den genväg ideologin slår in på för att nå fram till historiens stora landsväg.

Sjätte anmärkningen

Låt oss med herr Proudhon slå in på denna genväg.

Vi antar att de ekonomiska förhållandena, sedda som *oförgängliga lagar, som eviga principer, som ideella kategorier*, existerade tidigare än de handlande och verksamma människorna; vi kan till och med anta att dessa lagar, dessa principer, dessa kategorier har slumrat från tidernas begynnelse ”i mänsklighetens opersonliga förnuft”. Vi har redan sett att det med dessa oförgängliga, oföränderliga evigheter inte längre finns någon historia; det finns på sin höjd en historia i idén, d.v.s. den historia som avspeglar sig i det rena förnuftets dialektiska rörelse. Men i och med att herr Proudhon påstår att idéerna inte längre ”differentierade” sig i den dialektiska rörelsen har han därmed strukit såväl *rörelsernas skugga* som *rörelsen av de skuggor*, medelst vilka man likväl ännu kunnat åstadkomma något som liknar historia. I stället tillskriver han historien sin vanmakt, skjuter skulden på allt, till och med på franska språket.

”Det stämmer alltså inte riktigt”, säger filosofen Proudhon, ”då man säger att något tilldrar sig, att något produceras: i civilisationen liksom i världsalltet existerar allt, verkar allt från evig tid ... *Det förhåller sig på samma sätt med hela socialekonomin.*” (Band II, sid 102.)

Den skapande kraften hos de motsägelser, som verkar på herr Proudhon och kommer honom att verka, är så mäktig att han, då han vill förklara historien, ser sig tvungen att förneka den, att han, när han vill förklara de sociala förhållandenas följd, förnekar att *något kan tilldra sig*, att han, då han vill förklara produktionen i alla dess faser, bestrider att *något kan produceras*.

Så finns för herr Proudhon varken historia eller idéföljd, och likväl har vi ju hans bok; och just den boken är med hans egna ord ”*historien om idéernas ordningsföljd*”. Hur finna en formel? Ty herr Proudhon är en formlernas man, dessa formler, som tillåter honom att *med ett språng* hoppa över alla sina motsägelser.

I det syftet har han uppfunnit ett nytt förnuft, som varken är det rena och jungfruligt absoluta förnuftet eller det vanliga förnuftet hos de i de olika århundradena uppträdande och handlande människorna utan ett alldeles särskilt förnuft, förnuftet hos samhället som person, hos *mänskligheten* som subjekt, mänskligheten, som hos herr Proudhon också stundom uppträder som ”*samhällets genius*” som ”*allmänt förnuft*” och i sista rummet som ”*mänsklighetens förnuft*”. Detta med så många namn utstyrda förnuft avslöjar sig dock gång på gång som herr

Proudhons individuella förnuft med sin goda och sin dåliga sida, sina motgifter och sina problem.

”Det mänskliga förnuftet skapar icke sanningen”, som döljer sig i det absoluta, eviga förnuftets djup. Det kan bara avslöja den. Men de sanningar, som det hittills har avslöjat, är ofullständiga, otillräckliga och alltså motsägande. På så sätt är också de ekonomiska kategorierna själva endast av mänsklighetens förnuft, av samhällets genius upptäckta och avslöjade sanningar, varför de likaledes är ofullständiga och bär inom sig motsägelsernas brodd. Före herr Proudhon såg samhällets genius endast de *motsatta elementen* men icke den enhetliga *syntetiska formeln*, vilka båda samtidigt är dolda i *det absoluta förnuftet*. De ekonomiska förhållandena är emellertid ingenting annat än förverkligandet på jorden av dessa otillräckliga sanningar, dessa ofullständiga kategorier, dessa motsägande begrepp, och därför är också de i sig motsägelsefulla och visar de två sidorna, av vilken den ena är god och den andra dålig.

Att finna hela sanningen, begreppet i hela dess fullhet, den syntetiska formeln som upphäver motsägelserna, det är uppgiften för samhällets genius. Därför har också i herr Proudhons inbillning denna samma samhällets genius jagats fram och åter från den ena kategorin till den andra utan att han hittills med sina kategoriers hela batteri lyckats fränkämpa Gud, det absoluta förnuftet, en syntetisk formel.

”Först uppställer samhället (samhällets genius*) ett första faktum, en första *hypotes* ... en verklig antinomi, vars motsatsbildande resultat utvecklar sig i den sociala ekonomin på samma sätt som deras konsekvenser i anden hade kunnat avledas; så att den industriella utvecklingen, alltigenom följande idéernas avledning, delar sig i två riktningar, de nyttiga och de förstörande verkningarnas ... För att harmoniskt konstituera denna princip med dubbelt ansikte och upphäva denna motsägelse, låter samhället ur densamma framgå en *andra*, varpå snart följer en tredje, och detta kommer att bli *vägen för samhällets genius* tills han efter utmattning av alla sina motsägelser – jag förutsätter, vilket ännu icke är bevisat, att motsägelsen i mänskligheten en gång kommer att få ett slut – med ett språng kommer tillbaka till alla sina tidigare positioner och löser alla sina uppgifter i *en enda formel*.” (Band I, sid 133.)

Liksom tidigare *motsatsen* förvandlade sig i ett *motgift*, så blir nu tesen till *hypotes*. Detta utbyte av ord kan inte förundra oss hos herr Proudhon. Mänsklighetens förnuft, som inte är något mindre än rent, eftersom dess synkrets är begränsad, stöter vid varje steg på nya uppgifter som måste lösas. Varje ny tes, som det upptäcker i det absoluta förnuftet och som är negationen av föregående tes, blir för mänsklighetens förnuft till syntes, som det tämligen naivt tar för lösningen av den ifrågasatta uppgiften. Så pinar sig detta förnuft i ständigt nya motsägelser, tills det kommer till slutet av dessa motsägelser och märker, att alla dess teser och synteser inte är något annat än inbördes motsägande hypoteser. I sin förbluffelse ”kommer det mänskliga förnuftet, samhällets genius, med ett språng tillbaka till alla sina tidigare positioner och löser alla sina uppgifter i en enda formel”. Denna enda formel utgör inom parentes sagt herr Proudhon sannskyldiga upptäckt. Den är det *konstituerade värdet*.

Man gör hypoteser endast med hänsyn till ett bestämt syfte. Syftet, som det genom herr Proudhon mun talande samhällets genius i första rummet satte sig, var avskaffandet av det dåliga ur varje ekonomisk kategori för att endast bibehålla vad gott var. För honom är detta goda, det högsta goda, det sanna praktiska målet – *jämlikheten*. Och varför föredrog samhällets genius jämlikheten framför olikheten, broderligheten, katolicismen, kort sagt varje annan princip? Därför att ”mänskligheten i tur och ordning har förverkligat ett sådant antal särskilda hypoteser, endast med hänsyn till en högre hypotes”, som just är jämlikheten. Med andra ord: därför att jämlikheten är herr Proudhons ideal. Han inbillar sig, att arbetsför-

* Marx' tillägg

delningen, krediten, <samarbetet i> verkstaden, kort sagt alla ekonomiska förhållanden har uppfunnits bara till jämlikhetens bästa och dock har de till sist alltid utfallit till dess skada. När historien och herr Proudhons fiktion alltså motsäger varandra, så sluter sig denne till, att det finns en motsägelse. Men när det finns en motsägelse, så finns den bara mellan hans fixa idé och de verkliga tilldragelserna.

Från och med nu är ett ekonomiskt förhållandes goda sida alltid den som bekräftar jämlikheten; den dåliga den som förnekar den och stärker olikheten. Varje ny kategori är en hypotes av samhällets genius i och för avskaffandet av den av föregående hypotes skapade olikheten. Med ett ord: jämlikheten är *den ursprungliga avsikten, den mystiska tendensen, det av försynen förutbestämda målet*, som samhällets genius alltså har för ögonen, då han vänder sig runt i de ekonomiska motsägelsernas cirkel. Därför är också *försynen*, det lokomotiv, som bättre sätter herr Proudhons ekonomiska bagage i gång än hans luftiga, rena förnuft. Han har ägnat försynen ett helt kapitel, som följer efter det om skatterna.

Försyn, av försynen bestämt mål, det är de stora ord man i våra dagar använder för att förklara historiens gång. Faktiskt förklarar de orden ingenting. De är på sin höjd en retorisk form, ett av de många sätten att omskriva fakta.

Det är ett faktum att jordegendomen i Skottland på grund av industrins utveckling erhöll nytt värde – denna industri öppnade nya marknader för ullen. För att producera ull i stor skala måste man förvandla åkerjorden till betesmark.

För att åstadkomma denna förvandling måste man koncentrera godsen. För att koncentrera godsen måste man avskaffa de små arrendena, jaga tusentals arrendatorer bort från deras hem och i deras ställe sätta några herdar, som bevakar miljontals får. Så ledde omvandlingen av jordegendomen i Skottland till att människorna utträngdes av fåren. Om man nu säger att det var det av försynen bestämda målet för jordegendomsinstitutionen i Skottland att låta människor trängas ut av får, har man drivit providentiell historia.

Det är sant att vårt århundrade karakteriseras av tendensen till jämlikhet. Men den som nu säger att de föregående århundradena med deras fullständigt olikartade behov, produktionsmedel etc. verkade providentiellt för jämlikhetens förverkligande, insätter till att börja med vårt århundrades medel och människor i stället för de förgångna århundradenas medel och människor och missförstår den historiska rörelse, varigenom de i varandras spår följande generationerna omformade de av föregående generationer uppnådda resultaten. Ekonomerna vet mycket väl att samma sak, som för en är bearbetad produkt, för en annan blott är råmaterial för ny produktion.

Antag som herr Proudhon att samhällets genius skapat eller snarare improviserat feodalherrar i den providentiella avsikten att *förvandla halvarrendatorerna <Zinsbauer> till ansvariga och jämlika arbetare* och man har gjort ett ombyte av mål och personer värdigt den försyn, som i Skottland införde jordegendomen för att göra sig det elaka nöjet att ersätta människor med får.

Men då nu herr Proudhon har ett så ömt intresse för försynen hänvisar vi honom till herr de Villeneuve-Bargemonts *Den politiska ekonomins historia*, som likaledes följer ett av försynen bestämt mål. Detta mål är inte längre jämlikheten utan – katolicismen.

Sjunde och sista anmärkningen

Ekonomerna förfar på ett säreget sätt. Det finns för dem endast två slag av institutioner, konstlade och naturliga. Feodalismens institutioner är konstlade, bourgeoisins naturliga. De liknar i detta avseende också teologerna, som också skiljer på två slags religioner. Varje religion, som inte är deras egen, är en uppfinning av människorna, medan deras egen religion

är en uppenbarelse av Gud. När ekonomerna säger att de nuvarande förhållandena – de borgerliga produktionsförhållandena – är naturliga vill de därmed låta förstå att det är förhållanden, i vilka rikedomsalstringen och produktivkrafternas utveckling sker i enlighet med naturlagarna. På så sätt är dessa förhållanden själva av tidens inflytande oavhängiga naturlagar. Det är eviga lagar, som alltid måste styra samhället. På så sätt har det funnits en historia, men det finns inte längre någon; det har funnits en historia därför att feodala institutioner ägt bestånd och därför att man i dessa feodala institutioner finner produktionsförhållanden fullständigt olika det borgerliga samhällets, som ekonomerna vill ha erkända som naturliga och följaktligen eviga.

Även feodalismen hade sitt proletariat, de livegna. Livegenskapen innehöll fröet till borgardömet. Även den feodala produktionen hade två antagonistiska element, som man likaså betecknar som feodalismens *goda* och *dåliga sida* utan att ta hänsyn till att det alltid är den dåliga sidan som segrar över den goda. Det är den dåliga sidan som skapar den rörelse, vilken därigenom att den alstrar kampen gör historien. Om ekonomerna vid tiden för feodalismens herravälde – hänfödda av de ridderliga dygderna, av den sköna harmonin mellan rättigheter och plikter, av städernas patriarkaliska liv, av hemindustrins blomstring på landet, av den i korporationer, gillen och skrän organiserade industrins utveckling, med ett ord av allt det som utgör feodalismens vackra sida – ställt sig uppgiften att avskaffa allt som kastar en skugga på denna bild – livegenskap, privilegier, anarki – vart skulle de då tagit vägen? Man skulle ha förintat alla element, som framkallade kampen, man skulle ha kvävt bourgeoisins utveckling i dess linda. Man skulle ha ställt sig det absurda problemet att stryka ut historien.

När bourgeoisin kommit ovanpå frågade man varken efter den goda eller den dåliga sidan hos feodalismen. Produktivkrafterna, som under feodalismen utvecklats sig genom bourgeoisin, tillföll denna. Alla gamla ekonomiska former, de privaträttsliga relationerna som motsvarade dem, det politiska tillstånd som var det gamla samhällets officiella uttryck, bröts sönder.

Vill man riktigt bedöma den feodala produktionen, måste man betrakta den som ett på motsättning baserat produktionsätt. Man måste visa, hur rikedom producerades inom denna motsättning, hur produktivkrafterna utvecklade sig samtidigt med klassernas inbördeskamp, hur den ena av dessa klasser, den dåliga sidan, det samhälleliga onda, alltjämt växte, tills de materiella betingelserna för dess frigörelse hade kommit till mognad. Säger detta inte tydligt nog, att produktionsättet, det förhållandet vari produktivkrafterna utvecklas sig minst av allt är några eviga lagar, utan motsvarar ett bestämt utvecklingstillstånd hos människorna och deras produktivkrafter och att en i människorna produktivkrafter inträdd förändring nödvändigt medför en förändring i deras produktionsförhållanden? Eftersom det framför allt gäller att inte vara utesluten från civilisationens frukter, de förvärvade produktivkrafterna, så blir det nödvändigt att bryta sönder de traditionella former, i vilka de skapats. Från och med detta ögonblick blir den revolutionära klassen konservativ.

Bourgeoisin börjar med ett proletariat, som självt återigen är en kvarleva av feodalismens proletariat. Under loppet av sin historiska utveckling, utvecklar bourgeoisin nödvändigt sin antagonistiska karaktär, som vid dess första framträdande finns mer eller mindre dold, endast existerar i latent tillstånd. I den mån bourgeoisin utvecklas sig, utvecklas också i dess sköte ett nytt proletariat, ett modernt proletariat: det utvecklas en kamp mellan proletariatet och borgarklassen, en kamp, som innan den på bägge sidor kännes, märkes, uppskattas, förstås, erkännes och till sist högljutt proklamerats, tills vidare yttrar sig endast i partiella och övergående konflikter, i förstörelseverk. Å andra sidan, när alla som tillhör den moderna bourgeoisin har lika intresse i den mån de utgör en klass gentemot en annan klass, så har de motsatta, motstridiga intressen så snart de själva står emot varandra. Denna intressemotsättning framgår ur deras borgerliga livs ekonomiska betingelser. Dag för dag blir det så klarare att de produktionsförhållanden, som bourgeoisin rör sig i, inte har en enhetlig, enkel karaktär

utan en dubbeltydig; att i samma förhållanden, under vilka rikedomerna produceras, även fattigdomen frambringas; att i samma förhållanden, vari produktivkrafternas utveckling försiggår, utvecklas också en repressionskraft; att dessa förhållanden alstrar den *borgerliga rikedomerna*, d.v.s. borgarklassens rikedom, endast under ett fortskridande förintande av rikedomerna hos denna klass' enskilda medlemmar samt under skapande av ett ständigt växande proletariat.

Ju mer denna motsatskaraktär träder i dagen desto mer råkar ekonomerna – den borgerliga produktionens vetenskapliga representanter – i motsägelse till sin egen teori; och olika skolor uppstår.

Så har vi de *fatalistiska* ekonomerna, vilka i sin teori är lika likgiltiga för vad de kallar det borgerliga produktionssättets missförhållanden som borgarna själva i praktiken är likgiltiga för de lidande proletärer, som hjälper dem att förvärva sina rikedomar. Inom denna fatalistiska skola finns det klassiker och romantiker. Klassikerna, som Adam Smith och Ricardo, representerar en bourgeoisie, som ännu i kamp mot det feodala samhällets kvarlevor endast arbetar på att befria de ekonomiska förhållandena från de feodala skönhetsfläckarna, utöka produktivkrafterna och ge industrin och handeln ny drivkraft. Det i kampen deltagande proletariatet är så upptaget av detta feberaktiga arbete att det endast känner övergående, tillfälliga lidanden, självt betraktar dem som sådana. De ekonomer, som i likhet med Adam Smith och Ricardo är denna epoks historiker, har helt enkelt till uppgift att påvisa hur rikedomerna förvärvas under den borgerliga produktionens villkor, att formulera dessa förhållanden i kategorier, i lagar och påvisa, i vilken hög grad dessa lagar, dessa kategorier för produktionen av rikedomarna är överlägsna det feodala samhällets lagar och kategorier. I deras ögon är nöden blott den smärta som åtföljer varje födelse, det må vara i naturen eller i industrin.

Romantikerna tillhör vår epok, i vilken bourgeoisin befinner sig i direkt motsättning till proletariatet, i vilken nöden växer i samma övermått som rikedomerna. Ekonomerna blåser nu upp sig till blaserade fatalister och kastar från höjden av sin ståndpunkt en stolt blick av förakt på de mänskliga maskinerna, som producerar rikedomerna. De upprepar sina föregångares alla förklaringar, men den likgiltighet, som hos dessa var naivitet, blir hos dem själva koketteri.

Så har vi den *humanitära* skolan, som sörjer över de nuvarande produktionsförhållandenas dåliga sida. För att lugna sitt samvete söker den så gott det går skylta över de verkliga motsättningarna, uppriktigt beklagar den proletariatets nöd och bourgeoisins tygellösa inbördes konkurrens; den råder arbetarna att vara måttfulla, arbeta flitigt och producera få barn; den inskräper hos borgaren eftertanke i hans produktionsiver. Denna riktningens hela teori består i ändlösa åtskillnader mellan teori och praktik, mellan principerna och resultaten, mellan idén och dess tillämpning, mellan innehållet och formen, mellan väsendet och verkligheten, mellan rätten och det faktiska förhållandet, mellan den goda och den dåliga sidan.

Den *filantropiska* skolan är den humanitära bragt till sin fulländning. Den förnekar motsättningens nödvändighet; den vill göra borgare av alla människor, den vill förverkliga teorin i de stycken denna skiljer sig från praktiken och så vitt den icke innefattar antagonismen. Det är naturligtvis i teorin lätt att abstrahera från motsägelserna, som man i verkligheten stöter på vid varje steg. Denna teori skulle då bli den idealiserade verkligheten. Filantroperna vill således upprätthålla de kategorier, som uttrycker de borgerliga förhållandena, men utan den motsägelse som utgör deras väsen och som inte kan skiljas från dem. De inbillar sig allvarligt bekämpa den borgerliga praktiken men är mer borgare än de andra.

Liksom *ekonomerna* är borgarklassens vetenskapliga företrädare, är *socialisterna* och *kommunisterna* proletariatets teoretiker. Så länge proletariatet inte är tillräckligt utvecklat för att konstituera sig som klass och dess kamp mot bourgeoisin därför inte har någon politisk

karaktär, så länge produktivkrafterna inte är tillräckligt utvecklade i det borgerliga samhällets eget sköte för att låta de materiella betingelser skymta igenom, som är nödvändiga för proletariats befrielse och upprättandet av ett nytt samhälle, så länge är dessa teoretiker endast utopister, som för att avhjälpa de undertryckta klassernas behov funderar ut system och söker efter en pånyttfödande vetenskap. Men i den mån historien framskrider och proletariats kamp avtecknar sig tydligare behöver de inte längre söka vetenskapen i sitt eget huvud; de behöver endast göra klart för sig vad som äger rum framför deras ögon och göra sig till organ för detta. Så länge de söker vetenskapen men endast tillverkar system, så länge de blott står i kampens början, ser de i eländet endast elände, utan att däri se den revolutionära, omstörtande sidan, som kommer att kasta det gamla samhället över ända. Från detta ögonblick blir vetenskapen medvetet resultat av den historiska rörelsen. Den har upphört att vara doktrinär, den har blivit revolutionär.

Låt oss återvända till herr Proudhon.

Varje ekonomiskt förhållande har en god och en dålig sida; det är den enda punkten där herr Proudhon inte vederlägger sig själv. Den goda sidan ser han ekonomerna framhålla, den dåliga ser han socialisterna anklaga. Av ekonomerna lånar han de eviga förhållandenas nödvändighet, av socialisterna illusionen att i eländet inte se något annat än eländet. Ense med båda söker han stödja sig på vetenskapens auktoritet. Vetenskapen åter reduceras för honom till det tunna omfånget av en vetenskaplig formel. Han är mannen på jakt efter formler. I enlighet härmed smickrar sig herr Proudhon med att ha levererat kritiken av såväl den politiska ekonomin som kommunismen: han står i verkligheten djupt under båda. Under ekonomerna därför att han som filosof med en magisk formel på hand tror sig kunna underlåta att gå in på de rent ekonomiska detaljerna; under socialisterna därför att han varken har nog mod eller nog kunskaper för att ens spekulativt höja sig över borgarens horisont.

Han vill vara syntesen, och han är ett sammansatt misstag.

Han vill som vetenskapsman höja sig över borgare och proletärer; han är blott småborgaren, som ständigt kastas fram och åter mellan kapitalet och arbetet, mellan den politiska ekonomin och kommunismen.

§ 2. Arbetsdelning och maskiner

Arbetsdelningen öppnar enligt herr Proudhon serien av *de ekonomiska evolutionerna*.

<i>God sida hos arbetsdelningen</i>	{	”Till sitt väsen är arbetsdelningen det modus, enligt vilket betingelsernas och intelligensernas <i>jämlikhet</i> förverkligar sig.” (Band I, sid 93.)
<i>Dålig sida hos arbetsdelningen</i>	{	Arbetsdelningen har för oss blivit en källa till elände” (Band I, sid 94.) <i>Variant:</i> ”Arbetet kommer därigenom att <i>det delar sig efter den lag</i> , som är dess egen och det främsta villkoret för dess fruktbarhet, fram till negationen av sitt mål och upphäver sig självt.” (Band I, sid 94.)
<i>Problem att lösa</i>	{	Att finna ”rekompositionen, som avskaffar delningens odrägliga förhållanden och därvid bevarar dess nyttiga verkningar”. (Band I, sid 97.)

Arbetsdelningen är för herr Proudhon en evig lag, en enkel och abstrakt kategori. På detta sätt måste också abstraktionen, idén, det blotta ordet vara nog för honom till att förklara arbetsdelningen i de olika historiska epokerna. Kasterna, skråna, manufakturen, storindustrin, allt måste förklaras med det enkla ordet ”*dela*”. Studera alltså till att börja med ingående

meningen med ordet ”dela” – och sedan behöver man inte längre utforska de talrika påverkande faktorer, som i varje epok givit arbetsdelningen en bestämd karaktär.

Det är visst och sant att man förenklar saker och ting alltför mycket om man reducerar dem till herr Proudhons kategorier. Så kategoriskt går det inte till i historien. I Tyskland behövdes det hela tre århundraden för att utföra den första betydande arbetsdelningen, nämligen skillnaden mellan stad och land. I den mån endast förhållandet mellan stad och land förändrar sig, förändras hela samhället. För att nu blott ta sikte på denna sida av arbetsdelningen, har vi här de antika republikerna, eller den kristna feodalismen; det gamla England med dess lantbaroner, eller det moderna England med dess bomullsbaroner (*cottonlords*). I fjortonde och femtonde århundradena, då det ännu inte fanns några kolonier, då Amerika ännu inte och Asien endast genom förmedling av Konstantinopel existerade för Europa, när Medelhavet ännu var centrum för handeln, hade arbetsdelningen en helt annan karaktär, ett helt annat utseende än i sjuttonde århundradet, då spanjorerna, portugiserna, holländarna, engelsmännen, fransmännen hade upprättat kolonier i alla världsdelar. Marknadens utsträckning, dess fysiologi gav arbetsdelningen i de olika epokerna ett uttryck, en karaktär, som man finge besvärligt att avleda av bara ordet ”dela”, av idéen, av kategorin ”delning”.

”Alla ekonomer efter Adam Smith”, säger herr Proudhon, ”har fäst uppmärksamheten på fördelarna och nackdelarna av delningslagen, men därvid lagt mer vikt på de förra än på de senare, därför att det bättre passade ihop med deras optimism, och utan att någon av dem någonsin frågat sig vad en lags nackdelar kunde vara ... Hur leder samma princip, strängt utförd i sina konsekvenser, till diametralt motsatta verkningar? Inte *en* ekonom, vare sig före eller efter Adam Smith, har någonsin märkt, att det här gäller att lösa ett problem. Say går så långt att han erkänner att i arbetsdelningen samma orsak som frambringat fördelen, också har skadan till följd.” [I, 95-96]

Adam Smith har sett mycket längre än herr Proudhon tror. Han har mycket väl sett, att

”i verkligheten olikheten i de naturliga anlagen individerna emellan är mycket mindre än vi tror. Dessa så olika anlag, som tycks åtskilja dem som tillhör olika yrken, då de nått mogen ålder, är inte så mycket *orsaken* till som *verkan* av arbetsdelningen.” [Smith, a a I, 33-34]

Ursprungligen skiljer sig en bärare mindre från en filosof än en bandhund från en vinthund. Det är arbetsdelningen som öppnat en avgrund mellan de båda. Allt detta hindrar inte herr Proudhon att på ett eller annat ställe säga, att Adam Smith inte hade en aning om de nackdelar, arbetsdelningen medför, och att påstå att J. B. Say *först* insett, ”att i arbetsdelningen samma orsak, som skapar fördelen, också för med sig skadan”.

Låt oss emellertid höra Lemontey; *suum cuique* <åt var och en sitt>.

”Herr J. B. Say har visat mig äran att i sitt förträffliga verk i politisk ekonomi acceptera den princip, som *jag* i ett fragment om arbetsdelningens moraliska inflytande *först har bevisat*. Min boks en smula frivola titel har utan tvivel inte tillåtit honom citera mig. Jag finner endast denna förklaring till tystnaden hos en författare, som är för rik på egna medel, att förneka ett så blygsamt lån.” (Lemontey: *OEuvres complètes*, band I, sid 245, Paris 1840.)¹²

Må vi låta honom vederfaras denna rättvisa: Lemontey har snillrikt bevisat de onda följderna av arbetsdelningen sådan den för närvarande är, och herr Proudhon har inte funnit något att tillägga härtill. Men när vi nu en gång tack vare herr Proudhon har inlåtit oss på denna prioritetsfråga, så må i förbigående anmärkas, att mycket långt före Lemontey och 17 år före Adam Smith, Fergusons lärjunge, denne senare har klart och tydligt utrett denna punkt i ett kapitel, som speciellt behandlar arbetsdelningen.

¹² Marx citerar Pierre-Edouard Lemontey's bok: *Influence morale de la division du travail*. Den frivola titeln syftar på Lemontey's bok *Raison, folie, chacun son mot; petit cours de morale mis à la portée des grands enfants*.

”Man kunde till och med tvivla på, huruvida en nations begåvning ökar i förhållande till teknikens framsteg. Många delar av tekniken ... har framgång, även om de fullständigt befriats från förnuftets och känslans medverkan, och okunnigheten är på samma sätt industrins moder som vidskepelsens. Reflexion och fantasi är underkastade för förvillelser: men vanan att röra handen eller foten beror varken på den förra eller den senare. Så kan man säga, att manufakturarbetets fullkomlighet består i att själen kan göras umbärlig och den utan huvudets medarbete drivna verkstaden betraktas som en mekanism, vars enskilda delar är människor ... Generalen kan vara mycket erfaren i krigskonsten, medan soldatens förtjänst inskränker sig till att utföra några hand- och fotrörelser. Den ene kan ha vunnit vad den andre förlorat ... I en period där allt är skilt, kan t.o.m. konsten att tänka utgöra ett särskilt yrke”. (A. Ferguson: *Essai sur l'histoire de la société civile*, Paris 1783. [II, 134, 135, 136])

För att göra slut på vår litterära utveckling förnekar vi uttryckligen, att ”alla ekonomer lagt mer vikt på fördelarna än på nackdelarna av arbetsdelningen”. Det är nog att nämna Sismondi.

Så har herr Proudhon vad arbetsdelningens *fördelar* beträffar intet annat att göra, än att mer eller mindre svulstigt parafrasera de allmänna, bekanta talesätten.

Låt oss nu se hur han ur arbetsdelningen, fattad som allmän lag, som kategori, som idé, härleder de med den förbundna *nackdelarna*. Hur kommer det sig att denna kategori, denna lag, innefattar en ojämn fördelning av arbetet, till nackdel för herr Proudhons egalitära system?

”Med arbetsdelningens högtidliga stund börjar stormvinden blåsa över mänskligheten. Framsteget sker inte för alla på ett lika och enhetligt sätt ... det börjar med att bemäktiga sig ett litet antal privilegierade ... Det är detta gynnande av personer från framstegets sida som gjort att man så länge har trott på den naturliga och av försynen förutbestämda olikheten i villkor som skapat kasterna och som uppbyggt alla samhällen hierarkiskt.” (Proudhon, band I, sid 94.)

Arbetsdelningen har skapat kasterna: nu är emellertid kasterna arbetsdelningens nackdelar, alltså har arbetsdelningen skapat nackdelar. *Quod erat demonstrandum* <vilket skulle bevisas>. Vill man gå vidare och fråga vad som förmådde arbetsdelningen att skapa kasterna, de hierarkiska konstitutionerna och privilegierna, så kommer herr Proudhon att svara: framsteget. Och vad har föranlett framsteget? Begränsningen. Begränsningen är för herr Proudhon gynnandet av personer från framstegets sida.

Efter filosofin kommer historien. Men det är inte längre varken den beskrivande eller den dialektiska, utan den jämförande historien. Herr Proudhon drar en parallell mellan boktryckaren av i dag och boktryckaren under medeltiden, mellan arbetaren i Creusots jättejärnverk¹³ och hovsmeden på landet: mellan författaren i våra dagar och medeltidens författare, och han låter vågskålen sjunka på deras sida, som mer eller mindre tillhör arbetsdelningen sådan medeltiden har skapat och lämnat efter sig den. Han ställer arbetsdelningen i en historisk epok gentemot arbetsdelningen i en annan historisk epok. Var det det som herr Proudhon skulle demonstrera? Nej. Han skulle visa oss nackdelarna av arbetsdelningen i allmänhet, arbetsdelningen som kategori. Varför för övrigt fortsätta med detta parti av herr Proudhons verk, då han, som vi kommer att få se, själv något senare uttryckligen återkallar alla dessa förmenta utvecklingar?

”Den första verkan av det styckade arbetet”, fortsätter herr Proudhon, ”näst *själens förfall*, är förlängningen av arbetsdagen, som tillväxer i omvänt förhållande till summan av den utgivna intelligensen ... Men eftersom arbetsdagens varaktighet inte kan överskrida 16-18 timmar, kommer compensationen, från det ögonblick då den inte längre kan tas i form av tid, att tas på priset, och lönen att sjunka ... Vad som är visst, och vad det här för oss helt enkelt gäller att lägga märke till, är att *det allmänna samvetet* inte taxerar som likvärdigt en verkmästares och en hantlangares arbete.

¹³ Creusot: fransk stat i det burgundiska berglandet, nu liksom på Marx' tid centrum för tung industri och militärproduktion – en sinnebild för det franska storkapitalet.

Nedsättningen av arbetsdagens pris blir *härigenom* en nödvändighet, så att arbetaren, sedan hans själ blivit nedtryckt genom en degraderande verksamhet, inte kan undgå att också kroppsligt drabbas av lörens litenhet.” [I, 97-98]

Vi förbigår det logiska värdet i dessa syllogismer som Kant skulle ha kallat paralogismer.

Detta är innehållet:

Arbetsdelningen reducerar arbetaren till en degraderande funktion. Mot denna degraderande funktion svarar en förfallen själ. Mot denna själens förfall svarar en ständigt växande lönesänkning. Och för att påvisa att denna lönesänkning motsvarar en förfallen själ, påstår herr Proudhon till lugnande av samvetet, att det är det allmänna samvetet som vill ha det så. Räknas herr Proudhons själ med i det allmänna samvetet?

Maskinerna är för herr Proudhon ”arbetsdelningens logiska motsats [I, 135] och med hjälp av sin dialektik börjar han förvandla maskinerna till *verkstad*.

Sedan han i stället satt den moderna verkstaden (fabriken)*, för att låta eländet framgå ur arbetsdelningen, förutsätter herr Proudhon det genom arbetsdelningen skapade eländet, för att komma fram till fabriken och kunna framställa den som den dialektiska negationen av detta elände. Sedan han i moraliskt hänseende begåvat arbetarna med en *degraderande funktion*, i fysiskt med lörens ringhet; sedan han ställt arbetaren i *beroende under verkmästaren* och tryckt ned hans arbete till *en hantlangares* prestation, skjuter han ånyo skulden på fabrik och maskiner för att *degradera* arbetaren ”genom att han ger honom en mästare” [I, 164] och han fullbordar hans förnedring genom att han låter honom sjunka från en hantverkares rang, till en *hantlangares*” [I, 164]. Skön dialektik! Och om han ändå stannade här; men nej, han behöver en ny historia om arbetsdelningen, inte längre för att därur härleda motsägelserna utan för att konstruera fabriken på sitt sätt. För att kunna göra det ser han sig tvungen att glömma allt som han har sagt om arbetsdelningen.

Arbetet organiserar och fördelar sig olika allt efter de verktyg som det förfogar över. Handkvarnen förutsätter en annan arbetsdelning än ångkvarnen. Det är alltså att slå historien i ansiktet, när man börjar med arbetsdelningen i allmänhet, för att i fortsättningen komma till ett speciellt produktionsredskap, maskinerna.

Maskinerna är lika litet en ekonomisk kategori som oxen som drar plogen. Maskinerna är bara en produktivkraft. Den moderna fabriken som är baserad på bruket av maskiner, är ett samhälleligt produktionsförhållande, en ekonomisk kategori.

Låt oss nu se hur sakerna tilldrar sig i herr Proudhons frodiga inbillning.

”I samhället är uppträdandet av maskiner och ständigt nya maskiner antitesen, motformeln till arbetet: det är *protesten* av industrins genius mot det *styckade och människomördande arbetet*. Vad är i själva verket en maskin? *Ett sätt att förena de olika delarna av arbetet*, som arbetsdelningen har åtskilt. Varje maskin kan definieras som en sammanfattning av olika operationer ... På så sätt har vi genom maskinen *arbetarens återupprättande* ... Maskinerna som i den politiska ekonomin ställer sig i motsättning till arbetsdelningen, representerar syntesen, som i människosjälens ställer sig emot analysen ... Delningen skilde endast arbetets olika delar i det den överlät åt var och en att ägna sig åt den specialitet, som mest tilltalade honom: fabriken grupperar arbetarna efter varje dels förhållande till det hela ... den inför auktoritetens princip i arbetet ... Men det är inte nog: sedan *maskinen* eller *fabriken* degraderat arbetaren genom att ge honom en mästare, fullbordar den hans degradering genom att låta honom sjunka från en hantverkares rang till en hantlangares. Den period vi i detta ögonblick genomlever, maskinernas, kännetecknas av en särskild karaktär, *lönearbetet* ... Lönearbetet är *senare* än arbetsdelning och utbyte. [I, 135, 136, 161, 164]

* Marx' ord ”atelier” översätts i det följande med ”fabrik”.

En enkel anmärkning till herr Proudhon. Åtskiljandet av de olika arbetsdelarna, som ger var och en möjlighet att ägna sig åt den specialitet som mest tilltalar honom – ett åtskiljande som herr Proudhon förlägger till världens begynnelse – finns först i den moderna industrin under konkurrensens herravälde.

För att påvisa hur fabriken uppkommit ur arbetsdelningen och lönearbetet ur fabriken ger oss nu herr Proudhon en mer än ”intressant genealogi” [I, 161].

1. Han förutsätter en människa som ”har märkt” att man ökar produktivkrafterna ”när man sönderdelar produktionen i dess olika delar och låter var och en utföras av en särskild arbetare” [I, 161].

2. Denna människa ”tar upp tråden till denna idé och säger sig att om hon bildar en ständig grupp av arbetare, sammanställd för detta särskilda syfte som hon *företar* sig, skulle hon uppnå en stadigare produktion etc.” [I, 161]

3. Denna människa gör andra människor ett *förslag* att de skall ta upp hennes idé och dess tråd.

4. Denna människa ”förhandlar i industrins begynnelse på jämlikhetens *grundval* med sina *kamrater*, som senare har förvandlats till hennes arbetare” [I, 163].

5. ”Det är i själva verket klart att denna ursprungliga jämlikhet snart måste försvinna med tanke på mästarsens fördelaktiga ställning och lönearbetarnas beroende.” [I, 163]

Återigen ett prov på herr Proudhons *historiska* och *beskrivande metod!*

Låt oss nu från historisk och ekonomisk synpunkt undersöka huruvida fabriken och maskinen i själva verket infört *auktoritetsprincipen* senare än arbetsdelningen i samhället, huruvida arbetaren å ena sidan rehabiliterats trots att han å andra sidan underkastats auktoriteten, huruvida maskinen är den förnyade sammansättningen av det delade arbetet, den sin *analys* motsatta *syntesen* av arbetet.

Som en helhet har samhället gemensamt med det inre av en fabrik att även det har sin arbetsdelning. Om man för att tillämpa det på ett modernt samhälle tar arbetsdelningen i en modern fabrik som exempel, vore utan tvivel det samhälle bäst organiserat för rikedomproduktion, vilket endast hade en företagare som ledare – en ledare, som efter en förut fastställd ordning fördelar funktionerna mellan samhällets olika medlemmar. Men så är det ingalunda. Medan inom den moderna fabriken arbetsdelningen i minsta detalj är ordnad genom företagarens auktoritet, känner det moderna samhället ingen annan regel, ingen annan auktoritet för arbetsdelningen än den fria konkurrensen.

Under den patriarkaliska regimen, under kastväsendet, under feodal- och skråsystemen, fanns det arbetsdelning i hela samhället i enlighet med bestämda regler. Har dessa regler uppställts av en lagstiftare? Nej. Ursprungligen framgångna ur den materiella produktionens betingelser upphöjdes de först senare till lag. Så blev dessa olika former av arbetsdelning lika många grundvalar för social organisation. Vad beträffar arbetsdelningen i verkstaden var den under alla dessa samhällsformer mycket litet utvecklad.

Man kan uppställa som allmän regel: ju mindre auktoriteten förstår arbetsdelningen inom samhället, desto mer utvecklar den sig i verkstadens inre och desto mer är den underkastad en enskilds auktoritet. Alltså står auktoriteten i verkstaden och den i samhället beträffande arbetsdelningen i *omvänt förhållande* till varandra.

Nu gäller det att se efter vad det är för verkstad där sysslorna är mycket skilda, där varje arbetares uppgift är reducerad till en mycket enkel operation och där auktoriteten, kapitalet, är den som grupperar och leder arbetarna. Hur har denna verkstad, fabriken, uppstått? För att besvara den frågan måste vi undersöka hur den egentliga manufakturindustrin utvecklas. Jag talar här om den industri, som ännu inte är den moderna storindustrin med dess maskiner, men som inte heller längre är varken medeltidens industri eller hemindustrin. Vi skall inte gå i detalj. Vi skall blott fastställa några huvudpunkter för att visa att man inte kan göra någon historia med formler.

En av de mest ofrånkomliga betingelserna för manufakturindustrins uppkomst var kapitalets ackumulation, som underlättades genom upptäckten av Amerika och importen av dess ädla metaller.

Det är tillfyllest påvisat att utökningen av bytesmedel å ena sidan hade till följd en värdeminskning beträffande löner och jordräntor, å andra sidan ledde till en stegring av den industriella profiten. Med andra ord: i samma grad som jordägarna och arbetarna, feodalherrarna och folket sjönk, lika mycket höjde sig kapitalisterna, bourgeoisin. Det fanns ytterligare andra omständigheter som samtidigt bidrog till utvecklingen av manufakturindustrin: utökningen av marknadsvarorna sedan förbindelse med Ostindien upprättats sjöledes runt Godahoppsudden, vidare kolonialsystemet och utvecklingen av handeln på havet.

En annan sida, som ännu inte tillmätts tillräcklig betydelse i manufakturindustrins historia är upplösningen av feodalherrarnas talrika följen – dessa herrars underordnade blev landsstrykare innan de inträdde i verkstaden. Ett nästan universellt landsstrykardöme föregick under 1400-talet och 1500-talet skapandet av den till fabriken övergående verkstaden. Denna fann vidare en reserv i de talrika lantbor, som till följd av åkerns förvandling till äng och genom jordbrukets framsteg, som minskade behovet av arbetare för jordens bearbetning, ständigt jagades ur sin tjänst och under loppet av flera århundraden strömmade in till städerna.

Marknadens tillväxt, kapitalens ackumulation, förändringarna i klassernas sociala ställning, berövandet av inkomstkällorna för en mängd människor – se där lika många historiska förutsättningar för manufakturens uppkomst. Det var inte, som herr Proudhon säger, vänskapliga överenskommelser och dylikt, som förenade människorna i verkstäder och fabriker. Manufakturen växte inte ens upp i de gamla skrånas sköte. Det var köpmannen, som blev den moderna verkstadens principal, och inte den gamle skråmästaren. Nästan överallt rådde en förbittrad kamp mellan manufaktur och hantverk.

Akkumulationen och koncentrationen av verktyg och arbetare gick före utvecklingen av arbetsdelningen i verkstadens inre. En manufaktur bestod vida mer i förenandet av många arbetare och många hantverk i en och samma lokal, i en sal under ett kapitals kommando, än i arbetenas upplösning och en speciell arbetares anpassning till en mycket enkel uppgift.

Nyttan av en fabriksverkstad bestod inte så mycket i den egentliga arbetsdelningen som i den omständigheten att man där arbetade i större skala, sparade in många onödiga kostnader osv. I slutet av 1500-talet och början av 1600-talet kände den holländska manufakturen ännu knappast till arbetsdelningen.

Arbetsdelningen förutsätter arbetarnas förenande i en verkstad. Det finns inte ens ett exempel – varken på 1500-talet eller 1600-talet – på att de olika grenarna av ett och samma hantverk drevs skilda, om det skulle varit nog att förena dem på en plats för att upprätta en fix och färdig fabriksverkstad. Men när en gång människorna och verktygen var förenade reproducerade sig arbetsdelningen sådan den fanns på skrånas tid och återspeglas med nödvändighet i fabriksverkstadens inre.

För herr Proudhon, som ser sakerna stående på huvudet – om han alls ser dem – går arbetsdelningen i Adam Smiths anda före fabriksverkstaden, som egentligen är dess existensbetingelse.

De egentliga *maskinerna* daterar sig från slutet av 1700-talet. Man kan inte tänka sig något absurdare än att i maskinerna se *antitesen* till arbetsdelningen, *syntesen* som återställer det sönderstyckade arbetet. Maskinen är en förening av arbetsverktyg men ingalunda en förbindelse av arbetena för arbetaren själv.

”När genom arbetsdelningen varje särskild arbetsprestation reducerats till handhavandet av ett enkelt instrument, utgör föreningen av alla dessa, medelst en enda motor igångsatta, verktyg en maskin” (Babbage: *Traité sur l'économie des machines*, Paris 1833 [sid 230].)

Enkla verktyg, ackumulation av verktyg, sammansatta verktyg, igångsättandet av ett sammansatt verktyg genom en enda handmotor, människan, igångsättandet av dessa instrument medelst naturkrafterna, maskiner, system av maskiner som blott har en enda motor, system av maskiner som har en automatisk motor – det är maskinens utveckling.

Produktionsredskapens koncentration och arbetsdelningen är lika oskiljaktiga från varandra som centralisationen av de offentliga myndigheterna och privatintressenas fördelning är på politikens område. England med sin koncentration av jorden – detta jordbruksarbetets verktyg – har likaledes också arbetsdelning inom jordbruket och utnyttjandet av maskiner däri. Frankrike, som har verktyget, <jorden>, delat – parcellsystemet – har i allmänhet varken arbetsdelning eller maskiner i jordbruket.

För herr Proudhon är arbetsredskapens koncentration negationen av arbetsdelningen. I verkligheten bekräftas återigen motsatsen. I den mån verktygens koncentration utvecklas, utvecklas också arbetsdelningen och vice versa. Detta är anledningen till att varje stor uppfinning i mekaniken har till följd större arbetsdelning och varje stegring av arbetsdelningen å sin sida framkallar nya mekaniska uppfinningar.

Vi behöver inte påminna om att arbetsdelningens stora framsteg i England började efter uppfinningen av maskinerna. Så var vävarna och spinnarna mestadels bönder, som ännu är fallet i efterblivna länder. Uppfinningen av maskinerna har fullbordat åtskiljandet av manufakturindustrin och jordbruksindustrin. Vävarn och spinnaren, förr förenade i en familj, skildes nu av maskinen. Tack vare maskinen kan spinnaren bo i England samtidigt som vävarn lever i Ostindien. Före uppfinningen av maskinerna sträckte sig ett lands industri huvudsakligen till de råämnen, dess egen jord frambragte: i England ull, i Tyskland lin, i Frankrike siden och lin, i Ostindien och Levanten bomull etc. Tack vare användningen av maskinerna och ångan har arbetsdelningen kunnat få en sådan utsträckning att den från den nationella jorden lösta storindustrin endast och allenast beror av världshandeln, av det internationella utbytet, av en internationell arbetsdelning. Kort sagt, maskinen utövar ett sådant inflytande på arbetsdelningen att, om man vid fabrikationen av ett föremål påträffade ett medel att framställa delar av detsamma mekaniskt, så skulle dess fabrikation genast uppdelas på två av varandra oberoende företag.

Behöver vi ytterligare tala om det av *försynen* bestämda och filantropiska *syfte*, som herr Proudhon upptäcker i uppfinningen och den ursprungliga användningen av maskinen?

När i England marknaden hade nått en sådan utveckling att handarbetet inte längre räckte till för den, förnam man behovet av maskiner. Man funderade nu på att utnyttja den mekaniska vetenskapen, som fanns där färdig redan på 1700-talet.

Det första uppträdandet av fabriker med mekanisk drift kännetecknades av handlingar som var allt utom filantropiska. Barn tvangs med piskrapp till arbete, de schackrades bort, man gjorde kontrakt med barnhus. Man avskaffade alla lagar om arbetarnas lärotid, därför att man,

för att använda herr Proudhons fraser, inte längre behövde de *syntetiska* arbetarna. Slutligen var sedan 1825¹⁴ så gott som alla nya uppfinningar resultatet av kollisioner mellan arbetare och företagare, som till varje pris sökte minska värdet av arbetarnas yrkesutbildning. Efter varje ny någorlunda betydande strejk uppstod en ny maskin. I användningen av maskinerna såg arbetaren så föga en sorts rehabilitering – ett slags *återupprättande*, som herr Proudhon kallar det – att han under 1700-talet bjöd ett mycket långtgående motstånd mot kraftautomaternas växande herravälde.

”Wyatt”, säger dr Ure, ”hade långt före Arkwright uppfunnit de konstgjorda spinnfingrarna¹⁵ (de tre raderna räfflade valsar). Huvudsvårigheten bestod inte så mycket i uppfinnandet av en självverkande mekanism ... Svårigheten bestod framför allt i att skapa den disciplin, som behövdes för att människorna skulle avstå från oregelbundenheterna i sina vanor vid arbetet och identifiera sig med den oföränderliga regelbundenheten i en stor, självverksam maskins rörelse. Men att uppfinna och med framgång genomföra en mot behoven, mot det automatiska systemets snabbhet svarande disciplinkodex var ett företag värdigt Herkules. Se där Arkwrights ädla verk!”¹⁶

Allt som allt har införandet av maskinerna tillspetsat arbetsdelningen inom samhället, förenklat arbetarens uppgift inom verkstaden, koncentrerat kapitalet och styckat sönder människan.

Om herr Proudhon vill vara ekonom och för ett ögonblick lämna å sida ”utvecklingen efter förnuftets följd”, får han skaffa sig upplysning hos Adam Smith, vid den tid då den automatiska fabriken höll på att uppstå. Vilken skillnad i själva verket mellan arbetsdelningen på Adam Smiths tid och den vi nu ser i den automatiska fabriken! För att fullt förstå den är det nog att citera några ställen ur ”Manufakturens filosofi” av dr Ure.

”När Adam Smith skrev sitt odödliga verk om den politiska ekonomins grunddrag var det automatiska industrisystemet knappast ännu känt. Arbetsdelningen syntes honom med rätta vara den stora principen för fullkomlighet inom manufakturen; han visade beträffande nåltillverkningen hur en arbetare, som fullkomnar sig i en sak genom att ständigt syssla med den, blir prestationsdugligare och billigare. Inom varje gren av manufakturen såg han hur enligt denna princip vissa förrättningar, som skärandet av mässingstråd i lika bitar, blir lätt att utföra, hur andra arbeten, t.ex. framställningen och påsättningen av nålhuvudena, är relativt svårare: han slöt härav alltså, att man kan anpassa en arbetare till var och en av dessa förrättningar, med en lön som motsvarar hans skicklighet. Denna *anpassning* är arbetsdelningens väsen. Men vad som på dr Smiths tid kunde tjäna som ett lämpligt exempel kan numera endast vilseföra allmänheten i fråga om fabriksindustrins verkliga princip. I själva verket passar arbetsdelningen eller rättare sagt arbetenas anpassning till de olika individuella färdigheterna icke in i den automatiska fabriks operationsplan: tvärtom, överallt där en process – vilken som helst – kräver stor skicklighet och säker hand, undandrar man den den alltför skicklige och ofta för varjehand oregelbundenheter böjde arbetaren för att överlämna den till en särskild mekanism, vars automatiska verksamhet är så väl reglerad att ett barn kan övervaka den.

Det automatiska systemets princip är alltså att sätta det mekaniska arbetet i handarbetets ställe, att ersätta arbetsdelningen mellan hantverkarna med en process' sönderdelning i de moment, som utgör densamma. Med handarbetssystemet var det mänskliga arbetet i allmänhet en produkts dyraste

¹⁴ 1825 utbröt i England den första cykliska krisen inom den kapitalistiska ekonomin. Den omfattade hela landets ekonomi och spred sig över hela den dåtida kapitalistiska världen.

¹⁵ Spinnmaskiner: mellan 1735 och 1825 gjordes i England flera viktiga uppfinningar som bidrog till spinneriets mekanisering och därmed till kapitalismens utveckling:

1735 John Wyatt's spinnmaskin.

1764 ”Spinning Jenny” av James Hargreaves, vilken 1769-71 utvecklades av Richard Arkwright.

1779 Samuel Cromptons ”Handmule”.

1825 Richard Robert ”Self-acting mule” – den automatiska spinnmaskinen.

¹⁶ Marx citerar Andrew Ure's bok: *Philosophie des manufactures ou économie industrielle* (Bruxelles 1836, Bd I, del I, kap I.)

element, men med det automatiska systemet blir de skickliga hantverkarna så småningom utträngda av enkla maskinväktare.

Den mänskliga naturens svaghet är så stor, att ju skickligare arbetaren är, desto anspråksfullare och svårare att behandla är han också, och till följd härav är han även mindre lämpad för ett mekaniskt system, i vars drift hans nyckfulla infall kan åstadkomma avsevärd skada. Huvuduppgiften för den nuvarande fabrikanten består alltså i att han genom att förbinda vetenskapen med sitt kapital reducerar sina arbetares insats därhän att de utövar sin vaksamhet och sin skicklighet, egenskaper som de i hög grad fullkomnar i sin ungdom *om man endast sysselsätter dem uteslutande med ett bestämt föremål.*

Enligt systemet med arbetets gradering behövs en lärotid av flera år innan öga och hand blir skickliga nog att förrätta vissa mekaniska konstgrepp; men med ett system som sönderdelar en process genom att dela upp den i dess enskilda, väsentliga beståndsdelar och låter en självverkande maskin utföra alla dessa delar, kan man efter kort provtid anförtro dessa elementära delar åt en person med normal begåvning; man kan till och med vid trängande behov flytta denna person från den ena maskinen till den andra, efter företagsledningens godtycke. Sådana förändringar står i öppen motsats till den gamla rutinen, som delar upp arbetet och låter en arbetare förfärdiga nålhuvuden, en annan nålspetsar – en sysselsättning vars långsamma enformighet enerverar dem ... Men enligt *likställighetsprincipen* eller det automatiska systemet underkastas arbetarnas förmågor endast en angenäm övning etc. ... Då hans verksamhet består i att övervaka en välreglerad mekanisms arbete, kan han snart lära in det; genom att han överför sina prestationer från den ena maskinen till den andra, byter han verksamhet och utvecklar sina idéer, i det han reflekterar över de allmänna kombinationer som uppstår ur hans och hans kollegers arbete. Så kan detta intvingande av förmågan, denna förträngning av idéerna, detta tillstånd av störning i kroppsutvecklingen, som icke utan skäl tillskrivs arbetsdelningen, under vanliga omständigheter inte äga rum i ett system av *arbetenas lika fördelning.*

Det konstanta målet, tendensen i all fullkomning av tekniken, går i själva verket ut på att göra människans arbete så umbärligt som möjligt eller minska dess pris, i det man sätter kvinnors och barns arbete i stället för vuxna arbetares eller det grova arbetet i stället för det som kräver yrkesvana ... Denna tendens att i stället för utbildade arbetare sysselsätta barn med livliga ögon och smidiga fingrar visar att skoldogmen om arbetsdelningen efter olika grader av skicklighet äntligen kasserats av våra upplysta fabrikanter.” (André Ure: *Philosophie des manufactures ou économie industrielle*, Band I, Kap. I.)

Vad som karakteriserar det moderna samhällets arbetsdelning är det förhållandet att det alstrar specialiteterna, fackmännen och med dem fackidiotin.

”Beundran griper oss”, säger Lemontey, ”när vi hos de gamle ser samma person samtidigt i hög grad utmärka sig som filosof, diktare, talare, historiker, präst, statsman och fältherre. Våra själar förfäras då vi betraktar ett så omfattande område. Envar avgränsar sig i våra dagar inom sitt fält och sluter sig inne där. Jag vet inte om fältet blir större genom denna styckning, men väl vet jag att människan blir mindre.” [Lemontey, a a sid. 213]

Vad som kännetecknar arbetets delning i den mekaniska fabriken är att det förlorat varje specialkaraktär. Men från det ögonblick då varje särskild utveckling upphör gör sig behovet av universalitet kännbart, strävan efter en allsidigt utveckling av individen. Den automatiska fabriken avskaffar specialisterna och fackidiotin.

Herr Proudhon, som inte ens förstått denna ena, revolutionära sida hos den automatiska fabriken, tar ett steg bakåt och föreslår arbetaren att tillverka inte endast en tolfedel av en nål utan undan för undan alla tolv delarna. Arbetaren skulle på så sätt nå fram till kunskapen och medvetandet om nålen. Se där herr Proudhons syntetiska arbete. Ingen kommer att bestrida att det också är en syntetisk rörelse att göra en rörelse framåt och en annan bakåt.

Herr Proudhon går inte utöver småborgarens ideal. Och för att förverkliga detta ideal kan han inte hitta på något bättre än att återföra oss till medeltidens hantverksesäll eller på sin höjd

dess hantverksmästare. Det är, säger han på ett ställe i sin bok, nog att en enda gång i sitt liv ha gjort ett mästerstycke, att en enda gång ha känt sig som människa. Är detta inte till form som innehåll det av medeltidens skrän fordrade mästarprovet?

§ 3. Konkurrens och monopol

God sida hos konkurrensen. { ”Konkurrensen är lika väsentlig för arbetet som fördelningen ... Den är nödvändig ... för *åstadkommandet av jämlikheten.*” [I, 186, 188]

Dålig sida hos konkurrensen. { ”Principen är förnekandet av sig själv. Dess säkraste verkan är att fördärva dem som den rycker med sig.” [I, 185]

Allmän betraktelse. { ”De nackdelar den har till följd härrör lika väl som det goda den har med sig ... logiskt ur principen.” [I, 185-186]

Uppgift att lösa. { ”Att söka *förmedlingsprincipen*, som måste härledas ur en lag som står högre än friheten själv.” [I, 185]
Variant:
 ”Det kan här alltså inte bli frågan om att upphäva konkurrensen, en sak som är lika omöjlig som upphävandet av friheten; det gäller att finna densamma jämvikt, jag skulle gärna säga *polis.*” [I, 223]

Herr Proudhon börjar med att försvara konkurrensens eviga nödvändighet mot dem, som vill ersätta den med *tävlan*.*

Det finns ingen ”tävlan utan mål” och eftersom ”föremålet för varje lidelse nödvändigt är analogt med lidelsen: en kvinna för den älskande, makt för den äregirige, guld för girigbuken, en lagerkrans för diktaren, är föremålet för den industriella tävlan med nödvändighet *profiten*. Tävlan är intet annat än konkurrensen själv.” [I, 187]

Konkurrensen är tävlan med hänsyn till profiten. Är den industriella tävlan nödvändigt tävlan med hänsyn till profiten, d.v.s. konkurrens? Herr Proudhon bevisar det genom att påstå det. Vi har sett att påstå för honom är att bevisa, liksom förutsätta betyder förneka.

Om det omedelbara *objektet* för den älskande är kvinnan är det omedelbara objektet för den industriella tävlan inte profiten utan produkten.

Konkurrensen är icke den industriella tävlan utan den kommersiella. För närvarande existerar den industriella tävlan endast i fråga om handeln. Det finns till och med faser i de moderna folkens industriella liv, då alla människor gripes av ett slags rus att göra profit utan att producera. Detta spekulationsrus, som periodiskt återkommer, avslöjar konkurrensens verkliga karaktär, som söker undslippa den industriella tävlans nödvändiga betingelser.

Om man sagt till en hantverkare på 1300-talet att man skulle avskaffa industrins privilegier och hela dess feodala organisation för att i deras ställe sätta den industriella tävlan, kallad konkurrens, skulle han ha svarat att de olika korporationernas och skränas privilegier just utgör den organiserade konkurrensen. Herr Proudhon uttrycker sig inte bättre då han säger att ”tävlan inte är något annat än konkurrensen själv”. [II, 187]

”Förordna att från 1 januari 1847 arbetare och lön garanteras envar, och genast kommer industrins höggadiga spänning att följas av en oerhörd förslappning.” [I, 189]

* Fourieristerna. (*Engels' anm. till tyska uppl. 1885.*)

I stället för en förutsättning, en position och en negation har vi nu en förordning, som herr Proudhon uttryckligen utfärdar för att bevisa konkurrensens nödvändighet, dess evighet som kategori osv.

Inbillar man sig att det endast behövs förordningar för att komma ut ur konkurrensen kommer man aldrig ifrån den. Och driver man sakerna så långt att man föreslår konkurrensens avskaffande med bibehållande av lönen, föreslår man ett vanvett genom kungligt dekret. Men folken utvecklar sig inte på kunglig befallning. Innan de gör sådana förordningar måste de åtminstone i grunden förändra sina industriella och politiska existensvillkor, följaktligen hela sin tillvaro.

Herr Proudhon kommer orubbligt ogenerad att svara att detta är en förutsättning för en ”omvandling av vår natur utan historiska betingelser” [I, 191] och att han har rätt att ”utesluta oss från diskussionen” – vi vet ej på grund av vilken förordning.

Herr Proudhon vet inte att hela historien blott är en fortskridande omvandling av den mänskliga naturen.

”Låt oss dröja vid fakta. Franska revolutionen gjordes i lika hög grad för den industriella som för den politiska friheten; och ehuru Frankrike – vi säger det öppet – år 1789 icke insåg alla konsekvenserna av den princip, det ville förverkliga, bedrog det sig varken i sina önskningar eller i sina förväntningar. Den som skulle försöka förneka det förlorar i mina ögon rätten till kritik: jag kommer aldrig att disputera med en motståndare som upphöjer 25 miljoner människors frivilliga misstag till princip ... Vore konkurrensen icke en den sociala ekonomins *princip*, ett *dekret av ödet*, en *människosjälens nödvändighet*, varför tänkte man då inte snarare på att återställa korporationer och skrän i stället för att avskaffa dem? [I, 191-192]

Eftersom alltså 1700-talets fransmän avskaffat korporationer och skrän i stället för att modifiera dem, måste 1800-talets fransmän modifiera konkurrensen i stället för att avskaffa den. Då konkurrensen i 1700-talets Frankrike fick herraväldet som en konsekvens av de historiska behoven, får denna konkurrens inte avskaffas på 1800-talet på grundval av andra historiska behov? Herr Proudhon, som inte förstår att konkurrensens upprättande var förbunden med människornas faktiska utveckling på 1700-talet, förvandlar konkurrensen till en nödvändighet för *människosjälens in partibus infidelium*.¹⁷ Vad skulle han ha gjort av 1600-talets store Colbert?

Efter revolutionen kom tingens nuvarande tillstånd. Herr Proudhon griper därur likaledes fakta för att påvisa konkurrensens evighet, i det han bevisar att alla industrier, där denna kategori ännu inte är tillräckligt utvecklad, såsom jordbruket, befinner sig i ett lägre, fallfärdigt tillstånd.

Att säga att det finns industrier som ännu inte står på höjden av konkurrens, och att andra ännu befinner sig under den borgerliga produktionens nivå, är tomt prat, som visst inte bevisar konkurrensens evighet.

Hela herr Proudhons logik låter sig sammanfattas så: Konkurrensen är ett socialt förhållande, i vilket vi för närvarande utvecklar våra produktivkrafter. Han utför visserligen inte denna sanning logiskt utan ger den blott vissa former, och det ofta ganska egendomligt motiverade, då han säger att konkurrensen är den industriella tävlan, våra dagars sätt att vara fri, ansvarigheten i arbetet, konstituerandet av värdet, en betingelse för jämlikhetens förverkligande, en princip för socialekonomin, ett dekret av ödet, en nödvändighet för den mänskliga själen, en inspiration av den eviga rättfärdigheten, friheten i delningen, delningen i friheten, en ekonomisk kategori.

¹⁷ ”In partibus infidelium” <I de otrognas områden>. Tillägg till titeln för de katolska ”titulärbiskopar, som formellt utnämns för icke-kristna länder. I överförd bemärkelse: ”endast till skenet”.

”Konkurrens och association stödjer varandra. Långt ifrån att utesluta varandra divergerar de inte ens. Den som säger konkurrens förutsätter redan ett *gemensamt mål*. Konkurrensen är alltså icke *egoismen*, och det är socialismens sorgligaste misstag att i den ha sett samhällets omstörtning.” [I, 223]

Den som säger konkurrens säger gemensamt mål, och det bevisar å ena sidan att konkurrensen är associationen; å den andra att konkurrensen icke är egoism. Och den som säger *egoism*, säger inte han också gemensamt mål? Varje egoism utspelas i samhället och genom samhället. Den förutsätter alltså samhället, d.v.s. gemensamma mål, gemensamma behov, gemensamma produktionsmedel etc. Är det möjligen därför som konkurrensen och associationen, varom socialisterna talar, inte ens divergerar?

Socialisterna vet mycket väl att det nuvarande samhället vilar på konkurrensen. Hur skulle de kunna förebrå konkurrensen att den omstörtar det nuvarande samhället, som de själva vill omstörta? Och hur skulle de kunna förebrå konkurrensen att den omstörtar framtidssamhället, vari de tvärtom ser konkurrensen omstörtad?

Herr Proudhon säger längre fram att konkurrensen är *monopolets motsats* och därför inte kan vara *motsatsen till associationen*.

Vid sin uppkomst stod det feodala systemet i motsats till det patriarkaliska kungadömet; men det stod inte i motsats till konkurrensen, som ännu inte fanns till. Skulle därav följa att konkurrensen inte står i motsats till feodalismen?

Faktiskt är *samhälle*, *association* benämningar som man kan ge alla samhällen, det feodala samhället såväl som det borgerliga, vilket är den på konkurrensen grundade associationen. Hur kan det alltså finnas socialister som tror sig med blotta ordet *association* kunna vederlägga konkurrensen? Och hur kan herr Proudhon själv vilja mot socialismen försvara konkurrensen genom att beteckna den med det enda ordet *association*?

Vad som hittills sagts rör den goda sidan hos konkurrensen, som herr Proudhon ser den. Vi övergår nu till den dåliga sidan hos konkurrensen, d.v.s. till dess negativa sida, till dess nackdelar, till vad den har av destruktivt, nedbrytande, till dess skadliga egenskaper.

Herr Proudhon ger oss en dyster tavla av allt detta.

Konkurrensen skapar eländet, den underhåller inbördeskriget, den ”förändrar de naturliga zonerna”, blandar om nationaliteterna, förstör familjerna, korrumpierar det offentliga samvetet, den ”omstörtar begreppen billighet, rättfärdighet”, moral och – vad som är än värre – den förstör den redliga och fria handeln och ger inte ens som ersättning *det syntetiska värdet*, det fasta och rättvisa priset. Den lurar alla, till och med ekonomerna; den driver det så långt att den förstör sig själv.

Kan det efter allt ont herr Proudhon påvisar finnas ett mer förstörande, destruktivt element för det borgerliga samhället, för dess principer och illusioner, än konkurrensen?

Låt oss ha i minnet att konkurrensen blir alltmer förstörande för de borgerliga *förhållandena* ju mer den stimulerar till febrilt skapande av nya produktivkrafter, d.v.s. av materiella betingelser för ett nytt samhälle. Från denna synpunkt hade konkurrensens dåliga sida åtminstone sitt goda med sig.

”Konkurrensen som ekonomisk position eller fas är, till sin uppkomst betraktad, det nödvändiga resultatet ... av teorin om produktionskostnadernas nedsättning.” [I, 235]

För herr Proudhon tycks blodomloppet vara en konsekvens av Harveys teori.

”*Monopolet* är konkurrensen nödvändiga slut, som den framskapar genom en fortsatt negation av sig själv. Detta *monopolets* skapande är redan ett rättfärdigande ... *Monopolet* är den naturliga

motsatsen till konkurrensen ... Men så snart en konkurrens är nödvändig omfattar den monopolets idé, när monopolet i viss mån är sätet för varje konkurrerande individualitet.” [I, 236, 237]

Vi gläder oss med herr Proudhon över att han för en gångs skull lyckas placera sin formel om tes och antites bra. Alla människor vet att det moderna monopolet skapas av konkurrensen själv.

Vad innehållet beträffar håller sig herr Proudhon till poetiska bilder. Konkurrensen gjorde ”av varje arbetets underavdelning samtidigt liksom en suveränitet, där varje individ uppställde sig i sin kraft och sitt beroende”. [I, 186] Monopolet är ”sätet för varje konkurrerande individualitet”. Suveräniteten är åtminstone lika vacker som sätet.

Herr Proudhon talar endast om det moderna monopolet, som skapas av konkurrensen. Men vi vet alla att konkurrensen framgick ur det feodala monopolet. Konkurrensen var sålunda ursprungligen motsatsen till monopolet och icke monopolet motsatsen till konkurrensen. Det moderna monopolet är på så sätt icke en enkel antites utan tvärtom den sanna syntesen.

Tes: det feodala monopolet, konkurrensens föregångare.

Antites: konkurrensen.

Syntes: det moderna monopolet, som är negationen av det feodala monopolet så tillvida som det förutsätter konkurrensens välde och som är konkurrensens negation så tillvida som det är monopol.

På så sätt är det moderna monopolet, det borgerliga monopolet, det syntetiska monopolet, negationen av negationen, enheten av motsatserna. Det är monopolet i dess rena, normala, rationella tillstånd. Herr Proudhon är i motsägelse till sin egen filosofi då han förklarar att det borgerliga monopolet är monopolet i rått, *primitivt*, motsägelsefyllt, spasmodiskt tillstånd. Herr Rossi, som herr Proudhon upprepade gånger citerar då det gäller monopolet, tycks bättre ha fattat det borgerliga monopolets syntetiska karaktär. I sin *Cours d'économie politique* skiljer han mellan konstlat och naturligt monopol. De feodala är konstlade, förklarar han, de borgerliga monopolerna är naturliga, d.v.s. rationella.

Monopolet är en bra sak, argumenterar herr Proudhon, därför att det är en ekonomisk kategori, ett utflöde av ”mänsklighetens opersonliga förnuft”. Konkurrensen är likaledes en bra sak, eftersom även den är en ekonomisk kategori. Men vad som inte är bra är sättet att förverkliga monopolet och konkurrensen. Ännu värre är att monopol och konkurrens ömsesidigt äter upp varandra. Vad är att göra? Man måste söka dessa båda idéers eviga syntes, rycka den ur Guds sköte, där den vilar sedan evärdliga tider.

I det praktiska livet finner man inte endast konkurrensen, monopolet och deras inbördes kamp utan också deras syntes, som inte är en formel utan en rörelse. Monopolet alstrar konkurrensen, konkurrensen alstrar monopolet. Monopolisterna bedriver konkurrens, konkurrenterna blir monopolister. När monopolisterna genom partiella associationer inskränker konkurrensen mellan sig, växer konkurrensen bland arbetarna; och ju mer massan av proletärer växer i förhållande till en nations monopolister, desto tygellösare utformar sig konkurrensen mellan de olika nationernas monopolister. Syntesen är så beskaffad att monopolet kan hålla sig upprätt endast genom att ständigt inträda i konkurrenskampen.

För att göra den dialektiska övergången till *skatterna*, som kommer efter *monopolet*, berättar herr Proudhon för oss om *samhällets genius*, som, sedan han *oförfärat gått sin sicksackväg*, sedan han

”utan ånger och tvekan, med säkra steg, *kommit fram till monopolets hörn*, kastar en *melankolisk blick tillbaka* och efter djupt begrundande belägger alla produktionsföremål med skatter och skapar en hel administrativ organisation, på det *alla ställningar må utlämnas till proletariatet* och betalas av *monopolets män*.” [I, 284-285]

Vad skall man nu säga om denna genius, som utan att ännu ha ätit frukost spatserar i sicksack? Och vad om denna spatsertur, som inte har något annat syfte än att förintä borgarna genom skatter, under det att just skatterna har till syfte att skaffa borgarna medel att bibehålla sig som härskande klass?

För att endast i förbigående peka på det sätt herr Proudhon behandlar de ekonomiska detaljerna är det nog att visa hur för honom *konsumtionsskatten* införts i jämlikhetens intresse och för att komma proletariatet till hjälp!

Det är först efter bourgeoisins seger som konsumtionsskatten nått sin fulla utveckling. I händerna på industrikapitalet, d.v.s. den moderata och sparsamma rikedom, som uppehåller, reproducerar och förstör sig genom direkt exploatering av arbetet, var konsumtionsskatten ett medel att exploatera den frivola, levnadsglada, slösande rikedom hos de stora herrarna, som inte gjorde annat än konsumera. James Steuart har mycket bra utvecklat detta ursprungliga syfte med konsumtionsskatten i sin *Inquiry into the principles of political economy*, som han publicerade tio år före Adam Smith.

”I den rena monarkin”, säger han, ”förefaller furstarna i visst avseende avundsjuka på rikedomens tillväxt och lägger därför skatter på dem, som blir rika – skatter på produktionen. Under den konstitutionella regeringen faller de huvudsakligen på dem som blir fattiga – skatter på konsumtionen. Så lägger monarkerna skatt på industrin ... skatt pr huvud och förmögenhetsskatt (*taille*) är exempelvis proportionella mot den förutsatta rikedom hos dem som underkastas den. Var och en beskattas efter den vinst han enligt beräkning gör. I konstitutionella länder läggs skatten vanligtvis på konsumtionen.” [II, 190-191]

Var och en beskattas efter vad han ger ut.

Vad beträffar skatternas *logiska ordningsföljd*, handelsbalansen, krediten – i herr Proudhons huvud – vill vi endast anmärka att den engelska bourgeoisin, som under Wilhelm av Oranien ernådde politisk betydelse, genast skapade ett nytt system för skatterna, statsskuldena och skyddstullarna så snart den var i stånd att fritt utveckla sina existensbetingelser.

Denna antydning är alldeles nog för att ge läsaren en riktig föreställning om herr Proudhons djupsinniga utredningar rörande polisen och skatterna, handelsbalansen, krediten, kommunismen och befolkningen. Vi skulle vilja se den kritik, vore det än den skonsammaste, som är i stånd att inlåta sig på detta kapitel på fullt allvar.

§ 4. Jordegendomen eller jordräntan

I varje historisk epok har egendomen utvecklats olika och under helt skilda samhällsförhållanden. Att definiera den borgerliga egendomen är därför ingenting annat än att framställa den borgerliga produktionens samhällsliga förhållanden.

Att ge en definition av egendomen som ett oavhängigt förhållande, en särskild kategori, en abstrakt och evig idé, kan inte vara något annat än att binda sig vid en metafysisk eller juridisk illusion.

Herr Proudhon, som gör min av att tala om egendomen i allmänhet, behandlar endast *jordegendomen, jordräntan*.

”Ursprunget till jordegendomen är så att säga utomekonomiskt: den grundar sig på psykologiska och moraliska överväganden, som endast mycket avlägset rör produktionen av rikedomar.” [II, 265]

På detta sätt förklarar sig herr Proudhon ur stånd att förstå jordegendomens och jordrätans ekonomiska ursprung. Han tillstår att denna oförmåga tvingar honom att ta sin tillflykt till psykologiska och moraliska överväganden, som om de också ”endast mycket avlägset rör produktionen av rikedomar” dock mycket nära rör begränsningen av hans historiska synkrets. Herr Proudhon påstår att ursprunget till jordegendomen innehåller något *mystiskt* och *mysteriöst*. Nå, innebär det nu inte att avstå från varje anspråk på ekonomisk vetenskap att i jordegendomens ursprung se ett mysterium, att alltså förvandla produktionens förhållande till produktionsmedlens fördelning till ett mysterium?

Herr Proudhon

”*inskränker* sig till att erinra om att i den ekonomiska utvecklingens sjunde epok – *kreditens*, där fiktionen har låtit verkligheten försvinna, den mänskliga verksamheten förvandlade sig till tomhet, hade det blivit nödvändigt att *starkare fjättra människorna vid naturen*; nåväl, jordrätan var priset för detta nya kontrakt.” [II, 265]

*Mannen med 40 écus*¹⁸ har i förväg anat sin Proudhon:

”Herr Världsskapare, det står er fritt; var och en är herre i sin värld; men aldrig skall ni få mig att tro, att den, varest vi ännu så länge befinner oss, är av glas ...”

I er värld, där krediten var ett medel *att förlora sig i tomheten*, är det mycket möjligt att jordegendomen blev nödvändig för att *fjättra människorna vid naturen*. I den verkliga produktionens värld, där jordegendomen alltid finns *före* krediten, kan herr Proudhons *horror vacui* <fruktan för tomrummet> inte förekomma.

Har man en gång erkänt tillvaron av jordrätan – dess ursprung må i övrigt ha varit vilket som helst – förhandlas det kontradiktoriskt om den mellan arrendatorer och jordägare. Vad är slutresultatet av dessa förhandlingar? Med andra ord: vad är jordrätans genomsnittliga belopp? Låt oss lyssna till vad herr Proudhon har att säga:

”Ricardos teori svarar på denna fråga. I samhällets begynnelse, då människan – en nykomling på jorden – inte hade någonting annat framför sig än oerhörda skogar, då jorden ännu var omätlig och industrin blott i sin begynnelse, måste jordrätan vara lika med noll. Jorden, ännu icke bearbetad, var ett bruksföremål, den var ännu intet bytesvärde: den var gemensam, icke samhällelig. Så småningom förde familjernas utveckling och jordbrukets framsteg till en uppskattning av jordens värde. Arbetet gav jorden dess värde: så uppstod jordrätan. Ju mer frukter ett fält kunde bära med samma mängd arbete, desto högre värderades det; ägarna strävade också alltjämt att tillägna sig avkastningen av jorden, minus arrendatorns lön, d.v.s. minus produktionskostnaderna. På detta sätt kommer egendomen bakefter arbetet för att beröva detta allt som i produktionen överskrider de verkliga kostnaderna. Eftersom ägaren fyller en mystisk uppgift och gentemot arrendebonden representerar gemenskapen är arrendatorn enligt försynens bestämmelse ingenting annat än en ansvarig arbetare, som måste avlägga räkenskap inför samhället rörande allt som han utöver sin legitima lön tar emot ... Till väsen och bestämmelse är jordrätan alltså ett redskap för den fördelande rättfärdigheten, ett av de tusen medel ekonomins genius använder för att nå fram till jämlikheten. Den är en oerhörd jordebok, kontradiktoriskt framställd av arrendatorer och jordägare, varvid dock varje konflikt i enlighet med ett högre intresse är utesluten, och vars slutresultat blir utjämnningen av jordegendomen mellan jordens exploitörer och industriägarna ... Det behövdes intet mindre än denna egendomens magi för att frånta halvarrendatorerna produktöverskottet, som de inte kan undgå att betrakta som sitt och vars uteslutande upphovsmän de anser sig vara. Jordrätan, eller bättre jordegendomen, har brutit jordbrukarens egoism och skapat en solidaritet, som ingen makt, ingen delning av jorden kan åstadkomma ... För närvarande, då jordegendomens moraliska verkan är uppnådd, återstår att utföra fördelningen av jordrätan.” [II, 270-272]

¹⁸ *Mannen med de fyrtyo écus*: Gestalt ur Voltaires roman från 1768 med samma namn.

Hela denna rotväliska reduceras att börja med till följande: Ricardo säger att överskottet i jordbruksprodukternas pris utöver deras produktionskostnader, den gängse kapitalvinsten och kapitalräntan inräknade, ger måttstocken för jordräntan. Herr Proudhon är skickligare: han låter jordägaren ingripa som en *deus ex machina*¹⁹, som frånrycker *halvarrendatom* <ty. ”Zinsbauer”, fr. ”colon”> hela överskottet av hans produktion utöver produktionskostnaderna. Han betjänar sig av jordägarens inskridande för att förklara jordegendomen, av rentierens för att förklara jordräntan: Han besvarar frågan genom att göra samma fråga och ytterligare utöka den med en stavelse!

Låt oss vidare observera att när herr Proudhon bestämmer jordräntan medelst olikheten i jordens fruktbarhet ger han den ett nytt ursprung, då jorden enligt honom, innan den uppskattades efter sin olika grad av fruktbarhet, ”icke var ett bytesvärde utan gemensam”. Vad har det alltså blivit av denna fiktion, av jordräntan, som härrörde ur *nödvändigheten att återföra människan, som hotade att förlora sig i tomheten, till jorden?*

Låt oss nu befria Ricardos lära från de providentiella, allegoriska och mystiska talesätt, som herr Proudhon så omsorgsfullt invecklat den i.

Jordräntan är i Ricardos anda jordegendomen i dess borgerliga form: d.v.s. den feodala egendomen, som underkastat sig den borgerliga produktionens betingelser.

Vi har sett att enligt Ricardos lära alla föremåls pris ytterst bestäms av produktionskostnaderna inklusive industriprofiten, med andra ord av den använda arbetstiden. I manufakturindustrin reglerar priset på den med ett minimum av arbete erhållna produkten priset på alla andra varor av samma natur, förutsett att man oinskränkt kan utöka de billigaste och mest produktiva arbetsmedlen och att den fria konkurrensen åstadkommer ett marknadspris, d.v.s. ett gemensamt pris på alla produkter av samma slag.

I jordbruket är det tvärtom priset på den med största arbetsmängden framställda produkten som reglerar priset på alla likartade produkter. För det första kan man inte som i manufakturindustrin efter behov utöka produktionsredskapen av samma produktivitet, d.v.s. de lika fruktbara jordområdena. Vidare övergår man i mån av befolkningstillväxt till att bearbeta jord av sämre kvalitet eller sätta in nytt kapital i samma åker, vilket kapital är relativt mindre produktivt än det först insatta. I bägge fallen använder man en större mängd arbete för att få en relativt mindre produkt. Eftersom befolkningens behov nödvändiggjort denna utökning av arbetet finner produkten av den med större kostnader bearbetade jorden likaväl sin nödvändiga avsättning som den med mindre kostnader skötta. Eftersom konkurrensen utjämnar marknadspriset betalas produkten av den bättre jorden lika dyrt som den sämre jordens. Det överskott som uppstår på produkten av den bättre jorden utöver dess produktionskostnader utgör just jordräntan. Om man alltid hade till förfogande jord eller områden av samma fruktbarhetsgrad, om man – som i manufakturindustrin – alltid kunde gripa tillbaka till de minst dyra och produktiva maskinerna eller om de andra kapitalplaceringarna producerade lika mycket som de första, skulle jordbruksprodukternas pris bestämmas av priset på de medelst de bästa produktionsredskapen frambringade frukterna – så som vi har sett beträffande manufakturprodukternas pris. Men från det ögonblicket vore också jordräntan ur världen.

Skall Ricardos lära vara allmängiltig krävs att de olika industrigrenarna står öppna för kapitalet, att en starkt utvecklad konkurrens mellan kapitalisterna åstadkommit likformighet i profitema, att arrendatorn helt enkelt är en industrikapitalist, som om han skall placera sitt

¹⁹ ”Deus ex machine”: <Guden ur maskinen>: En gudagestalt som genom ett maskineri projicerades på scenen i den antika teatern och som bidrog till att lösa de dramatiska förvecklingarna. I överförd bemärkelse innebär uttrycket en oväntad, konstlad upplösning.

kapital i jord av sämre kvalitet, väntar sig en profit som den hans kapital skulle ge honom inom varje slags manufaktur, att jordbruket drevs efter storindustrins system och slutligen att jordägaren själv endast satte värde på penningvinsten. Det kan som på Irland förekomma att jordrätten ännu inte alls existerar, fastän arrendesystemet är i högsta grad utvecklat. Eftersom jordrätten är överskottet inte endast utöver lönen utan också utöver kapitalprofiten kan den inte förekomma i länder, där jordägarens inkomst blott är ett enkelt avdrag från arbetslönen.

Långt ifrån att av jordens brukare, arrendatorn, göra *en enkel arbetare* och ”frånrycka halvarendatorn överskottet av produkten, som han inte kan undgå att betrakta som sin”, ställer alltså jordrätten gentemot jordägaren i stället för slaven, den livegne, den tributskyldige, lönearbetaren – industrikapitalisten.* Jordegendomen, en gång konstituerad i rätten, har inte längre i sin besittning annat än överskottet av produktionskostnaderna, som bestämmes icke endast av lönen utan även av den industriella profiten. Det är följaktligen jordägaren, som rätten frånrycker en del av hans reventy. Så har det också dröjt länge innan den feodala arrendatorn ersatts med industrikapitalisten. I Tyskland har denna omgestaltning börjat först under den sista tredjedelen av 1700-talet. Endast i England är detta förhållande mellan industrikapitalisten och jordägaren fullt utvecklat.

Så länge det endast fanns herr Proudhons *halvarrendatorer* fanns det ingen jordränta. Nu då det finns jordränta är kolonisten inte arrendator utan arbetare, arrendatorns kolonist. Förtrycket av arbetaren, som numer endast spelar rollen av en enkel daglönare, en för industrikapitalisten arbetande lantarbetare; industrikapitalistens framträdande, som driver jordbruket som varje annan fabrikation; jordägarens förvandling från en liten suverän till en vanlig ockrare: se där de olika förhållanden, som uttryckes i jordrätten.

Jordrätten i Ricardos mening innebär den patriarkaliska jordhushållningens förvandling till industriell, industrikapitalets användning på jorden, stadsbourgeoisins omplantering på landet. I stället för att *fjättra människan vid naturen* har jordrätten helt enkelt bundit jordens exploatering vid konkurrensen. En gång konstituerad som jordränta är jordegendomen själv *resultatet av konkurrensen*, eftersom den från och med då beror av jordbruksprodukternas marknadsvärde. Som jordränta är jordegendomen mobiliserad och blir handelsartikel. Jordrätten är möjlig först från det ögonblick då utvecklingen av stadsindustrin och den genom denna skapade sociala organisationen tvingar jordägaren att endast se till handelsprofiten, till den penningvaluta han får för sina jordbruksprodukter, att i sin jordegendom till sist inte se något annat än en maskin att göra pengar med. Jordrätten har löst jordägaren från jorden, från naturen så fullständigt att han inte ens behöver känna sina ägor – så som vi ser är fallet i England. Vad beträffar arrendatorn, industrikapitalisten och lantarbetaren är de inte mer fängslade vid jorden, som de sköter, än företagaren och arbetaren i industrin vid bomullen eller fårullen, som de bearbetar; de känner sig inte fängslade vid något annat än vid priset för sin förvaltning, penningvalutan. Därav jeremiaderna från de reaktionära partierna, som ur djupet av sin själ skriar efter feodalismens återinförande, efter våra förfäders sköna patriarkaliska liv, enkla seder och stora dygder. Jordens underkastelse under de lagar, som styr alla andra industrier, är och kommer alltid att vara föremål för intressebetonade beklaganden. Så kan man säga att jordrätten har blivit den drivkraft, som slungat ut idyllen i historiens rörelse.

Ricardo, som förutsätter den borgerliga produktionen som nödvändig för jordrättens bestämmande, tillämpar icke desto mindre föreställningen om jordrätten på alla tiders och

* I upplagan av 1847 är efter ”industrikapitalisten” tillfogat: ”som exploaterar jorden medelst sina lönearbetare och som arrende till jordägaren endast betalar överskottet utöver produktionskostnaderna, inklusive kapitalprofiten”. Däremot har i denna upplaga de två följande meningarna, från ”Jordegendomen ...” till ”... reventy” utgått.

alla länders jordegendom. Detta är misstaget hos alla ekonomer som framställer den borgerliga produktionens förhållanden som eviga.

Från jordröntans av Försynen bestämda syfte, som för honom består i *halvarrendatorns* förvandling till *ansvarig arbetare*, övergår herr Proudhon till jordröntans fördelning i enlighet med jämlikhetsprincipen.

Jordröntan bildas som vi sett genom det *lika priset* på produkter från jordområden av *olika fruktbarhetsgrad*, så att en hektoliter spannmål, som har kostat 10 francs, säljes för 20 francs om produktionskostnaderna för sämre jord belöper sig till 20 francs.

Så länge behovet tvingar till köp av alla i marknaden utförda jordbruksprodukter kommer marknadspriset att bestämmas av kostnaderna för de dyraste produkterna. Denna ur konkurrensen och inte ur jordens olika fruktbarhetsgrad härrörande utjämning av priset är det därför, som skaffar ägaren av den bättre jorden en jordränta på 10 francs för varje hektoliter som hans arrendator säljer.

Låt oss ett ögonblick anta att spannmålspriset bestämmas av den till spannmålens framställning nödvändiga arbetstiden; då kommer genast den på den bättre jorden erhållna hektolitern spannmål att säljas för 10 francs, medan den på den sämre jorden erhållna betalas med 20 francs. Under denna förutsättning blir det genomsnittliga marknadspriset 15 francs, medan det enligt konkurrensens lag utgör 20 francs. Om genomsnittspriset vore 15 francs skulle det inte bli frågan om någon fördelning, varken jämlik eller annan, ty då skulle det inte finnas någon jordränta. Jordröntans existens härleder sig endast därur att den hektoliter spannmål, som kostat producenten 10 francs, säljes för 20 francs. Herr Proudhon antar marknadsprisets likhet vid olika produktionskostnader för att komma fram till den lika fördelningen av produkten av olikheten.

Vi förstår att ekonomer som Mill²⁰, Cherbuliez, Hilditch och andra uppställt kravet att jordröntan skulle överlämnas till staten för att ersätta skatterna, som borde upphävas. Detta är det ohöjda uttrycket för det hat industrikapitalisten hyser mot jordägaren, som för honom är ett onyttigt, överflödigt föremål i den borgerliga produktionsordningen.

Men att först låta betala hektolitern spannmål med 20 francs för att efteråt företa en allmän fördelning av de 10 francs, som han uttagit för mycket av konsumenterna, är tillräckligt skäl för vår *sociala genius* att *melankoliskt vandra sin sicksackväg* och slå huvudet i någon *husknut!*

Jordröntan blir under herr Proudhons penna

”en oerhörd *jordebok*, kontradiktoriskt framställd av jordägare och arrendatorer ... i ett högre intresse, och vars slutresultat blir utjämningen av jordegendomen mellan jordens exploatörer och industriägarna”. [II, 271]

För att någon genom jordröntan bildad *jordebok* skall ha något praktiskt värde måste den stanna inom det bestående samhällets förhållanden. Nu har vi konstaterat att det av arrendatorn till jordägaren betalda arrendet endast i de länder där handel och industri är mest utvecklade någorlunda exakt uttrycker jordröntan. Ofta innehåller detta arrende också dessutom den ränta, som betalas ägaren för det i jordegendomen insatta kapitalet. Egenomens läge, närheten av städer och ännu många andra omständigheter inverkar på arrendet och jordröntan. Redan dessa skäl borde vara nog för att klarlägga inexaktheten av en på jordröntan grundad *jordebok*. Å andra sidan kan jordröntan icke tjäna som konstant måttstock på graden av ett jordområdes fruktbarhet, enär den moderna användningen av kemin varje ögonblick kan förändra området natur och eftersom just i våra dagar de geologiska

²⁰ Här åsyftas James Mill, John Stuart Mill's fader.

kunskaperna börjar omvälva hela den tidigare värderingen av den relativa fruktbarheten: det är knappt tjugu år sedan man i Englands östliga grevskap började odla upp stora, dittills obrukade områden, därför att man först nyligen lärt känna sammanhanget mellan humus och det underliggande jordlagrets sammansättning.

Så ser vi hur historien långt ifrån att i jordräntan lämna en färdig jordebok ständigt förändrar och fullständigt omvälver de bestående jordeböckerna.

Fruktbarheten är slutligen inte en så uteslutande naturlig egenskap som man skulle kunna tro: den står i intimt sammanhang med varje tids samhällsliga förhållanden. Ett jordområde kan vara mycket fruktbart för spannmålsodling och likväl kan marknadspriset bestämma odlaren för att göra den till konstlad äng och på så sätt göra det ofruktbarare.

Herr Proudhon har inte funnit på sin jordebok, som inte ens är värd så mycket som den vanliga jordeboken, annat än för att ge realitet åt *jordräntans providentiella jämlikhets syfte*.

”Jordräntan”, fortsätter herr Proudhon, ”är den ränta som betalas på ett kapital, som aldrig går under, nämligen jorden. Och liksom detta kapital inte kan utökas vad beträffar materien, utan endast i obegränsad grad förbättras till utnyttjandet, så förhåller det sig så att medan räntan eller låneprofiten (*mutuum*) till följd av överflödet på kapital ständigt tenderar att sjunka, tenderar jordräntan till följd av industrins fullkomning och den därmed åvägabragta förbättringen av odlingssättet ständigt att stiga ... Detta är jordräntans väsen.” [II, 265]

Denna gång ser herr Proudhon i jordräntan alla räntans vanliga karakteristika, med undantag för att den härrör från ett kapital av särskild art. Detta kapital är jorden, ett evigt kapital, ”som inte kan utökas vad beträffar materien, utan endast i obegränsad grad förbättras till utnyttjandet”. Under civilisationens framåtskridande förlopp har räntan en fortlöpande tendens att sjunka, medan jordräntan ständigt strävar att stiga. Räntan sjunker på grund av kapitalöverflöd; jordräntan stiger med teknikens fullkomnande, som leder till ett allt bättre utnyttjande av jorden.

Detta är till sitt väsen herr Proudhons mening.

Låt oss först undersöka i vad mån det är riktigt att säga att jordräntan är räntan på ett kapital.

För jordägaren själv representerar jordräntan räntan på det kapital jorden kostat honom, eller som han skulle kunna få vid dess försäljning. Men vid köpet eller försäljningen av jorden köper och säljer han blott jordräntan. Priset, som han begär för att få jordräntan, regleras efter den allmänna räntefoten och har ingenting att göra med jordräntans natur som sådan. Räntan på de i jorden placerade kapitalen är i allmänhet lägre än räntan på i industrin eller handeln placerade kapital. Sålunda sjunker för den, som inte skiljer den ränta, som för jordägaren representerar jordområdet, från jordräntan själv, räntan för det i jorden placerade kapitalet ännu mer än räntan på de andra kapitalen. Men det är inte frågan om köp- eller salupriset, om marknadsvärdet på jordräntan, om den kapitaliserade jordräntan, utan om jordräntan själv.

Utom den egentliga jordräntan kan arrendet även innehålla räntan på det i jorden placerade kapitalet. Då får jordägaren denna del av arrendet icke som jordägare utan som kapitalist; det är emellertid här inte tal om den egentliga jordräntan.

Så länge jorden inte utnyttjas som produktionsmedel är den inte kapital. Jordkapitalen kan man lika väl utöka som de andra produktionsmedlen. Man tillfogar, för att tala herr Proudhons språk, ingenting till materien men man utökar de jordområden, som tjänar som produktionsredskap. Man behöver endast göra nya kapitalplaceringar i redan till produktionsmedel förvandlade jordområden för att utöka jordkapitalet utan att lägga något till själva jorden, d.v.s. jordens areal. Herr Proudhons jordmaterie är jorden i dess begränsning. Vad beträffar

evigheten, som han ger jorden, har vi ingenting mot att den har denna egenskap som materie. Men jordkapitalet är lika litet evigt som allt annat kapital.

Guld och silver, som avkastar ränta, är lika varaktiga och eviga som jorden. När priset på guld och silver sjunker, medan priset på jorden stiger, beror det säkert ingalunda på dess mer eller mindre eviga natur.

Jordkapitalet är ett fast kapital, men fasta kapital nötes lika väl som de cirkulerande kapitalen. Jordens förbättringar tarvar reproduktion och underhåll; de varar endast en bestämd tid, liksom alla andra förbättringar, som tjänar till att förvandla naturmateria till produktionsmedel, vore jordkapitalet evigt skulle vissa områden erbjuda en helt annan anblick än som nu är fallet, och romerska Campagnan, Sicilien, Palestina skulle framträda för oss i hela glansen av sin forna yppighet.

Det finns rentav fall, då jordkapitalet kan försvinna, till och med under fortsatta jordförbättringar.

För det första sker detta alltid, då den egentliga jordräntan försvinner genom konkurrensen med nya fruktbarare områden; vidare förlorar de förbättringar, som har ett värde under en viss epok, detta värde från och med det ögonblick då de till följd av agronomins utveckling blivit allmänna.

Representanten för jordkapitalet är icke jordägaren utan arrendatorn. Den produkt, jorden ger som kapital, är räntan och företagarvinsten och inte jordräntan. Det finns områden som ger denna ränta och denna vinst, men som inte avkastar någon jordränta.

Allt som allt är jorden, i den mån den avkastar ränta, jordkapital, och som jordkapital ger den ingen jordränta, utgör den icke jordegendomen. Jordräntan är en följd av de sociala förhållanden, under vilka jordbruket försiggår. Den kan inte vara följd av jordens mer eller mindre handfasta, varaktiga natur. Jordräntan härrör från samhället, inte från jorden.

Enligt herr Proudhon är ”förbättringen av odlingssättet” – följd av ”teknikens fullkomning” – orsaken till jordräntans ständiga stigande. Denna förbättring till trots kommer den tvärtom tidvis att sjunka.

Vari består i allmänhet varje förbättring, det må vara i jordbruket eller industrin? Däri att det kan produceras mer med samma arbete, lika mycket med mindre arbete eller till och med mer. Tack vare dessa förbättringar behöver arrendatorn inte använda en större mängd arbete för en relativt ringa produkt. Han behöver inte ta sin tillflykt till sämre jord, och de i samma åker efter hand insatta kapitalen förblir lika produktiva. På så sätt är dessa förbättringar långt ifrån att, som herr Proudhon säger, ständigt komma räntan att stiga – de är tvärtom lika många tidtals förekommande hinder för dess stegring.

De engelska jordägarna lade på 1600-talet så väl märke till detta att de satte sig emot jordbrukets framsteg av rädsla att se sina inkomster minska. (Se Petty, engelsk ekonom från Karl II:s tid.)²¹

§ 5. Strejkerna och arbetarkoalitionerna

”Varje stegring av lönerna kan inte ha någon annan verkan än att stegra priserna på spannmålen, vinet etc., d.v.s. verkan av en fördyring. Ty vad är lönen? Den är kostnadspriset på spannmål etc.; den är det fulla priset på varje ting. Låt oss gå ännu längre: lönen är proportionaliteten av de element, som utgör rikedom och som dagligen reproduktivt konsumeras av arbetarnas massa. Nå, att fördubbla lönen ... betyder alltså att ge varje producent en större andel av hans produkt, vilket är en motsägelse; och även om stegringen endast sträcker sig till ett fåtal industrier betyder den en

²¹ Se William Petty: *Political Arithmetick* (1676) Ur *Several Essays in Political Arithmetick* ... London 1699.

allmän störning i utbytet, med ett ord en *fördyring* ... Det är omöjligt, förklarar jag, att arbetsinställelsen, som har lönestegring till följd, undgår att leda till *en allmän prisstegring*: detta är lika säkert som att två gånger två är fyra.” (Proudhon band I, sid 110 och 111.)

Vi bestrider alla dessa påståenden utom att två gånger två är fyra.

För det första finns det ingen *allmän fördyring*. Om alla föremåls pris samtidigt med lönen stiger till det dubbla, rör det sig inte om en förändring i priserna utan blott i uttrycken.

Vidare kan en allmän stegring av lönerna aldrig medföra en mer eller mindre allmän fördyring av varorna. Om alla industrier sysselsatte samma antal arbetare i förhållande till det fasta kapitalet (till de redskap de använder), skulle i själva verket en allmän stegring av lönerna medföra ett allmänt sjunkande av profiterna och varornas marknadspris inte undergå någon förändring.

Som emellertid handarbetets förhållande till det fasta kapitalet är olika i de olika industrierna blir alla industrigrenar, som använder ett relativt större fast kapital och färre arbetare, förr eller senare tvungna att sätta ned priset på sina varor. I motsatt fall, när deras varupris icke faller, kommer deras profit att höja sig över genomsnittsprofiten. Maskinerna är inte några löntagare. Den allmänna stegringen av lönerna kommer på så sätt att drabba de industrier mindre som i förhållande till de andra använder fler maskiner än arbetare. Eftersom konkurrensen emellertid alltid har tendensen att utjämna profiterna kan profiter, som höjer sig över genomsnittet endast vara övergående. Då kommer – frånsatt några fluktuationer – en allmän stegring av lönerna i stället för att, som herr Proudhon tror, ha till följd en allmän fördyring, snarare medföra ett partiellt prisfall, d.v.s. ett sjunkande av marknadspriset på de varor, som företrädesvis framställes med maskiner.

Profiten och lönernas stigande och fallande uttrycker ingenting annat än det förhållande, vari kapitalister och arbetare deltar i en arbetsdags produkt, utan att i de flesta fall påverka produktens pris. Men att ”arbetsinställelser, som har löneökning till följd, leder till en allmän prisstegring, till och med en fördyring” [I, III] – det är idéer, som blott kan uppstå i en oförstådd poets hjärna.

I England har strejkerna regelbundet gett anledning till uppfinnandet och användningen av nya maskiner. Maskinerna var, kan man påstå, det vapen kapitalisterna använde för att slå ned revolterna från det arbetes sida, som krävde yrkesskicklighet. *The self-acting mule*,* den moderna industrins största uppfinning, tvang de rebelliska spinnarna på knä. Hade fackföreningar och strejker ingen annan verkan än att uppkalla mekaniska uppfinningar emot sig skulle de redan därigenom ha utövat ett oerhört inflytande på industrins utveckling.

”Jag finner”, fortsätter herr Proudhon, ”i en av herr Leon Faucher ... i september 1845 publicerad artikel att de engelska arbetarna sedan någon tid mindre sysslar med *koalition*er – säkert ett framsteg, som man blott kan lyckönska dem till: att dock denna förbättring i arbetarnas moral företrädesvis härrör ur deras ekonomiska kunskaper. Inte av fabrikanterna, utropade en spinneri-arbetare på ett möte i Bolton, beror lönerna. I tider av dåliga konjunkturer är mästarerna så att säga piskan, varav nödvändigheten begagnar sig, och vare sig de vill eller inte måste de slå till. Den reglerande principen är förhållandet mellan utbud och efterfrågan, och mästarerna har inte makten ...” à la bonne heure, utropar herr Proudhon, ”det är då väluppfostrade arbetare, mönsterarbetare etc.” ”Detta elände saknade England ännu: det kommer inte att gå över kanalen.” (Proudhon band I, sid 261 och 262)²²

* Se not 15 ovan

²² Hänсыftar på Leon Fauchers artikel *Les coalitions condamnées par les ouvriers anglais* i *Journal des économistes*, Paris 1845.

Av alla Englands städer är Bolton den där radikalismen är mest utvecklad. Boltons arbetare är bekanta för att vara så revolutionära som det blott är möjligt. Under den stora agitationen mot spannmålstullarna²³ trodde sig de engelska fabrikanterna kunna bjuda jordägarna spetsen endast genom att föra fram arbetarna. Men eftersom arbetarnas intressen icke var mindre motsatta fabrikanternas än dessas intressen jordägarnas, måste naturligtvis fabrikanterna alltid duka under på arbetarmötena. Vad gjorde de i stället? För att rädda skenet organiserade de möten, till största delen bestående av verkmästare, till en liten del av dem tillgivna arbetare och av *handels egentliga vänner själva*. När så de verkliga arbetarna försökte ta del i dem, som i Bolton och Manchester, för att protestera mot dessa konstlade meningsyttringar, vägrade man dem tillträde med förklaringen att det rörde sig om ett *ticket-meeting*. Därmed menas ett möte, dit endast personer med inbjudningskort får tillträde. Icke desto mindre hade de på väggarna utplacerade affischerna annonserat offentliga möten. Varje gång ett sådant möte ägt rum gav fabrikanternas tidningar ett pompöst, detaljerat referat av de därvid hållna talen. Självklart var det verkmästarna, som framsade dessa tal. Londontidningarna avtryckte dem ordagrant. Herr Proudhon råkar ut för malören att ta verkmästarna för vanliga arbetare, och han förbjuder dem uttryckligen att överskrida kanalen.

Om strejkerna väckte mindre uppmärksamhet åren 1844 och 1845 än förut, beror det på att detta var de första framgångsåren för den engelska industrin sedan 1837. Icke desto mindre upplöstes ingen enda av *fackföreningarna*.

Låt oss nu lyssna till verkmästarna i Bolton. Enligt dem är fabrikanterna inte herrar över lönen därför att de inte är herrar över produkternas pris, och de är inte herrar över produkternas pris därför att de inte är herrar över världsmarknaden. Av detta skäl bör man – gör de gällande – inte bilda några koalitioner för att avtvinga mästarna högre löner. Herr Proudhon däremot förbjuder dem koalitioner av fruktan för att en koalition skulle ha till följd en lönestegring, som skulle föra med sig allmän fördyring. Vi behöver inte framhålla att herr Proudhon och verkmästarna är ett hjärta och en själ i ett avseende: i påståendet att lönerns stegring blir lika med en stegring av produkternas priser.

Men är fruktan för en fördyring den verkliga orsaken till herr Proudhons groll? Nej, han är ond på verkmästarna i Bolton endast därför att de bestämmer värdet genom *utbud och efterfrågan* och inte bekymrar sig om det *konstituerade värdet* och det till sitt konstituerande komna värdet, om värdets konstituering, som i sig innefattar *den ständiga utbyttbarheten* och alla andra *proportionaliteter av förhållandena* och *förhållanden av proportionaliteterna*, med försynen på köpet.

”Arbetarnas strejk är illegal, och det är inte endast strafflagen som förkunnar det utan också det ekonomiska systemet, den bestående ordningens nödvändighet ... Att varje enskild arbetare har fritt förfogande över sin person och sin arm kan tolereras, men att arbetarna genom koalitioner dristar sig att göra våld på monopolet, det är det som samhället inte kan gå med på.” (Band I, sid 334 och 335.)

Herr Proudhon vill låta en paragraf ur strafflagen gälla som ett allmänt och nödvändigt resultat av den borgerliga produktionens förhållanden.²⁴

I England är koalitioner auktorerade genom en parlamentsakt, och det var det ekonomiska systemet som tvingade parlamentet att på lagens vägnar förkunna denna auktorisation. När år

²³ I kampen för avskaffandet av spannmålstullarna förenade sig de engelska industriägarna i

”Antispannmålslagsligan” som grundades i Manchester 1838 av Cobden och Bright.

²⁴ Enligt vid denna tid gällande lag – den s.k. Le Chapelierlagen från 1791, som antagits av den franska borgerliga revolutionens konstituerande församling och som upptagits i Code Penal av år 1810 – var det strängeligen förbjudet för arbetare att organisera sig eller strejka. Förbudet mot fackföreningar upphävdes först 1884.

1825 under minister Huskinsson parlamentet måste ändra lagstiftningen för att mer och mer bringa den i samklang med ett ur den fria konkurrensen framgånget tillstånd, måste det med nödvändighet avskaffa alla lagar som förbjöd arbetarnas koalitioner. Ju mer den moderna industrin och konkurrensen utvecklar sig, desto fler element uppträder det som framkallar och gynnar koalitionerna, och så snart koalitionerna blivit ett ekonomiskt faktum, som dag för dag vinner i fasthet, kan det inte dröja länge förrän de också är ett juridiskt faktum.

Så visar strafflagsparagrafen på sin höjd att den moderna industrin och konkurrensen under konstituanten och kejsardömet ännu inte var tillräckligt utvecklade.

Ekonomerna och socialisterna* är ense på en enda punkt: i att fördöma *koalitionerna*. De motiverar endast sin dom på olika sätt.

Ekonomerna säger till arbetarna: förena er inte. När ni förenar er hämmar ni industrins regelbundna gång, hindrar fabrikanterna att effektuera beställningarna, stör handeln och påskyndar inträngandet av maskinerna, som delvis gör ert arbete överflödigt och på så sätt tvingar er att acceptera en ännu lägre lön. För övrigt är det meningslöst. Er lön kommer alltid att bestämmas av förhållandet mellan sökta händer och utbudna, och det är ett lika löjligt som farligt företag att sätta er upp mot den politiska ekonomins eviga lagar.

Socialisterna säger till arbetarna: förena er inte, ty vad vinner ni i längden med det? En lönestegring? Ekonomerna kan till full evidens bevisa för er att på vinsten av några få ören, som ni i gynnsamma fall kan ernå för en kort tid, kommer att följa ett varaktigt bakslag. Skickliga räknare kommer att bevisa för er att ni behöver år för att genom löneförhöjning endast betala de kostnader som ni måste betala för att organisera och upprätthålla edra föreningar. I vår egenskap av socialister säger vi er, att fränsett denna penningfråga kommer ni inte att vara arbetare mindre för det, liksom mästarna alltjämt kommer att förbli mästare, då som förut. Därför inga föreningar, ingen politik, ty att förena sig är inte det att bedriva politik?

Ekonomerna vill att arbetarna skall förbli i samhället sådant detta har utformat sig och sådant de i sina handböcker har tecknat och stadfäst det.

Socialisterna vill att de skall lämna det gamla samhället å sido för att desto bättre kunna inträda i det nya samhälle, som de så omsorgsfullt utarbetat åt dem.

Trots båda, trots handböcker och utopier, har arbetarkoalitionerna inte ett ögonblick upphört att utveckla sig och växa med den moderna industrins utveckling och tillväxt. I denna dag är detta i så hög grad fallet att koalitionernas utvecklingsgrad i ett land betecknar den rang detta intar i världsmarknadens hierarki. England, där industrin är högst utvecklad, har de största och bäst organiserade koalitionerna.

I England har man inte begränsat sig till partiella koalitioner, som inte hade annat syfte än en strejk för ögonblicket och åter försvann med den. Man har skapat varaktiga koalitioner, *trade unions*, som tjänar som skyddsvärn för arbetarna i deras uppgörelser med företagarna. Och för närvarande finner alla dessa lokala *trade unions* en samlingspunkt i *National Association of United Trades*,²⁵ vars centralkommitté är förlagd till London och som redan räknar 80.000 medlemmar. Dessa strejker, koalitioner och *trade unions* uppstod samtidigt med arbetarnas

* D.v.s: den tidens socialister, fourieristerna i Frankrike och owenisterna i England. (*Engels' anm. till tyska uppl. 1885.*)

²⁵ National Association of United Trades – en i England 1845 grundad fackorganisation, som inskränkte sig till att kämpa för bättre löner och för en förbättrad fabrikslagstiftning. Organisationen spelade ingen större roll inom den brittiska arbetarrörelsen efter 1851 och upplöstes i början av 1860-talet.

politiska strider, dessa arbetare som för närvarande bildar ett stort politiskt parti under namnet *chartister*.²⁶

Arbetarnas första försök att *associera* sig inbördes antar alltid formen av koalitioner.

Storindustrin sammanför en mängd med varandra obekanta människor på en plats. Konkurrensen splittrar dem i deras intressen. Men upprätthållandet av lönen, detta gemensamma intresse gentemot mästaren, förenar dem i en gemensam motståndstanke – *koalitionen*. Så har koalitionen alltid ett dubbelt syfte, att upphäva arbetarnas inbördes konkurrens för att kunna åstadkomma en allmän konkurrens med kapitalisten. Om det första syftet med motståndet endast var att hålla lönerna uppe, utbildar sig de till en början isolerade koalitioner, i den mån kapitalisterna å sin sida förenar sig till repression, till grupper, och gentemot det alltid förenade kapitalet blir associationernas upprätthållande för dem nödvändigare än lönernas. Detta är till den grad sant att de engelska ekonomerna är alldeles häpna över att se hur arbetarna offerar en stor del av sin lön till förmån för associationerna, som i ekonomernas ögon upprättades endast för lönens skull. I denna kamp – ett sannskyldigt inbördeskrig – förenar och utvecklar sig alla element för en kommande drabbning. En gång bragt till denna punkt antar koalitionen politisk karaktär.

De ekonomiska förhållandena har till en början förvandlat massan av befolkningen till arbetare. Kapitalets välde har för denna massa skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Så är denna massa gentemot kapitalet redan en klass, ehuru ännu inte för sig själv. I kampen, som vi blott karakteriserat i några av dess faser, samlas denna massa, konstituerar sig som klass för sig själv. De intressen den försvarar blir klassintressen. Men kampen mellan klasserna är en politisk kamp.

Beträffande bourgeoisin har vi att skilja på två faser: den fas då den under feodalismens och den absoluta monarkins välde konstituerade sig som klass, och den då den – redan konstituerad som klass – störtade feodalväldet och monarkin för att göra samhället till ett borgerligt samhälle. Den första av dessa faser var den längre och krävde de största ansträngningarna. Även borgarklassens välde började med partiella koalitioner mot de feodala seigneurerna.

Man har företagit många undersökningar för att utforska de olika historiska faser, bourgeoisin genomgått från stadskommunen till dess konstituering som klass.

Men när det gäller att få en exakt föreställning om strejkerna, koalitioner och de former i övrigt, i vilka proletäerna inför våra blickar fullbordar sin organisation som klass, grips vissa av en verklig fruktan, medan andra ådagalägger en *transcendental* ringaktning.

En undertryckt klass är livsbetingelsen för varje på klassantagonismen grundat samhälle. Den undertryckta klassens befrielse slutar alltså nödvändigt med skapandet av ett nytt samhälle. Skall den undertryckta klassen kunna befria sig måste en nivå vara uppnådd där de redan förvärvade produktivkrafterna och de rådande samhällsinstitutionerna inte längre kan bestå vid sidan av varandra. Av alla produktionsredskap är den revolutionära klassen själv den största produktivkraften.²⁷ De revolutionära elementens organisation som klass förutsätter den färdiga existensen av alla produktivkrafter, som överhuvud taget kunde utvecklas i det gamla samhällets sköte.

²⁶ Chartisterna – företrädare för en revolutionär, om än icke socialistisk rörelse bland de engelska arbetarna mellan år 1836 och 1848. Den verkade för ett ”folkfördrag” (Peoplés Charter) som krävde en demokratisering av Englands politiska ordning. Rörelsen har med rätta karakteriserats som den första, breda proletärt-revolutionära rörelsen i historien.

²⁷ Här skiljer Marx – till skillnad från sina senare skrifter – ännu inte klart mellan ”produktionsredskap” och ”produktivkrafter”.

Betyder detta att det efter det gamla samhällets störtande kommer att finnas ett nytt klassherravälde, som kulminerar i en ny politisk makt? Nej.

Betingelsen för arbetarklassens befrielse är avskaffandet av alla klasser, liksom betingelsen för tredje ståndets befrielse, den borgerliga ordningen, var avskaffandet av alla stånd.

Arbetarklassen kommer under gången av sin utveckling att i stället för det gamla borgerliga samhället sätta en association, som utesluter klasserna och deras motsättning, och det kommer inte längre att finnas någon egentlig politisk makt, därför att just den politiska makten är det officiella uttrycket för klassmotsättningen inom det borgerliga samhället.

Emellertid är motsättningen mellan proletariat och bourgeoisie en kamp mellan klass och klass, en kamp som i sitt högsta uttryck är en fullständig revolution. Behöver man för övrigt förundra sig över att ett på *klassmotsättningen* grundat samhälle leder till den brutala *motsägelsen*, till sammanstötningen man mot man som sista utväg?

Man må inte säga att den sociala rörelsen utesluter den politiska. Det finns ingen politisk rörelse som inte samtidigt är social.

Endast i en tingens ordning där det inte finns klasser och klassantagonism kommer de *sociala evolutionerna* att upphöra att vara *politiska revolutioner*. Till dess kommer den sociala vetenskapens sista ord före varje allmän nygestaltning av samhället alltid att lyda:

”Kamp eller död; blodigt krig eller tomma intet. Så är frågan obönhörligt ställd.” (George Sand.)²⁸

* Stånd här i historisk mening av feodalstatens stånd, stånd med bestämda och avgränsade privilegier. Borgarklassens revolution avskaffade stånden med deras privilegier. Det borgerliga samhället känner endast *klasser*. Det var därför i fullständig motsägelse till historien, då proletariatet har betecknats som ”fjärde ståndet”. (*Engels' anm. till tyska uppl. 1885.*)

²⁸ Ur inledningen till George Sands historiska roman *Jean Siska*.